

44/1
2018

Z OBSAHU: Neznámé objekty Fabriciovy mapy Moravy z roku 1569 a revize jejího obsahu ■ Proměny areálu loveckého záměčku Bon Repos ve 20. a 21. století ■ Kolektivizace na Novobydžovsku 1949–1959 a její vliv na proměnu zemědělské kulturní krajiny ■ The use of social constructivism in environmental history of selected water issues

Historická geografie
44/1 (2018)

HISTORICKÁ GEOGRAFIE / HISTORICAL GEOGRAPHY
44/1 (2018)

VEDOUCÍ REDAKTOR / EDITOR-IN-CHIEF

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. (r_simunek@lycos.com)

REDAKČNÍ RADA / ASSOCIATE EDITORS

PhDr. Pavel BOHÁČ, Praha

doc. Ing. Jiří CAJTHAML, Ph.D., ČVUT v Praze, katedra mapování a kartografie

PhDr. et PaedDr. Jiří DVOŘÁK, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty

Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích

Dr. Ryszard GLADKIEWICZ, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polsko

Mgr. Eva CHODĚJOVSKÁ, Ph.D., Moravská zemská knihovna, Brno

prof. RNDr. et. Mgr. Peter CHRASTINA, Ph.D., Univerzita Sv. Cyrila a Metoda, Trnava,
Slovensko

doc. RNDr. Pavel CHROMÝ, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
v Praze

RNDr. Zdeněk KUČERA, Ph.D., Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze

prof. PhDr. Eva SEMOTANOVÁ, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

PhDr. Robert ŠIMŮNEK, Ph.D., DSc. Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

prof. PhDr. Josef ŽEMLIČKA, DrSc., Historický ústav Akademie věd České
republiky, v. v. i., Praha

VYDÁVÁ / PUBLISHED BY

Historický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

The Institute of History, Academy of Sciences of the Czech Republic, v. v. i., Prague

ADRESA / ADDRESS

Prosecká 76

190 00 Praha 9 – Nový Prosek

TEL.:

(+420) 283 882 138

ZKRATKA ČASOPISU / JOURNAL SHORTCUT

HG

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year

ISSN 0323–0988

HISTORICKÁ GEOGRAFIE

HISTORICAL GEOGRAPHY

44/1

**Historický ústav
Praha 2018**

ISSN 0323–0988

© Selma Benyovszky, Günter Fiedler, Josef Chrást, Jaromír Karpíšek,
Stanislav Svoboda, Robert Šimůnek, Ján Valo, 2017

STUDIE

Josef Chrást*

**NEZNÁMÉ OBJEKTY FABRICIOVY MAPY MORAVY
Z ROKU 1569
A REVIZE JEJÍHO OBSAHU**

UNKNOWN OBJECTS IN FABRICIUS' MAP OF MORAVIA
FROM 1569 AND REVISION
OF ITS CONTENTS

Keywords

cartography
old maps
historical geography
Fabricius Paulus (c. 1528–
1589)
Moravia

Abstract

The paper deals with quantification of the contents of Fabricius' map of Moravia originating from 1569 and at the same time analyses the so far unidentified objects depicted in the map. In spite of the long-term interest of researchers in the map, their analyses failed to result in satisfactory conclusions. Based on research of historic sources the author managed to verify or newly identify some locally significant elements in the map. Their inclusion in the map not only documented author's own experience, but also referred to the historic memory of landscape which does not exist anymore.

* Mgr. Josef Chrást, Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Kotlářská 267/2, 602 00 Brno. E-mail: j.chrast@atlas.cz.

Úvod

Autorem nejstarší známé mapy Moravy je renesanční vzdělanec Paulus Fabricius (cca 1528–1589).¹ Rodák z hornolužického města Lubáň (dnešní Lubań v západním Polsku) studoval nejprve matematiku u norimberského kartografa Johannese Schönera (1477–1547) a od roku 1553 se trvale usadil ve Vídni. Jako profesor medicíny zastával opakovaně úřad děkana lékařské fakulty vídeňské univerzity. Na císařském dvoře působil v roli prvního dvorního matematika a později jako dvorský falckrabí. Renomé si vydobyl i jako vynikající astronom a konstruktér vědeckých a astronomických přístrojů. Dále se věnoval poezii, rétorice a botanice. V neposlední řadě připravil dnes neznámou mapu Rakouska, několik podkladových map pro astrolabia a především mapu Moravy (1569), která vyšla i ve zmenšené verzi v roce 1575. Šestilistá mapa o rozměrech cca 88 × 96 cm (výška a šířka papíru) má dvojjazýčný titul *MARCHIONATVS | MORAVIÆ. – Das Marggraffthumb | Mährern.* a přibližné měřítko 1 : 330 000 (odvozeno z kresby obsahu mapy).² Mapa se dochovala ve dvou základních podobách. Včetně kompletních vydání s textovými poznámkami jsou doloženy poměrně unikátní zkušební výtisky.

Přestože se Fabriciova mapa stala předmětem výzkumu několika základních studií, informace o jejím obsahu se rozcházejí.³ Příčinu je možné hledat v dostupnosti

¹ Biografické údaje: Robert WINTER, Paulus Fabricius: ein Wiener Universitätsprofessor des 16. Jahrhunderts, disertační práce, Universität Wien, Wien 1980; Tino FRÖDE, Paulus Fabricius – ein universaler Humanist aus Lauban, Neues Lausitzisches Magazin, N.F. 13, 2010, s. 55–70. Tvorba kalendářů a prognostik: Klaus-Dieter HERBST, Biobibliographisches Handbuch der Kalendermacher von 1550 bis 1750, Institut Deutsche Presseforschung 2016, online: http://www.presseforschung.uni-bremen.de/dokuwiki/doku.php?id=fabricius_paul [cit. 17. 2. 2018]. Botanický výzkum: Maria PETZ-GRABENBAUER, Der „Hortus Palatii Caesarei“ und das Pflanzenverzeichnis des Paulus Fabricius aus dem Jahr 1557, Mensch – Wissenschaft – Magie: Mitteilungen der Österreichischen Gesellschaft für Wissenschaftsgeschichte (ÖGW) 32, 2016, s. 41–68.

² Jednolistá mapa z roku 1575 má rozměry cca 40 × 48,5 cm. Odvozením z kresby jejího obsahu odpovídá měřítko přibližně 1 : 450 000. Rukopisný dvojjazýčný titul *CHOROGRAPHIA MARCHIONATVS | MORAVIÆ. – Die Landschaft des Marggraffthumbs | Marhern* byl ex post dolenpen k hornímu a spodnímu okraji mapy na dvou samostatných pruzích ručního papíru. Vlysy tiskové desky končí přesně za dvojitým rámem mapy.

³ Kartometrickou analýzou mapy se zabýval Karel KUCHAR, Fabriciova mapa Moravy z roku 1569, Sborník Československé společnosti zeměpisné 37, 1931, č. 1, s. 150–164 a její přesností Oldřich VIČAR, Mapová kresba dvou nejstarších map Moravy, Dějiny vědy a techniky 5, 1972, č. 2, s. 65–73 a TÝŽ, Přesnost dvou nejstarších map Moravy, Dějiny vědy a techniky 13, 1980, s. 161–174. Obsah mapy analyzoval František KOLÁČEK, Nejstarší mapa Moravy, Brno 1938 a Karel KUCHAR, Vývoj mapového zobrazení území Československé republiky I. Mapy českých zemí do poloviny 18. století, Praha 1959. Mapování dochovaných výtisků mapy se věnoval Josef CHRÁST, Nové poznatky k dochovaným výtiskům Fabriciovy mapy Moravy, Geodetický a kartografický obzor 63, 2017, č. 3, s. 45–51.

a fyzickém stavu původních výtisků. Jediný dnes známý exemplář v českých sbírkách byl v minulosti značně poškozen a dvakrát restaurován.⁴ V některých částech mapy zcela chybí původní kresba, a není tedy možné spolehlivě identifikovat všechny objekty. Zejména díky digitalizaci a publikování v internetových katalozích jsou dostupné i další výtisky ze zahraničních sbírek. S jejich pomocí je možné chybějící informace o obsahu Fabriciovy mapy doplnit.⁵ Časté obtíže přináší zastaralé a velmi zkomolené názvosloví. Patrně i v důsledku ztráty historické paměti krajiny zůstalo stále několik objektů blíže neurčeno. Následující text odhaluje více z jejich historie a zároveň přináší nové postřehy k dalším zajímavým obsahovým prvkům mapy, které v konečném důsledku přibližují postupy Fabriciova mapování Moravy. Součástí příspěvku je také několik poznámek k pohledovým kresbám vybraných sídel, které znatelně oživují vizuální vjem mapy. Ve výjimečných případech je možné ztotožnit zobrazené stavby s reálnými objekty.

Obsah mapy

Základní kostru Fabriciovy mapy tvoří polohopis s důrazem na sídelní prvky, kterých je zakresleno celkem 559.⁶ Legenda se skládá z osmi znaků s německo-českými vysvětlivkami pro hrazené město (13), město (38), městečko a zámek (37), poddanské městečko (199), vesnici a zámek nebo tvrz (18), zámek (17), klášter (13) a vesnici (199). Kombinací znaků docílil autor dalších dvou významových kategorií hrazené město a zámek (2), město a zámek (23). V uvedeném součtu jsou započítána i dvě poddanská městečka Veverská Bitýška a Ostrovačice, která rytec z neznámých důvodů odstranil z původní rytiny. Sporný je výskyt dvou nepojmenovaných poddanských městeček u kláštera ve Žďáru nad Sázavou a severně od Modřan, neboť z kresby není zřejmé, zda se jedná o samostatná sídla. Dalších pět vesnic není v mapě pojmenováno. Na Moravě se jedná pravděpodobně o vesnici Pustiměřské Prusy, dnešní část obce Pustiměř, a menší obec na západním předměstí Kroměříže, jejíž kresba splývá se známkem města. V Rakousku je možné ztotožnit jednu nepojmenovanou vesnici s podhra-

⁴ Výtisk z dokončené rytiny ale bez doprovodných textů vlastní Moravská galerie v Brně (sign. C 1446). K problematice restaurování starých map: Josef CHRÁST – Zdeněk STACHOŇ, Vliv restaurování na kartometrické vlastnosti starých map, in: *Z dějin geodézie a kartografie* 18, 2016, s. 155–164.

⁵ Jediné dva známé kompletní výtisky mapy i s doprovodnými texty jsou uloženy v Österreichische Nationalbibliothek ve Vídni (sign. K III 122363) a Bibliothèque Nationale v Paříži (sign. GE DD–2987).

⁶ K. KUCHAR, Vývoj (jako pozn. 3), s. 34 uvádí v mapě 532 místních názvů. S tímto údajem pracují i další autoři: Ivan ČERMÁK, Historické mapy českých zemí, Geodetický a kartografický obzor 35, 1989, č. 10, s. 252 + obálka; Milan V. DRÁPELA, Vývoj moravské kartografie, habilitační práce, Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Brno 1994, s. 35.

dím hradu Staatz. Další dvě sídla leží severně od Stockerau a jižně od Zistersdorfu. Do kategorie zámků jsou zahrnuty i dva pouhým názvem připomenuté hrady (Hukvaldy, resp. zřícenina Rožnov). Po vzoru Helwigovy mapy Slezska (1561) doplnil Fabricius konvenční kartografické znaky sídel pohledovými kresbami. Z pohledu v mapě vymezených hranic leží většina sídel na Moravě (357) a v Dolním Rakousku (144). V Uhrách to je 26 sídel,⁷ v Čechách 20, ve Slezsku 10⁸ a v Polsku 2 sídla. Zemská příslušnost a klasifikace některých sídel ne vždy odpovídá tehdejšímu poměru. Autor mapy chybně zakreslil rakouský Kleinschweinbarth, Neuruppersdorf a Oberthürnau (Unterthürnau), český Landštejn, Staré Město pod Landštejnem, Bystré a Banín a slovenskou Skalici na Moravu a dále moravský Sovinec a Rýmařov do Slezska a českou Novou Bystřici do Dolních Rakous. S výjimkou Vranova nad Dyjí a Sedlece leží Valdice a Charvátská Nová Ves správně v Dolních Rakousích, ke kterým patřily až do podpisu Saint-Germainské smlouvy v roce 1919. Slezské město Frýdek (dnes Frýdek-Místek) je situováno na Moravě na levém břehu řeky Ostravice. Pravděpodobně se jedná o záměnu s moravským Místkem.

Rozložení sídel je značně nerovnoměrné v závislosti na vzdálenosti od významného centra nebo zemské stezky. Zejména podél historických cest je náplň mapy bohatší. Ve směru z Vídně na Moravu je to spojnice se Znojmem a Mikulovem pokračující dále přes Brno a Vyškov do Olomouce, případně přes Kroměříž do Nového Jičína a dále do Slezska. Spojení Vídně s Čechami, resp. Prahou zajišťovala nejstarší poštovní trať v českém království z let 1526/1527. Z hlavních poštovních stanic jsou v mapě zakresleny Stockerau, Hollabrunn, Pulkau, Vratětin, Slavonice a Jindřichův Hradec.⁹ O využití soudobých cestovních itinerářů a vlastních autorových zkušeností svědčí zakreslení slezských a polských měst Strumień, Pszczyna a Oświęcim v pravidelných intervalech na obchodní stezce Vídeň – Krakov, vedoucí přes Olomouc.¹⁰ Podobným způsobem jsou zaznamenána města Bruck an der Leitha, Győr a Tata na trase z Vídně do Budapešti anebo v opačném směru na Linec města Krems an der Donau a Melk.

Z dalších obsahových prvků mapy vyniká bohatá, i když značně zkreslená říční síť a kopečkovou metodou vyjádřený výškopis. Důležité vodní toky i jejich prameny jsou pojmenovány. V případě větších toků je naznačen jejich meandrující průběh i s říčními ostrovy. Největší z nich, Velký Žitný ostrov, nese německé pojmenování *Schutt*. Tok Dunaje překlenuje most spojující Mautern a Stein an der Donau a skupina tří mostů přes jeho říční ramena severně od Vídně. Most je zakreslen také přes řeku Moravu na vstupu do Olomouce. Ze stojatých vod autor zaznamenal dnes neexistující

⁷ Kromě maďarských měst Győr a Tata se jedná o sídla ležící na území dnešního Slovenska.

⁸ Slezská Ostrava je situována na hranici Moravy a Slezska.

⁹ Pavel ČTVRTNÍK – Jan GALUŠKA – Patricia TOŠNEROVÁ, Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Liberec 2008, s. 21.

¹⁰ Ivan KUPČÍK, Vývoj mapového zobrazení českých zemí na mapách poutnických cest do poloviny 16. století, in: Z dějin geodézie a kartografie 8, 1995, s. 34–39, zde s. 35.

jezero mezi Lithoří a Želetavou na západní Moravě a soustavu vodních ploch v Polsku mezi sídly Strumień, Pszczyna a Oświęcim. V jejich okolí zakreslil vegetaci připomínající typickou bažinatou krajinu. Zcela tematicky osamělým prvkem mapy je pramen vřivé vody nedaleko Hluku. Z horstev jsou pojmenovány pouze Jeseníky (*GE-SENCK*) a osamělé vrcholy *Sparberg* a *Rottberg*.

Nově identifikované objekty. Identifikace obsahových prvků mapy je velmi ztížena převažujícím a často velmi zkomoleným německým názvoslovím, které je jen v některých případech nahrazeno českým ekvivalentem (například *Mantitz* – Jezeřany-Maršovice, *Weidnitz* – Otnice, *Rotmaretitz* – Ratibořice, *Czesitze* – Těšnovice, *Nunkowitz* – Nenakonice). Do současnosti se proto nepodařilo buď vůbec anebo zcela přesvědčivě určit toponyma *Odkirch*, *Sparberg* a *Rottberg*. Ve všech třech případech se jedná o lokálně významné objekty, jejichž výskyt v mapě je pravděpodobně podmíněn autorovou osobní anebo zprostředkovanou zkušeností. Jejich identifikace je zajímavá i z pohledu mapování historické paměti krajiny.

Přibližně v polovině cesty mezi Jihlavou a Polnou leží osada *Odkirch* klasifikovaná jako poddanské městečko (srov. obr. č. 1). Kruhový znak obklopuje kresba připomínající rozvaliny budovy. Pro autora mapy měl objekt pravděpodobně specifický význam, neboť na zmenšeném vydání z roku 1575 vynechal například sousední farní vesnici Štoky. Ve starší historicko-kartografické literatuře je osada popisována neurčitě jako pustý kostel u Jihlavy bez bližšího polohového určení.¹¹ Takové označení vychází z německého spojení *öde Kirche*, které je na mapě zkomolené jako *Odkirch*. Osadu je možné ztotožnit se samotou **Zvoněšov** ležící jižně od Štoků při silnici 1. třídy I/38.¹² Z nejstarších dochovaných zpráv je ve vesnici doložen farní kostel. V 15. století byl Zvoněšov vypálen a zůstal pustý pravděpodobně ještě další tři století.¹³ Z původní osady se tak dochovala pouze charakteristická silueta poničeného kostela na trase důležité obchodní cesty (tzv. Haberské stezky) spojující Vídeň s Prahou přes Znojmo,

¹¹ K. KUCHAR, Vývoj (jako pozn. 3), s. 34; Milan V. DRÁPELA, Vývoj (jako pozn. 6), s. 36.

¹² Za pomoc při identifikaci sídla děkuji pracovníkům Muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě, Mgr. Pavle Pfeifferové a Mgr. Aleši Knápkovi. Literatura: Pavel ROUS – Petr OBST, Zaniklé středověké osídlení v okolí Štoků, in: Češi a Němci na Vysočině, red. Ladislav Macek – Pavel Rous, Havlíkův Brod 1998, s. 7–22, zde s. 16; Ivan VÁVRA, Haberská cesta, Historická geografie 3, 1969, s. 8–32.

¹³ *Registra decimarum papalium: čili registra desátků papeženských z diecezí Pražské*, ed. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1873, s. 52; Josef Kurka, Archidiakonáty Kouřimský, Bolešlavský, Hradecký a diecése Litomyšlská: místopis církevní do roku 1421, Praha 1915, s. 92; Antonín Profoús – Jan Svořada, Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny IV., Praha 1957, s. 797; František Roubík, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách, Praha 1959, s. 117; August Sedláček, Místopisný slovník historický Království českého, Praha 1998 (reprint původního vydání), s. 1024.

Obr. č. 1. Kresba Zvonějova a vrcholu Rudný severně od Jihlavy na Fabriciově mapě Moravy (1569). – Moravská galerie v Brně, sign. C 1446, výřez. Foto Microna (2014).

Jihlavu, Havlíčkův Brod a Čáslav.¹⁴ Nápadné rozvaliny udělaly pravděpodobně dojem i na samotného Fabricia, který je proto zakreslil do své mapy. V jiných pramenech je osada připomínána až v Tereziánském katastru z roku 1713 a na Müllerově mapě Čech z roku 1720 jako vesnice s kostelem. Na mapách prvního vojenského mapování

¹⁴ Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, Praha 1998, s. 171–192.

Obr. č. 2. Přibližná lokalizace bývalého kostela v obci Zvonějov. – Mapa autora; mapový podklad
© Český úřad zeměměřický a katastrální, www.cuzk.cz.

z 60. let 18. století je na okraji kostelního rybníka (zkomoleně *Kirck T.*) zakreslen kamenný kostel s půdorysem ve tvaru kříže. Není však jasné, zda se jednalo o zbytky původní stavby anebo o zcela nový objekt. Na pozdějších mapách již rybník ani kostel zakresleny nejsou. Podle dostupných mapových pramenů je možné alespoň přibližně lokalizovat původní kostel, resp. jeho rozvaliny do prostoru mezi domem s číslem popisným 77 a přilehlým mírným návrším s kótou cca 518 m n. m. (obr. č. 2). Nutno poznamenat, že i z dnešní silnice I/38 je toto místo velmi dobře viditelné. Mapy III.

vojenského mapování popisují zdejší usedlost jako myslivnu (*J.H.* neboli *Jägerhaus*), přičemž stabilní katastr uvádí pomístní název *beim Jägerhaus* (U myslivny). V paměti krajiny se však ani tato zmínka neuchovala, neboť ji ve státní mapovém díle nahradilo zeměpisné pojmenování U lesíka.

Až na výjimky autor nezaznamenal žádné hospodářské objekty. O to překvapivěji působí doposud blíže neurčené pojmenování *Sparberg* pro skupinu vrcholků ležících severně od Jihlavy na moravské straně zemské hranice. Význam uvedeného toponyma úzce souvisí s opětovným rozvojem hornické činnosti na Jihlavsku a rozkvětem samotného města v 16. století. *Sparberg* je totiž historickým německým pojmenováním vrcholu **Rudný u hornické osady Zborná** v Čechách (cca 5 km severně od centra Jihlavy), z jehož masivu se po dobu přibližně pěti století těžilo stříbro.¹⁵ Název vrcholu pochází z německého slova *Sparren* (krokev), označujícího šikmou část krovu neboli nosné konstrukce střechy.¹⁶ Nad důlními šachtami zpravidla vznikaly malé dřevěné přístřešky chránící horníky před nepřízní počasí, které na svazích *Sparbergu* vytvářely nápadný krajinný prvek rozpoznatelný i z nedaleké obchodní stezky (srov. obr. č. 3). Vrchol leží jen necelých pět kilometrů jižně od samoty Zvonějov po levé straně historické cesty z Vídně do Prahy. Na mapách I. vojenského mapování je připomínán nápisem *Wald Spor*, avšak v průběhu 19. století získal poetický název *Schatzberg* – hora pokladů.¹⁷ Fabricius s velkou pravděpodobností Jihlavsko osobně navštívil, neboť i pohledová kresba Jihlavy je provedena ve značném detailu a kvalitě, která snad jako jediná může konkurovat miniaturní vedutě Vídně.¹⁸

Podobně jako *Sparberg* zůstal prozatím blíže neurčen vrchol *Rottberg* situovaný na pravém břehu řeky Váh jižně od Trenčína. Oronymum *Rottberg. M.*, resp. *Rottberg mons* použil ve svém vydání mapy Moravy také Gerard de Jode (1509–1591) a jeho

¹⁵ Název Rudný pochází až z doby po roce 1945 a nemá tedy historický podklad. Historii tohoto místa se zabýval například Vlastimil SVĚŘÁK, *Rozhledna na Šacberku u Jihlavy, Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských* 12, 2002, s. 189–203.

¹⁶ Ladislav VILÍMEK, Krátké ohlédnutí za starými kutišti v okolí Jihlavy, *Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí* 1, 2001, s. 82–85; TÝŽ, *Pomístní názvy v místech starých důlních děl v okolí Jihlavy*, in: Češi a Němci na Vysočině, red. Ladislav Macek – Pavel Rous, Havlíčkův Brod 1998, s. 277–282, zde s. 279–280.

¹⁷ Význam romantizujícího pojmenování se projevil i v některých soudobých pověstech: Franz Alexander HEBER, *Böhmen's Burgen, Vesten und Bergschlösser* II, Praha 1844, s. 226.

¹⁸ Autorovu osobní vazbu dokládá i fakt, že jako děkan lékařské fakulty vídeňské univerzity jmenoval v roce 1571 na žádost jihlavské rady nového městského lékaře. Zdá se velmi pravděpodobné, že tento kraj poznal osobně během svých zahraničních cest – viz například účast na pražské korunovaci císaře Rudolfa II. v roce 1575: T. FRÖDE, Paulus (jako pozn. 1), s. 60 a 64–65. O dvě desetiletí později dokonce vydal Fabriciovu mapu pod svým jménem jihlavský syndik Jan Hynek z Velínova (cca 1555–1623): Martin HEMELÍK, Jan Hynek z Velínova (Portrét renesančního vzdělance, úředníka, politika a básníka.), *Iglavia Docta*, sv. 9, 2015, s. 37–38; Karel KUCHAR, *Hynkovo vydání Fabriciovu mapy Moravy, Kartografický přehled* 6, 1951, s. 56–57.

Obr. č. 3. Hans Hesse, Annaberský hornický oltář (1522) – ukázka raně novověkého důlního pole s typickými dřevěnými provozními objekty. – Evangelisch-Lutherische Kirchengemeinde Annaberg-Buchholz. Foto: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Annaberger-Bergaltar_middle_section.jpg.

syn Cornelis (1568–1600) ve snaze zachytit samostatný vrchol (1578), resp. skupinu kopců (1593) v okolí Trenčína. Uherský polyhistor Matej Bel (1684–1749) ve svých *Noticiích Trenčianskej stolice* popisuje **severně od hradu Beckov zalesněný vrch Červená hora**, resp. Červený les vypínající se nad řekou Váh.¹⁹ Na mapách II. a III. vojenského mapování je možné na severozápadním okraji Považského Inovce dohledat nenápadný vrchol *Cerwona Hora*, resp. *Červeni vrch* (260 m n. m.). Současné státní mapové dílo Slovenské republiky eviduje tento vrchol pod názvem Červená hora s výškovým údajem 259 m n. m. Jeho lokalizace přibližně odpovídá Fabriciově kresbě s tím rozdílem, že ve skutečnosti leží na levém břehu řeky Váh a je součástí masivu Považský Inovec. Na mapě je vrchol chybně umístěn v severním cípu Malých Karpat. Adjektivum „červený“ reflektuje typickou bordovou barvu masivu tvořeného keuper-skými břidlicemi svrchního triasu (srov. obr. č. 4). Pro svou zajímavou barvu se zde červené jílovce těžily již od doby Velké Moravy; žádány byly ve stavitelství na dlažbu i jako dekorální kámen na obklady sakrálních i světských staveb. Jako příklad je možné uvést lokalitu Sady u Uherského Hradiště nebo nedaleký hrad Beckov.²⁰ Těžba zdejších jílovců pokračovala i v období středověku a raného novověku a povědomí o nich se patrně rozšířilo i za hranice Uher, jak dokládá pojmenování *Rottberg* na Fabriciově mapě.²¹ Přestože je v oblasti Pováží zakresleno několik strážních hradů,²² v době tureckého ohrožení strategicky významný Beckov uveden není, a to jej přitom zaznamenává i nejstarší mapa Uher Lazara Tinódyho (1528) a mapa Fabriciova současníka, vídeňského historiografa a kartografa Wolfganga Lazia (1514–1565) – tento používá zastaralý název *Bolandos*. Důvody jeho opomenutí snad můžeme hledat v autorově neznalosti místní krajiny a zároveň považovat informaci o vrchu *Rottberg* pouze za zprostředkovanou. K všeobecnému povědomí o této lokalitě jistě přispěla i dopravní cesta procházející po levém břehu řeky Váh.

K zajímavým výškopisným prvkům mapy patří osamocený vápencový výchoz **Staatzer Berg** se stejnojmenným hradem (dnes zříceninou). Oproti jiným vrcholům je zcela odlišně šrafován, a to patrně ve snaze zdůraznit jeho geologickou strukturu vytvářející nápadný krajinný prvek. Jiné vápencové útvary ale podobným způsobem v mapě zvýrazněny nejsou. Například blízkým Pálavským vrchům dominuje pouze kresba gotických hradů Děvičky a Sirotčí hrádek.

¹⁹ Matej BEL, *Trenčianska stolica*, sest. Martin Turóci – Imrich Nagy, Čadca 2013, s. 315.

²⁰ Stanislav ZACHERLE, Provenience červených jílovců z velkomoravských objektů v Uherském Hradišti-Sadech, in: Sborník příspěvků 1. petroarcheologického semináře, red. Jindřich Štelcl – Jaroslav Malina, Brno 1975, s. 151–155.

²¹ Cenné informace ke geologii vrcholu Rottberg laskavě poskytl prof. RNDr. et Mgr. Peter Chrastina, Ph.D. z Univerzity Sv. Cyrila a Metoda v Trnavě.

²² Plavecký hrad (*Blasenstajm*) je vyobrazen jako mohutná pevnost na kopci s vlajícím praporem na jedné z věží. Z dalších pohraničních hradů je připomenut Červený kameň (*Biberspürg*) a Branč (*Branetz*) strážící přechod přes Malé Karpaty na Moravu.

Obr. č. 4. Ukázka typické červené barvy břidlic Červené hory. – Foto prof. RNDr. et Mgr. Peter Chrastina, Ph.D. (2006).

Některé lokality jsou připomenuty pouze slovně, jako například **pobořený hrad na vrchu Hradisko u Rožnova pod Radhoštěm** – *zerfalnschlos* (obr. č. 5). V renesančním stylu přestavěné sídlo v roce 1538 násilně obsadili uherští nájezdníci, kteří jej však ještě před příchodem moravských zemských vojsk stačili poničené opustit. Zpustošený hrad na samotném pomezí Moravy nechal následně jeho vlastník, Jan IV. z Pernštejna (1487–1548), s povolením císaře Ferdinanda I. (1503–1564) srovnat se zemí.²³ Strážný hrad **Hukvaldy** stojící při důležité obchodní cestě mezi Olomoucí a Krakovem připomíná prostý nápis *Hochwalot* umístěný nad skupinou kopečků jižně od Ostravy. V době vzniku mapy sloužil zejména jako vězení pro provinilé kněze olomoucké diecéze.²⁴

²³ Dalibor JANIŠ, Hrad a město Rožnov v časech středověku, Rožnov pod Radhoštěm 2011, s. 44–45.

²⁴ Miroslav PLÁČEK, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, zámků a tvrzí, Praha 2007, s. 549.

Obr. č. 5. Strážní hrad Hukvaldy a zřícenina Rožnov na Fabriciově mapě Moravy (1569).
– Moravská galerie v Brně, sign. C 1446, výřez. Foto Microna (2014).

Z dalších přírodních zajímavostí je nápadným znakem dvou dělených soustředných kružnic připomenut **vřivý pramen u Hluku** (*Ein Brunn se(u)dt allzeit wie heiß wasser*), o němž se zmiňuje i Fabriciův současník a první moravský zemský lékař Tomáš Jordán z Klausenburku (1539–1586) ve spise *Knijha o Wodách Hogitedlných neb Teplicech Morawských* z roku 1580. Ten popisuje pramen jako studený a kalný bez léčivých účinků. Z malé prohlubně naplněné až po okraj neustále probublávající vodou dle jeho svědectví vycházel typický hukot a šum, který sám o sobě vzbuzoval značnou pozornost. Vznik neobvyklého úkazu byl vázán na hlucký tektonický zlom, podél něhož docházelo k uvolňování zemního plynu způsobujícího charakteristický vířivý pohyb vody v prohlubni. Polohu pramene dnes připomíná jen pomístní název U vířivé vody v polní trati Rovné mezi Hlukem a Boršicemi u Blatnice. Ještě na počátku 20. století jej ale místní obyvatelé pro údajné léčivé účinky často navštěvovali. Později při odvodňování pozemků a častých průzkumných vrtech pramen definitivně zanikl.²⁵

²⁵ František VITÁSEK, Fabriciova studánka vířivé vody na Moravě, in: Sympóziu konané ve dnech 25.–26. října 1972 v Brně k uctění památky 30. výročí umučení profesora Dr. Františka

O tom, jak silný dojem tento zvláštní pramen svými vlastnostmi a zvukovým projevem vzbuzoval, svědčí mimo jiné skutečnost, že žádný jiný z moravských minerálních nebo léčivých pramenů autor mapy nevyznačil. Fabricius místo osobně navštívil při svém pobytu v Hluku u Jetřicha z Kunovic (cca 1520–1582), nejvyššího zemského podkomořího na Moravě v letech 1564–1566, jehož synovi dokonce věnoval epigram na hluckou vodu.²⁶

Charakter krajiny vystihují nejenom motivy kopečků (kopečková metoda), ale také stromečkovým způsobem znázorněné lesy podél dolního toku Moravy nebo na českomoravském pomezí. Mezi Brnem a Rosicemi je situován les s názvem *Schippff*. S výjimkou mapy Moravy Jana Amose Komenského z roku 1624 (*Ssip*) a Georga Matthäuse Vischera z roku 1692 (*Schipp Sylva*) se s tímto pojmenováním setkáváme až o století později na mapách I. vojenského mapování jako *Gross* a *Klein Schipp*. Toponymum se dochovalo i do současnosti jako pomístní název **lesa Šíp** ve státním mapovém díle. Snad vůbec poprvé je *Der Schieb* připomenut na mapě Čech Johannese Crigingera (1521–1571) z roku 1568. Les se nechvalně proslavil jako místo četných loupežných přepadení cestujících směřujících po obchodní stezce z Brna na západní Moravu a dále do Čech, a patrně proto si vysloužil tak nápadnou pozornost i na starých mapách.²⁷

Hranice jednotlivých zemí vymezuje jednoduchá čárkovaná linie a jejich německé názvy jako například *Beham*, *Schlesie*, *Troppisch Granitz* nebo *Behmisch Mährisch und Osterreichisch Gränitz*. Za pozornost stojí textové poznámky *Hungerlandt Auff Gran zu*: a *HVNGARIAE PARS: Hungern auff die Bergstet zu*. První z nich je umístěna v pravém spodním rohu mapy u maďarského města Tata při řece Dunaj. Patrně se jedná o snahu autora mapy alespoň nepřímo vyjádřit **další průběh toku Dunaje**, který správně směřuje na východ k městu Esztergom (německy Gran). Význam druhého textu není zcela jednoznačný. Vzhledem k jeho umístění pod Považskou Bystricí a průběhu hraniční linie snad naznačuje její pokračování směrem k hornickým městům (německy Bergstadt) dnešního východního Slovenska v okolí Spišské Nové Vsi a Gelnice.

Kolářka, profesora Dr. Františka Říkovského a docenta Dr. Bohuslava Hruďičky v koncentračním táboře Mauthausen, red. Miloš Nosek, Brno 1973, s. 187–194.

²⁶ Josef JANČÁŘ, Hluk. Nejmladší město Slovácka, Hluk 1970, s. 28–29. O konexích v nejvyšších stavovských kruzích svědčí autorovo poděkování moravským šlechticům za podporu při mapování země. Jmenovitě je doložena silná vazba na nejvyššího moravského komořího a dříve sudího Albrechta Černohorského z Boskovic († 1572), se kterým se seznámil pravděpodobně při jeho studiích na vídeňské univerzitě. Ten od samotného Fabricia dokonce obdržel 16 výtisků mapy, kde zkritizoval některé nepřesnosti jejího obsahu: František HRUBÝ, K historii mapy Moravy od Pavla Fabricia, Sborník Československé společnosti zeměpisné 38, 1932, s. 101. Vydání zmenšené mapy z roku 1575 podpořil pro změnu šlechtic Hartman II. z Lichtenštejna na Mikulově a Valticích (1544–1585).

²⁷ Ivan HONL, Les Šíp – moravský Vidrholec, Časopis turistů 54, 1942, č. 3, s. 41–42.

Miniaturní veduty sídel. Zajímavý dekorativní aspekt mnoha map 16. a 17. století představují detailní pohledové drobnokresby sídel, které doplňují tradiční schematizované kartografické znaky. V podobném duchu jsou kresleny nejstarší mapy středoevropských zemí – Türostova mapa Švýcarska (1497), Aventinova (1523) a Apianova (1568) mapa Bavorska, Hirschvogelovy a Laziovny mapy rakouských zemí, Helwigova mapa Slezska (1561)²⁸ nebo Crigingerova mapa Čech (1568). O jedno století později dekoroval svoje mapy realistickými pohledy vynikající rakouský kartograf a zručný kreslíř Georg Matthäus Vischer (1628–1696).

Přestože tyto jednoduché pohledové kresby nemohou konkurovat tradičním vedutám, často alespoň v základních obrysech vystihují dominantní a pro dané město, zámek či klášter charakteristické stavby, resp. architektonické prvky. V některých případech mohou tyto drobnokresby patřit k jejich nejstarším vyobrazením. Vzhledem k omezenému množství dochovaných historických pohledů a spíše abstraktnímu pojetí architektonického zpracování je ovšem přesná identifikace jednotlivých staveb velmi obtížná. Pozdější, převážně barokní veduty, zachycují města až po výrazných stavebních úpravách. Význam těchto prospektů tkví zejména v širších topografických souvislostech, které naznačují skutečný vztah objektů k okolní krajině. V žádném případě však nelze ztotožňovat kresbu malých sídel s jejich reálnou podobou v době vzniku mapy.

Miniaturní pohledy jsou součástí kresby všech sídelních prvků Fabriciovny mapy. Jejich ústřední motiv tvoří zpravidla schematizovaná vyobrazení obytných budov, tvrzí, věží kostelů, radnic nebo zámků, městských bran i hradebních zdí. Prospekty malých vesnic a městeček jsou ale pouhou snahou zatraktivnit umělecké zpracování mapy vycházející ze soudobých kartografických trendů. Stěží mohl Fabricius navštívit všechna sídla a zároveň realisticky vystihnout jejich tehdejší podobu. I přesto je možné v mapě vystopovat výjimky, jak dokazuje například kresba rozvalin zpustlého kostela ve Zvonějově.

Konkrétní stavby je možné spolehlivě identifikovat pouze u několika málo velkých měst. S velkou péčí a smyslem pro detail je zobrazeno hlavní město monarchie a Fabriciův druhý domov, **Videň** (srov. obr. č. 6). Dominantu opevněného města, katedrálu svatého Štěpána, doplňuje kostel Panny Marie am Gestade a Hofburg – sídlo habsburských panovníků. Jižní věž katedrály je korunována původními symboly osmicípé hvězdy (Slunce) a půlměsíce.²⁹ Pro svoji značnou podobnost s tradičním islám-

²⁸ Autenticitou pohledových drobnokreseb Helwigovy mapy Slezska se zabýval Manfred SPATA, *Neues zur Schlesienkarte von Martin Helwig 1561 – Sind die Miniaturveduten schlesischer Städte authentisch?*, in: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, sv. 49, Inzingen 2009, s. 249–265 a částečně Tomáš GRIM, *Vývoj slezské kartografie do počátku 18. století*, disertační práce, Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Brno 2005, s. 75–76.

²⁹ Thomas ERTL – Birgit ERTL, *Sonne und Mond: Die Turmbekrönung am Stephansdom zwischen den zwei Türkenbelagerungen*, *Wiener Geschichtsblätter* 52, 1997, s. 165–181.

Obr. č. 6. Pohledová kresba Vídně s katedrálou sv. Štěpána na Fabriciově mapě Moravy (1569).
– Moravská galerie v Brně, sign. C 1446, výřez. Foto Microna (2014).

ským symbolem byla po obléhání města Turky (1529) požadována jeho výměna, ke které ale došlo až po druhém obléhání roku 1683. Střecha chóru je osazena tradičním symbolem kohouta ochraňujícím před zlem a tajemnými silami. O píli věnované prospektu Vídně a okolí svědčí kresba tří mostů přes Dunaj ve směru na Moravu a zdobná iniciála v názvu města.

Z moravských měst má nejpropracovanější podobu bohaté hornické město **Jihlava** a sídlo biskupa, **Olomouc**. Podle veduty kreslíře Jana Willenberga (1571–1613) z konce 16. století je možné ztotožnit dvě různé vysoké jihlavské věže s věžemi kostela sv. Jakuba Většího. Z prospektu vystupují stupňovité hradby, v místě kruhového znaku doplněné pravděpodobně o vstupní bránu. V případě okolí Olomouce je patrný most přes jedno z ramen řeky Moravy a nad městem pohled na klášter Hradisko (dnes Klášterní Hradisko) s dvěma nárožními a jednou středovou věží. Ve srovnatelné podrobnosti je město zobrazeno jako jedno z mála na zmenšeném vydání mapy, které

pochází z doby Fabriciových prací na obnově olomouckého orloje.³⁰ Několik nápadných věžovitých staveb patrně představuje hlavní olomoucké kostely, jejichž grafické ztvárnění ale postrádá ztotožnitelné architektonické elementy.

Pohled na Brno, sídlo moravského markraběte, připomíná spíše nesourodý shluk obytných budov bez typické dominanty města, pevnosti Špilberg, jejíž poloha na vrcholu nad městem je nedílnou součástí nejstarších dochovaných vedut. Nad okolní zástavbou Znojma vyčnívá charakteristická stavba gotické radniční věže. Skupinu budov uzavírají typické hradby se strážnými věžemi a městskou bránou. Z dalších panoramatických pohledů stojí za pozornost například vyobrazení kláštera na Velehradě anebo blízký hrad Buchlov, v jejichž pojetí je možné hledat určité podobnosti dnešnímu stavu.

Závěr

Sám Paulus Fabricius v instrukcích k prvnímu vydání mapy Moravy zmiňuje, že zemi několikrát procestoval a jako první zmapoval. Pozornost věnoval nejenom základnímu místopisu Moravy, ale zaznamenal i do jisté míry specifické objekty, které ho přímo anebo zprostředkovaně upoutaly svou podobou, osudem, eventuálně jinak (např. zvukově) – rozvaliny zpusklé vesnice Zvonějov, pobořený hrad Rožnov, tajuplný zvuk vřívé vody u Hluku či nápadné červené břidlice vrcholu Rottberg. Jejich kartografické vyjádření je mnohdy jednou z prvních připomínek jejich dávné historie a vztahu k okolní krajině vůbec. S výjimkou osady Zvonějov a lesa Šíp nejsou popisované objekty součástí zkušebního vydání mapy a tedy byly doplněny až v průběhu korektur tiskových desek. Ve způsobu jejich znázornění se odráží autorovy cestovatelské zkušenosti a místní vazby, jak je zřejmé například z prospektů Vídně, Jihlavy a Olomouce. Komplexní zhodnocení autenticity těchto miniaturních pohledů je ale spíše otázkou samostatné srovnávací studie.

Josef Chrást

Unknown objects in Fabricius' map of Moravia from 1569 and revision of its contents

As documented by numerous analyses of old cartographic works, the availability and physical state of old maps are usually the limiting factors. A clear example is the only print of the oldest known map of Moravia made by Paulus Fabricius. Analysis of the map was

³⁰ Günther OESTMANN, Die astronomische Uhr am Rathaus zu Olmütz/Olomouc, *Acta Historica Astronomiae* 49, 2014, s. 125–154.

influenced by missing drawings in several places in the map. Consequently several residential and landscape elements remained unidentified. The way they are drawn is strongly influenced by author's personality and his travelling experience. It became apparent that Fabricius drew also seemingly unimportant objects which significantly deviated from the general concept and which attracted his attention by their extraordinary look or sound.

On the historic trading path connecting Vienna and Prague he marked a damaged church in the derelict village of Zvonějov, and Rudný Hill where silver was mined. He emphasized the importance of the royal town of Jihlava by a detailed drawing. Červená Hora hill in the Považský Inovec Mountains whose altitude is not worth noticing was probably drawn in the map based on intermediated information. The hill was included in the map because of red-tinted slate that was mined there for construction purposes. The damaged castle Rožnov, boiling water near Hluk, or the feared Šíp forest are connected with author's own experience or general knowledge on these locations and their reputation. Some schematic prospects of significant towns or castles (monasteries) also demonstrate the author's perception and his ability to depict the reality. At least some indications enable us to identify the specific buildings of individual towns especially as regards Vienna, the capital of the monarchy, or the royal towns of Jihlava, Znojmo or Olomouc. Drawings of villages and little towns reflect the period trend which tended to enhance the general aesthetic quality of settlements.

This map of Moravia is important not only because it was first. It is also prestigious because of the author himself. He was a leading scholar of that time and he made a significant effort to capture the basic and other specific objects in the landscape. Even almost five centuries later the map brings new facts about history.

Stanislav Svoboda*

**PROMĚNY AREÁLU
LOVECKÉHO ZÁMEČKU BON REPOS
VE 20. A 21. STOLETÍ**

CHANGES OF THE PREMISES
OF THE BON REPOS HUNTING LODGE
IN THE 20th AND 21st CENTURIES

Keywords

Bon Repos
cartographic sources
iconographic sources
army
Butler Charles

Abstract

The study introduces the modern history of the Bon Repos hunting lodge near Lysá nad Labem in the context of changing attitude to the preservation of broader premises of cultural sights. The research covered the time from the first land reform till the current adaptation. Based on an analysis of cartographic and iconographic sources from the 20th and 21st centuries the author was able to describe the development of one of the most significant sights owned by the Sporck family while using the method of comparative and oral history.

* Mgr. et Ing. Stanislav Svoboda, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, náměstí Svobody 331, 500 03 Hradec Králové. E-mail: stanislav.svoboda@uhk.cz.

Novodobé osudy zámku Bon Repos.¹

Lovecký zámek Bon Repos u Lysé nad Labem založil v roce 1715 František Antonín hrabě Špork (1662–1738). Centrální objekt měl podobu prostého venkovského stavení, a proto byl též nazýván Šporkova chýše. Areál získal proslulost především svou vazbou na čizbu (lov drobného ptactva), plastiky z dílny M. B. Brauna a rytiny M. H. Rentze. Šporkovi nástupci převedli v roce 1740 hospodářsky neefektivní areál za došud neznámých okolností k panství Benátky nad Jizerou.

Pražský arcibiskup Antonín Petr hrabě Příchovský z Příchovic (1707–1793) koupil benátské panství i s Bon Repos v roce 1769. Z jeho popudu patrně Ignác Jan Nepomuk Palliardi navrhl a provedl velmi citlivou přestavbu areálu.² Šporkovu chýši rozšířil a spojil s domem služebnictva, čímž vznikl stavebně složitý komplex tzv. Starý zámek. Jídelna s letohrádkem posloužily jako základ rokokového Nového zámku. Severovýchodně vyrostla působivá „novostavba“ společenského sálu tzv. Čínského pavilonu. Dále na východ byl založen dvouraktový hospodářský dvůr.

Další majitelé areál spíše udržovali, než aby jej stavebně rozvíjeli. Výjimkou je vznik přírodní krajinářského parku v polovině 19. století, který inicioval Leopold Felix hrabě Thun-Hohenstein (1797–1877). V této podobě se areál stal předmětem první pozemkové reformy.

Vliv pozemkové reformy. Přestože se jednalo o politickou reformu s národohospodářským podtextem, lze v ní spatřovat i stopy rodící se památkové péče.³ Rudolf Ferdinand hrabě Kinský (1859–1930), majitel panství Benátky a panství Lysá, požádal⁴ dne 12. V. 1924 Státní pozemkový úřad v Praze ve smyslu § 20 zákona č. 81/1920

¹ Příspěvek vychází z autorovy diplomové práce: Stanislav SVOBODA, Bon Repos – od Šporkových festivit k novodobé účelovosti, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Hradec Králové 2017. Tematicky navazuje příspěvek na studii Stanislav SVOBODA, Proměny krajiny kolem loveckého zámku Bon Repos, Historická geografie 43, 2017, s. 27–54.

² Státní oblastní archiv Praha (dále jen „SOA“), fond (dále jen „f.“), Velkostatek Lysá nad Labem-Benátky nad Jizerou (dále jen „VS Lysá-Benátky“), inv. č. 96 III A, rodinný archiv (dále jen „RA“) Antonín Petr Příchovský, kart. 1, fol. 237r–241v. Bližší identifikaci člena známé rodiny architektů zatím nebylo možné provést. S ohledem na obdobnou realizaci jako je zámek Kozel by jím mohl být Ignác Jan Nepomuk (15. V. 1737–18. III. 1824). Se zámek Kozel má Bon Repos společné především uspořádání místností ve východním a jižním křídle Starého zámku. Tyto místnosti nebyly propojeny chodbou, ale vcházelo se do nich přímo ze zahrady. Rovněž je nápadná shoda složitosti stavebního komplexu, dvouraktového hospodářského dvora a jízďárny.

³ Přijmout památkový zákon a svěřit památkovým úřadům širší pravomoci se v období První republiky nepodařilo. Michal NOVOTNÝ, Úřad nebo ústav?, Dějiny a současnost 34, 2012, č. 1, s. 40.

⁴ „O žádosti bylo dle § 20 přídělového zákona dne 5. VI. 1925 provedeno komisionální šetření a sepsán protokol, ve kterém komise navrhuje, aby požadované plochy byly vlastníku ponechány, ježto mají charakter ploch dle § 20 přídělového zákona. [...], kterým je doplněn § 11 zákona

Sb. (přídělový zákon) o ponechání zámků a parků v Lysé a na Bon Repos,⁵ jakož i o ponechání větší výměry hospodářských pozemků za účelem řádného udržování těchto dvou historických a uměleckých památek.⁶

Ministerstvo školství a národní osvěty přípisem ze 13. III. 1926 poukázalo na odborný posudek, který byl podán při šetření o žádosti za ponechání zámku s parkem podle § 20 přídělového zákona a sděluje že: „by se nestavělo v případě odprodeje i proti výdělečnému používání zámku, kdyby se kupující zavázal, že se podvolí určitým v přípisu vypočteným podmínkám“.⁷ Oba zámky byly velkostatkáři Kinskému ponechány za podmínek stanovených Státním pozemkovým úřadem a Ministerstvem školství a národní osvěty.⁸ Proto mohlo dojít k následnému prodeji. Novým majitelem se stal až na třetí pokus 30. VII. 1926 přednosta Státního pozemkového úřadu Ing. Špítal-

č. 215/1919 Sb. (záborový zákon). Dle § 20 přídělového zákona přísluší vlastníku na ponechání určitých nemovitostí subjektivní právní nárok. Tento nárok je přednostním nárokem vlastnickým, je-li muž musí osoby třetí ustoupiti, jsou-li splněny tyto dva předpoklady: 1) ponecháním nemovitostí vlastníku nebudou rušeny krásy a památky v § 20 cit. zákona uvedené; 2) vlastník podrobí se opatřením z důvodu jejich zabezpečení podle obsahu druhé věty citovaného zákonného ustanovení.“ SOA Praha, f. Krajský soud trestní Praha (dále jen „KST Praha“), č. j. TK XIX 10373/1927, fol. 13r.

⁵ „K zámku patří rozsáhlý park upravený a udržovaný po způsobu francouzském a přecházející v lesní park. [...] Jak z tohoto podrobného popisu jest zřejmo, jsou oba dva zámky [Lysá i Bon Repos] původu starého, vzácné architektury a jest nutno proto považovati je za památky vysoké ceny umělecké a historické. Udržování těchto dvou cenných objektů vyžaduje ovšem neobyčejného ročního nákladu činícího průměrně ročně 300.000,- Kč neboť udržování toto a event. opravy nelze svěřovati rukám neodborným, které by zničily čistotu slohu a uměleckou hodnotu ať již jde o stavby samotné nebo o fresky, sochy a malby. Aby mi toto udržování a zachování obou zámků a v nich umístěných uměleckých předmětů a maleb bylo umožněno, dovoluji si žádati, aby mi byla ze záboru propuštěna větší výměra pozemků zemědělských, než jak stanovena jest § 11 záborového zákona [...], aby z něho oba cenné a nákladné zámky mohly býti udržovány ve stavu takovém, aby zachována byla jejich umělecká a historická hodnota.“ SOA Praha, f. KST Praha, č. j. TK XIX 10373/1927, fol. 35r.

⁶ SOA Praha, f. KST Praha, č. j. TK XIX 10373/1927, fol. 33r.

⁷ Tamtéž, fol. 12v.

⁸ Podmínky byly následující: „1) Veškerý stavební objekty budou stavebně řádně udržovány a zabezpečeny proti ohni. 2) Jakákoliv oprava zámku a ostatních architektur a plastik, jakož i úprava parku mohou se dít pouze s vědomím a předběžným souhlasem Státního památkového úřadu pro Čechy v Praze. 3) V oboře nebudou prováděny žádné holoseče, nýbrž pouze seč výběrová. 4) Legitimované orgány Ministerstva školství a národní osvěty a jmenovaného památkového úřadu mají právo kdykoliv se přesvědčiti o tom, jsou-li uvedené podmínky řádně plněny. 5) Odborným badatelům a kulturním korporacím řádně legitimovaným a Ministerstvu školství a národní osvěty nebo jmenovaným památkovým úřadem doporučeným, bude po dorozumění s majitelem povolen vstup do výše uvedených objektů za účelem studia a obecného vzdělání. 6) Tyto podmínky přecházejí na každého dalšího nabyvatele.“ (SOA Praha, f. KST Praha, č. j. TK XIX 10373/1927, fol. 36v–37r).

Obr. č. 1. Funkcionalistický vodojem. – Foto autor (2012).

ský, který měl oproti statkářům Čančíkovým ze Zdětína a podnikateli Janu Sudíkovi z Prahy „více štěstí“ při vyřizování žádostí na Státním pozemkovém úřadu v Praze.⁹

⁹ Podrobněji k celé záležitosti SOA Praha, f. KST Praha, č. j. TK XIX 10373/1927.

Obr. č. 2. Kašna v parteru mezi Starým a Novým zámkem. V pozadí plastika Maří Magdaleny.
– Foto autor (2012).

Ing. Václav Špitálský (28. X. 1877, Zdětín, okres Nové Benátky – 12. VIII. 1938 Praha) bydlel v Praze na Vinohradech, Moravská ul. čp. 1, byl odborníkem na meliorace a pracoval jako přednosta Státního pozemkového úřadu v Praze. Za relativně krátkou dobu stihl Ing. Špitálský vybavit areál vodárenskou věží ve východní části areálu (obr. č. 1) a spojovací chodbou na západní straně východního křídla Starého zámku. Oba objekty jsou čisté funkcionalistické stavby. Nechal mezi Starým a Novým zámkem, na místě původní kaple sv. Jeronýma, vystavět v barokním tvarosloví kašnu (obr. č. 2). Do areálu též nechal vrátit sochu Máří Magdaleny, která stála u cesty do Předměřic¹⁰ a která původně byla součástí Šporkova Bon Repos. Zadal rovněž opravu areálové kaple, která měla být na památku jeho manželky zasvěcena sv. Anně.¹¹ Zvláštní pozornost zasluhuje zpráva, že v roce 1934 byl na Bon Repos zřízen pomník Bedřicha Smetany a také tzv. Smetanův pokoj.¹² Blížší informace k této aktivitě zatím nebyly dohledány.

Za působení armády. Doba okupace si vynutila nucenou změnu vlastníka. Pod nátlakem jej od dcer Ing. Špitálského získala Deutsche Reich Reichsfiskus-Heer dne 15. XII. 1941.¹³ Objekt následně využíval německý velitel milovické vojenské posádky, kterého na konci války vystřídal polní lazaret Rudé armády a posléze Národní správa.¹⁴

Po válce a následně po roce 1948 bylo prvořadým úkolem památkové péče zabezpečit rozsáhlý majetek kulturní hodnoty. Areál zámku (včetně kaple sv. Šimona Stylity před areálem) byl jako památka vnímán již v roce 1950.¹⁵ Přesto objekt nebyl předán památkovým úřadům, ale nově vytvořené Národní kulturní komisi, v jejíž sprá-

¹⁰ Josef VOJÁČEK, Šporkovy stavební památky, in: Bolešlavsko. Čtení z kraje středního a dolního Pojizeří 2, 1947, s. 346.

¹¹ V otázce zasvěcení kaple panují dohady, které bude třeba prověřit v archivu litoměřické diecéze. Zatímco starší prameny kapli pokládají za nástupce původní areálové kaple sv. Jeronýma, která zanikla po roce 1827, současný administrátor Římskokatolické farnosti v Lysé nad Labem zastává názor, že kaple je zasvěcena Nejsvětější Trojici (sdělení administrátora Římskokatolické farnosti Lysá nad Labem Pavla A. Porochnavce ze dne 2. IX. 2016).

¹² Šárka KOUKALOVÁ, Bon Repos za Thun-Hohensteinů – IV. část, in: Listy města Lysá nad Labem a okolí 8, 2005, č. 7–8, s. 6.

¹³ Prodej se uskutečnil dle zápisu v pozemkové knize ze dne 24. XII. 1941 Čd 4657 dne 15. XII. 1941.

¹⁴ Dle rozsudku Okresního soudu v Nymburce 6C 321/94-73 ze dne 7. II. 1996 byl areál státem převzat ke dni 6. XI. 1948.

¹⁵ Národní památkový ústav (dále jen „NPÚ“), Územní odborné pracoviště střední Čechy v Praze, Odbor evidence, dokumentace a informačních systémů, kartotéka k objektu 38885/2-1962, Čihadla, areál zámku Bon Repos, okres Nymburk dokládá, že areál Bon Repos (a s ním i kaple sv. Šimona Stylity s plastikami) byl za památku prohlášen již 28. VIII. 1950, č. j. 152 590/50-IV/3. Oficiální materiály ve smyslu zákona č. 20/1987 Sb. O státní památkové péči, v platném znění, ale evidují prohlášení za památku k datu 3. V. 1958. Je to proto, že až na základě zákona č. 22/1958 Sb.

vě zůstal do roku 1951, kdy přešel na Krajský národní výbor (správa) a Státní památkový ústav (odbornost). Navržený způsob využití – dětská ozdravovna – zde setrval jen rok¹⁶ a v roce 1952 tu již bylo školící středisko zaměstnanců Ministerstva pracovních sil.¹⁷

V roce 1953 byl areál předán Vojenské stavební správě Praha – Krajské posádkové správě 31 Mladá.¹⁸ V letech 1956–1960 zde sídlil spojovací prapor 13. tankové divize z Milovic.¹⁹ Tento způsob využití neměl podstatný vliv na podobu areálu. Vždy se jednalo o drobné zásahy.

Výraznějších úprav se areál dočkal až po roce 1962,²⁰ kdy zde bylo budováno zázemí pro vojenský útvar 3757 Mladá.²¹ Rozsah prací specifikuje hospodářská smlouva z 21. II. 1963²² a lze jej částečně identifikovat z mapy katastru nemovitostí (obr. č. 3),²³ kde zaujal severní polovinu areálu. Výstavba představovala:

- temperovanou garáž, devět dvojboxů, polomontovaný železobetonový skelet, krytinu vlnitý eternit, plocha 779 m²,
- netemperovanou garáž, osm dvojboxů, polomontovaný železobetonový skelet, krytinu vlnitý eternit, plocha 681 m²,

O kulturních památkách, který v dubnu 1958 schválilo Národní shromáždění Republiky československé, bylo možné objekty prohlásit za památku.

Kartotéka k objektu 38885/2-1962 dále obsahuje sdělení Státního památkového ústavu středních Čech v Praze č. j. 4064/2001 ze dne 3. V. 2001, že zámček byl zapsán do rejstříku státního seznamu nemovitých památek (Středočeského kraje) na základě schválení školské a kulturní komise ONV v Nymburce dne 1. X. 1963 pod č. 1962 spolu s kaplí sv. Šimona Stylity; při generální aktualizaci nemovitých památek byl nově vymezen areál záměčku (obsahoval osm objektů), kapli bylo přiděleno samostatné číslo 3169 a obsahovala pět objektů.

¹⁶ NPÚ, generální ředitelství, f. Sběrka dokumentace, i. č. SPPOP-10.931, Základní list pro evidenci památkových objektů II. kategorie, z 28. XII. 1951.

¹⁷ Tamtéž, Základní list pro evidenci památkových objektů II. kategorie, z 2. V. 1952.

¹⁸ Předání proběhlo 9. III. 1954. Vojenský historický archiv (dále jen „VHA“), f. Ministerstvo národní obrany (dále jen „MNO“) 1954, kart. 632, signatura 77-01/29.

¹⁹ Václav VOLFÍK, *Vzpomínky na život v klusu*, Klatovy 2009, s. 44.

²⁰ Stavební povolení č. 01-62-072 a dodatek č. j. 75111 vydal dne 13. XI. 1962 Vojenský stavební úřad Krajské vojenské a ubytovací správy Praha. VHA, f. 2231, kart. 1.

²¹ 13. samostatný raketový oddíl, Vojenského útvaru 3757 Mladá, později Stará Boleslav byl založen 3. VIII. 1963 ve vojenském výcvikovém prostoru Lešť na Slovensku. Na podzim 1963 byl dislokován do Mladé.

²² Práce byly zahájeny 15. I. 1963 a dokončeny 10. X. 1963. Schválené náklady byly 3,426.960,- Kč. VHA, f. 2231, kart. 1.

²³ Městský úřad Lysá nad Labem (dle jen MÚ Lysá), odbor životního prostředí (dále jen „OŽP“), Katastrální úřad Nymburk, mapový list VII-13-13, katastrální území Stará Lysá, měřítko 1 : 2880 (Nymburk 17. XII. 2003).

- oplocení neprůhledné 1164 m, z části jutové v délce 195 m a výšce 3 m, z části je provedeno z betonových prefabrikátů o výšce 3,5 m; jeho rozsah byl zmenšen oproti projektu,
- oplocení průhledné, délka 1164 m, drátěné pozinkované pletivo do betonových sloupků, výška 2 m, nad pletivem nataženy 3 struny z ostnatého drátu, troje vrata,
- komunikaci a plochy – šterkové vozovky 4774 m² (10 cm šterk + 15 cm makadam + asfalt), betonové plochy 2647 m² (20 cm na pláni), odstavné plochy 856 m².

Na stavbu vnitřního neprůhledného oplocení navázala v roce 1969 stavba vrátnice. To souviselo s přezbrojením 13. samostatného raketového útvaru spadajícího do posádky Stará Boleslav²⁴ na taktický raketový komplex 9K 52 s delším doletem rakety a na kolovém podvozku.²⁵

Z důležitých novodobých dat je třeba vyzdvihnout 7. IX. 1971, kdy na Bon Repos nastoupil podplukovník Václav Volfík jako velitel 13. samostatného raketového útvaru vojenského útvaru (VÚ) 3757 Mladá.²⁶ Z jeho podnětu si vojáci postavili vlastní ubytování – dřevěný montovaný objekt, tzv. Teskobarák. Během jeho jedenáctiletého působení posádka získala sedmkrát titul „Vzorný útvar“.²⁷ Ocenění se vztahovalo především k plnění vojenských povinností, ale jistý podíl na něm mohl mít i příkladný přístup k ochraně a údržbě památkového areálu.

Vojáci ve Starém zámku zřídili nové ubikace, kanceláře, jídelnu, kuchyň a zasy-pali historickou tzv. Neumanovu stříbrnou studnu.²⁸ Do jídelny mužstva měla být včle-něna i jídelna důstojníků, proto byl budován nový vchod. V průběhu prací v roce 1974 odhalili nástěnnou fresku Hostina boháčova (původní exteriérová freska na Šporkově

²⁴ V. VOLFÍK, *Vzpomínky* (jako pozn. 19), s. 43.

²⁵ Tamtéž, s. 48.

²⁶ Václav Volfík (nar. 19. IX. 1930) v letech 1949–1952 absolvoval vojenské školy v Mladé Boleslavi a Hranicích na Moravě, 1952–1962 byl velitelem dělostřeleckého pluku v Klatovech. Na majora byl povýšen v roce 1962, kdy současně studoval v Leningradě. Následně v letech 1962–1972 velel raketovému útvaru v Holýšově a v letech 1972–1982 na Bon Repos. Od roku 1982–1989 pracoval na Ministerstvu obrany. Nyní je podplukovníkem ve výslužbě.

²⁷ V. VOLFÍK, *Vzpomínky* (jako pozn. 19), s. 46.

²⁸ Z nedostatku vody nechal hrabě Špork na Bon Repos vykopat studnu. Stála mezi kaplí sv. Jeronýma a Starým zámkem. Studnu kopali od roku 1720 kutnohorští havíři. Dilo se jim ale nedařilo. Po třech letech práce narazili v hloubce 120 loktů na pramen. Jeho vydatnost byla malá. Za čtvrt hodiny prý dala jen dvě vědra vody. Právě pro její nízkou efektivitu a velké náklady ji Špork začal říkat Neumannova stříbrná studna. Ke studni se samozřejmě váže, tak jako u jiných hradů a zámků, pověst, že do ní vedla tajná podzemní chodba až z lyského zámku (Bohumil TUZAR, *Truhlice po-věstí a starých příběhů okresu Nymburk, Lysá nad Labem 2003*, s. 322).

Obr. č. 3. Výřez kopie katastrální mapy (mapový list Nymburk, Mladá Boleslav VS-VII-13-13)
vyhotovené ke dni 17. XII. 2003. – MÚ Lysá nad Labem, Stavební úřad.

chýši). Další freska byla objevena v jihozápadní místnosti tzv. Smetanově sále. Obnova interiérových fresek Čínského pavilonu trvala rok. Realizovali ji dva restaurátoři z Kladna se sedmi studenty umělecko-průmyslové školy. Po dokončení rekonstrukce byly ve větší části sálu umístěny dva křišťálové lustry a další dva malé v menší části. V hospodářském dvoře byly vybudovány učebny pro specialisty sloužící útvaru. Po vystěhování vojáků ubytovaných v Novém zámku proběhly opravy i zde. V centrálním sále byl restaurován stropní obraz a byl zde zavěšen křišťálový lustr z Nového Boru. Po obvodu stěn bylo instalováno několik nástěnných svítidel. Sál sloužil jako učebna štábu. V ostatních místnostech Nového zámku byly kanceláře štábu. Velitel útvaru sídlil v západním křídle Nového zámku v místnosti s mramorovým krbem. Dále se musely opravit poničené dveře, zárubně, okna, okenice a další dřevěné části budovy. To podle projektu památkářů vyrobil pan Jaroslav Kuthan s bratrem Josefem. Kovové detaily (panty, kliky, zástrčky) navrhli po konzultaci s památkáři manželé Dolejskovi z Roztok u Prahy. V lesoparku byla nalezena socha Máří Magdaleny. Po rekonstrukci byla socha nejspíše v roce 1979 přemístěna do zámeckého parku v Lysé nad Labem, odkud byla v roce 1984 vrácena zpět na Bon Repos.²⁹

Na konci 70. let bylo ve východní části areálu rozšířeno technologické zázemí o stavbu kotelny, garáže a malého zemědělského hospodářství. Tím byla stavební činnost armády ukončena. V roce 1982 podplukovník Volfík odešel z Bon Repos.

Podstatný zásah do vzhledu Bon Repos lze spatřit v barevné úpravě fasád všech historických staveb – Starý zámek, Nový zámek, Čínský pavilon, hospodářský dvůr a kaple. Na žádost orgánů památkové péče byly v 70. letech všechny fasády přetřeny „barokní“ červenou barvou (obr. č. 4).³⁰

Situace v letech 1991–2003. Vojenský útvar 9697 Stará Boleslav-Bon Repos byl pro nadbytečnost zrušen 30. IX. 1991.³¹ Ještě před jeho zrušením usilovala obec Stará Lysá o získání areálu zámku, a to na základě jednání s firmou IBM (první jednání proběhlo 11. VII. 1991).³² IBM v té době hledala místo pro zřízení školícího a ubytovacího střediska.³³ Ve smyslu požadavků pro zajištění bezúplatného převodu obec zpracovala *Základní projekt využití areálu Bon Repos s návrhem na využití rehabilitač-*

²⁹ Polabské muzeum, Muzeum Bedřicha Hrozného, Kronika zámeckého parku 1979–1985, inv. č. LH 2238, s. 24.

³⁰ Rozhovor s Petrem Kadlecem, Bon Repos 7. VII. 2016. Vedl Stanislav Svoboda.

³¹ Následovalo usnesení vlády ČR č. 435 ze dne 11. VIII. 1993, kdy byla na zámek udělena výjimka k úplatnému převodu vlastnictví formou výběrového řízení. VHA, f. 1757, kart. 36.

³² Pisemnosti v dané věci jsou uloženy na Obecním úřadě Stará Lysá.

³³ Starosta obce Vladimír Vaněk se začal o zámek zajímat ihned, jakmile se dozvěděl o plánovaném zrušení tamního vojenského útvaru. Proto obec žádala Federální ministerstvo obrany ČR, ekonomickou správu o bezúplatný převod zámku a parku na obec. Obec jednala se společností IBM o možnosti pronájmu areálu na 30 let s tím, že společnost místo splácení nájmu areál opraví. IBM chtěla v lesoparku u zámku postavit nové ubytovací a školící zařízení, přičemž v zámku by byly jen

Obr. č. 4. Starý zámek s fasádou v odstínu „barokní červené“ a parterem z vojenské periody.
– Foto autor (2003).

ni, léčebně-rekreační, školící a školské zařízení. Záměr nebyl ze strany Ministerstva financí ČR podpořen s vysvětlením, že by se obec neodůvodněně obohatila. Proto Federální ministerstvo obrany ČR zajistilo u soukromé bezpečnostní agentury ostrahu areálu. Ostraha byla ukončena v roce 2003 při předání objektu novému majiteli.³⁴ Dle sdělení tehdejšího starosty obce Vladimíra Vaňka však za dobu ostrahy došlo ke krádežím vybavení zámku³⁵ i celkovému zanedbání stavu.³⁶ Proto byly na místo svolávány četné kontroly orgánu památkové péče.

reprezentační prostory. Rozhovor s Vladimírem Vaňkem, Stará Lysá 19. VII. 2016. Vedl Stanislav Svoboda.

³⁴ Tím ještě nebyla společnost DATART MEGASTORE Letňany, spol. s r. o. ale prostředník, který zámek nabídl Charlesi Butlerovi (rozhovor s Charlesem Butlerem a Evou Chlumovou, Bon Repos 2. VIII. 2016; vedl autor).

³⁵ Mělo se jednat o repliky rokokových zámků a klik na dveřích. Také byl odcizen velký křišťálový lustr z Čínského pavilonu a křišťálové lampičky z Příchovského sálu (rozhovor s Vladimírem Vaňkem, Stará Lysá 19. VII. 2016; vedl autor).

³⁶ Devastace v letech ostrahy 1991–2003 byla velká, neboť se objekty netemperovaly, údržba střech a okapů byla minimální. Vlivem naprosto nedostatečné péče se zničilo vše, co nechal

Období před privatizací objektu poznamenala citelná kulturně-historická ztráta, když byly 18. III. 1999 odcizeny dvě kamenné lebky z podstavců u kaple sv. Šimona Stylity.³⁷ Jen pro úplnost je třeba uvést, že dva andělé byli od kaple sv. Šimona přemístěni na základě administrativních dohod MNV Lysá nad Labem a Národní Galerie v Praze již na přelomu 50. a 60. let.³⁸ Původní kompozice plastické výzdoby kolem kaple je zachycena na fotografiích spravovaných Národním památkovým ústavem.³⁹

Rekonstrukce prováděná Charlesem Butlerem. V roce 2004 areál získala obchodní firma DATART MEGASTORE Letňany, spol. s r. o.,⁴⁰ jejímž jednatelem byl Charles Butler.⁴¹ Charlesi Butlerovi nebyla před koupí známa minulost zámku ani

opravit podplukovník Volfík. Dokonce se zde rozšířila dřevomorka. Parketové podlahy byly tak vlhké, že v některých místech „boule“ vystupovaly do výšky jednoho metru (rozhovor s Vladimírem Vaňkem, Stará Lysá 19. VII. 2016; vedl autor).

³⁷ Podrobněji o celém případu informuje usnesení (odložení trestního činu krádeže na neznámého pachatele) Policie ČR, okresní ředitelství Nymburk, ČVS: OVNB-238/1999 z 27. X. 2003. NPÚ, Územní odborné pracoviště střední Čechy v Praze, Odbor evidence, dokumentace a informačních systémů, kartotéka k objektu 38885/2-1962, Čihadla, areál záměčku Bon Repos, okres Nymburk.

³⁸ Oba andělé se nyní nacházejí ve vstupní části expozice Národní galerie *Baroko v Čechách* ve Schwarzenberském paláci na Hradčanech. Anděl I (inv. č. P 3081) byl přemístěn na základě dohody č. j. 167/58 ze dne 20. VIII. 1958. V létě 1966 se stal součástí expozice Národní galerie na zámku Zbraslav. Na jaře 1976 byl instalován v I. patře kláštera sv. Jiří v rámci tehdy zahajované dlouhodobé expozice umění baroka v Čechách. Anděl II (inv. č. P 4281) byl přemístěn na základě dohody č. j. 1547/61 ze dne 31. III. 1961. Z důvodu většího poškození byl tento anděl restaurován sochařem Wagnerem v Jaroměři. Do sbírek Národní galerie se vrátil 11. VII. 1963, a to do depozitáře na zámku na Zbraslavi. V létě 1966 se také stal součástí tamní expozice. Na jaře 1976 byl instalován na nádvoří kláštera sv. Jiří v rámci tehdy zahajované dlouhodobé expozice umění baroka v Čechách (sdělení vedoucího oddělení barokního umění Sbírky starého umění Národní galerie Tomáše Hladíka ze dne 8. VIII. 2017).

³⁹ Sbírka NPÚ, generální ředitelství, inv. č. N 11.243, N 16.429, N 18.882.

⁴⁰ Kupní smlouva mezi prostředníkem a obchodní firmou DATART MEGASTORE Letňany, spol. s r. o. byla uzavřena 30. III. 2004. Současný vlastník obchodní firma ZÁMEK BON REPOS spol. s r. o., IČ 26416590, je jejím právním nástupcem, který byl zapsán do obchodního rejstříku, vedeného Městským soudem v Praze dne 27. IX. 2004. Dostupné online (<https://or.justice.cz/ias/ui/rejstrik-firma.vysledky?subjektId=541372&typ=UPLNY>), [cit. k 5. X. 2016].

⁴¹ Charles Butler se narodil v roce 1966 v Londýně. Vystudoval London School of Economics. Jeho zájem směřuje k trhu s nemovitostmi v ČR (je jednou z vůdčích osobností Real Estate Karlín Group). Pozornost věnuje i obchodu se spotřební elektronikou. V roce 1992 se stal spoluzakladatelem obchodního řetězce DATART. Mezi jeho volnočasové aktivity patří mimo jiné sbírání moderního umění. Část ze své pražské sbírky pláten instaloval do Nového zámku již v roce 2008. Mimo českých autorů jako například Daniela Pitína jsou zde zastoupeni i umělci z Ruské federace K. Nikolaev a Dalboev. Další část sbírky byla instalována do nově adaptovaných hostinských pokojů Starého zámku v červnu 2016. Kromě pláten Josefa Bolfy, Arno Paříka, Evžena Šimery, Tomáše Bártý, Adama Štecha, Jitky Mikulicové a Jiřího Davida zde byly umístěny i instalace Jana Kadlece.

osobnost Františka Antonína Šporka. S kulturně historickým potenciálem místa se seznámil až v průběhu adaptace letohrádku. S odstupem času je možné porovnat prvotní záměry majitele a projekt z července 2004 (obr. č. 5) se současným stavem a vyhodnotit vliv výstupů bádání a restaurátorských zpráv na konečnou podobu areálu.⁴²

Znovuzrození Bon Repos lze datovat k 28. V. 2005,⁴³ když na základě stanovisek orgánů památkové péče a stavebního úřadu bylo započato s demolicemi, stavebními pracemi a rekonstrukcemi.⁴⁴ V tomto směru je třeba zmínit finanční podporu, kterou vlastník získává z programů Ministerstva kultury ČR – Program zachrany architektonického dědictví⁴⁵ a Program podpora obnovy kulturních památek prostřednictvím obcí s rozšířenou působností.⁴⁶

Charles Butler původně zamýšlel opravit historické budovy a jako kontrast ponechat torzo vojenského areálu. Záhy dospěl k názoru, že by architektonicky nehod-

– S ohledem na teritoriální okruh svých podnikatelských aktivit hledal Charles Butler v České republice objekt pro rekreaci. Z prvotní představy o víkendové chatě dospěl k názoru, že by v obdobné cenové relaci bylo možné k těmto účelům adaptovat nějaký zámek. Kritériem výběru byla z hlediska poskytnutí soukromí z počátku pouze lokace zámku na samotě. Nejprve koupil zámek Tetětice u Klatov. Svým charakterem byl zámek podobný Bon Repos. Byla to rovněž stavba z počátku 18. století a také se skládala z několika objektů. Zámek Tetětice nevyhovoval z důvodu přílišné vzdálenosti od Prahy a kvůli poněkud chladnějšímu klimatu. Proto hledal nový objekt. Areál Bon Repos mu byl nabídnut v roce 2003 realitním makléřem. Protože objekt splňoval jak kritérium odstupu od sídla, tak i dobré dopravní dostupnosti do Prahy, koupil jej (rozhovor s Evou Chlumovou, Bon Repos 28. I. 2017; vedl autor).

⁴² MÚ Lysá, stavební úřad (dále jen „SÚ“), Bon Repos – Starý zámek. Studie rekonstrukce na pension, V.V.V.ARCHITEKTI Volák/Vocel/Vokurka, Praha 2006, s. 1 a 2.

⁴³ MÚ Lysá, odbor školství, sociálních věcí, zdravotnictví a kultury (dále jen „OŠK“), Petr KADLEC – Jan Nepomuk ASSMANN, Plakát k výstavě Znovuzrození BONREPOS, Praha 2009.

⁴⁴ První projekt „*Stavební opravy – oprava zámku Bon Repos – I. Etapa*“ s komplexním řešením předložil v červenci 2004 ATELIER Všeřdova 19, s. r. o. Po ujasnění preferencí došlo k úpravám projektu a změně projektanta. Od roku 2007 projekty připravuje atelier V.V.V.ARCHITEKTI Volák/Vacek/Vokurka. Všechny projektové dokumentace jsou uloženy ve spisovně MÚ Lysá, SÚ.

⁴⁵ V rámci Programu zachrany architektonického dědictví ZÁMEK BON REPOS spol. s r. o. získal na postupnou obnovu Starého zámku 1.000.000,- Kč v roce 2010; 2.700.000,- Kč v roce 2011; 900.000,- Kč v roce 2012; 800.000,- Kč v roce 2013; 600.000,- Kč v roce 2014; 600.000,- Kč v roce 2015 a 700.000,- Kč v roce 2016. Minimální spoluúčast vlastníka je 55 %. Od roku 2010 se do opravy Starého zámku investovalo přes 16.000.000,- Kč. Sdělení Hany Nesměřákové ze dne 22. XI. 2016.

⁴⁶ Program podpory obnovy kulturních památek prostřednictvím obcí s rozšířenou působností má stanoven minimální podíl spoluúčasti vlastníka 50 %. Tento program od roku 2013 spolufinancuje opravu kaple sv. Šimona Stylity a to částkami 107.000,- Kč, v roce 2014 64.000,- Kč, v roce 2015 147.000,- Kč a v roce 2016 184.000,- Kč. Celkem bylo do obnovy kaple sv. Šimona Stylity investováno přes 1.000.000,- Kč. Sdělení Hany Nesměřákové ze dne 22. XI. 2016.

Obr. č. 5. Výřez výkresu č. 01, celková situace. Zámek Bon Repos lokalita Čihadla Stará Lysá, přípravné a průzkumné práce – část 1., ATELIÉR, Všeštrdova 19 s. r. o., 2004.
– MÚ Lysá nad Labem, Stavební úřad.

notné vojenské objekty a rozsáhlé asfaltové plochy do značné míry devalvovaly investice vynaložené na rekonstrukci. Proto v rámci přípravy projektu, který byl podkladem pro závazné stanovisko orgánu památkové péče⁴⁷ a stavební povolení,⁴⁸ oživil ideu šporkovské zemní pyramidy. Pyramida byla navržena severně od Starého zámku. Těleso pyramidy mělo mít poloměr 15 m a výšku 13 m. Na vrcholu terasovitě uspořádané pyramidy byl vyprojektován altán obdobného tvaru jako je kaple sv. Šimona Stylity (obr. č. 6).⁴⁹ Materiál na stavbu tělesa pyramidy měl pocházet z demolic vojenských

⁴⁷ MÚ Lysá, OŠK, *Závazné stanovisko MU Lysá nad Labem, odbor školství a kultury č. j. ŠK/396/19/04/Kuč – R*, ze dne 20. IX. 2004.

⁴⁸ MÚ Lysá, SÚ, *Rozhodnutí stavebního úřadu – stavební povolení I. etapy obnovy č. j. SÚ/1078/92/04/Ja* z 18. X. 2004.

⁴⁹ MÚ Lysá, SÚ, Zámek Bon Repos lokalita Čihadla Stará Lysá. Přípravné a průzkumné práce – část 1. ATELIÉR Všeštrdova 19, s. r. o., Praha 2004.

Obr. č. 6. Výřez výkresu č. 10, objekt G – Pyramida. Zámek Bon Repos lokalita Čihadla Stará Lysá, přípravné a průzkumné práce – část 1., ATELIER, Všešrdova 19 s. r. o., 2004.
– MÚ Lysá nad Labem, Stavební úřad.

objektů.⁵⁰ K realizaci nedošlo,⁵¹ přestože byl záměr stavebně povolen. Důvodem byla obava o zajištění stability pyramidy a také estetické hledisko, kdy majitel nechtěl v areálu umístit nový příliš technicky působící prvek. Jednalo se však o velmi originální návrh projektanta, který nepochybně vycházel z Rentzových rytin Bon Repos a dobového popisu areálu.

V rámci demolice vojenských objektů severně od Starého zámku byla odstraněna i zpevněná plocha a vodní nádrž (severozápadně). Nová protipožární nádrž vznikla severně od Čínského pavilonu. Její původně technický vzhled (obdélníková nádrž) byl

⁵⁰ Z technického vybavení a dalších objektů v areálu zámku Bon Repos (st. p. č. 270, 271, 272, 273, 276, 278, 280 a zpevněné plochy na p. č. 860/8 a 928 v k. ú. Stará Lysá). MÚ Lysá, SÚ, Rozhodnutí o odstranění stavby, č. j. SÚ/1079/38/04/Ja ze dne 30. IX. 2004.

⁵¹ MÚ Lysá, SÚ, Kolaudační rozhodnutí stavebního úřadu – stavební úpravy v areálu zámku Bon Repos č. j. SÚ/1650/07/Ja-7 ze 7. XII. 2007.

Obr. č. 7. Křížový rybník severně od Čínského pavilonu. – Foto autor (2012).

z podnětu Charlese Butlera významně změněn do podoby křížového rybníka s ostrovem v centrální části (obr. č. 7). Přestože se v kompozici zámeckého areálu jedná o novotvar, působí zde křížový rybník velmi přirozeným dojmem. Navíc vodní živel a efekt zrcadlení na vodní hladině je hojně využíván při pořádání novodobých festivit, zejména světelných *show* a ohňostrojů.

Pro pořádání společenských akcí bylo nejprve zamýšleno využít upravenou louku severně od Starého zámku (v místě bývalých garáží). V roce 2005 majitel projevil zájem o optické propojení Starého zámku přes severní louku s volnou krajinou. Zásah byl realizován v zimě 2006 (obr. č. 8).⁵² Až po realizaci průseku porostem vzrostlých dřevin se ukázalo, že průhled je ukončen dominantou dvou vrchů Bezděžů, jak na tuto skutečnost upozornil již Rentz ve své rytině *Bon-Repos oder der Vogel-Berg von Mittag anzusehen*.⁵³ Situování louky mimo pohledový rámec většiny historických objektů

⁵² MÚ Lysá, OŽP, Rozhodnutí o zásahu do významného krajinného prvku č. j. ŽP/1882/77/06/Sv/OP ze dne 8. III. 2006.

⁵³ Srov. S. SVOBODA, *Proměny* (jako pozn. 1), s. 38.

Obr. č. 8. V prodloužení osy Starého zámku byl severním směrem vytvořen nový průsek, který je za jasného počasí zakončen dvěma vrchy Bezděžů. – Foto autor (2012).

vedlo k přehodnocení jejího významu. V její západní části byl umístěn výběh pro koně. Východní část severní louky, osově provázaná Čínským pavilonem a křížovým rybníkem, je k festivitám využívána spíše příležitostně a to právě ve vazbě na oba objekty.

Dominantním prostorem pro pořádání společenských aktivit je louka jižně od Nového zámku, která byla původně zamýšlena jako privátní zázemí majitele (obr. č. 9). Kromě prosluněné polohy louka nabízí i jedinečné orámování případné „scény“. Ze severní strany je na jeden metr vysoké zemní terase situován Nový zámek se širokým schodištěm. Proti středovému rizalitu zámku ústí smíšené stromořadí lip, jírovců a trnovníků, které se svažuje jižně do lesoparku. Na západní straně roste asi 12 m vysoký památný tis, patrně jediný sadovnický významný pozůstatek po parkových úpravách Leopolda Felixe Thun-Hohensteina. Východní straně, navazující na hospodářský dvůr, byl ponechán polointimní charakter poté, co sem byl umístěn bazén o rozměrech 5 x 22 m.⁵⁴ Bazén je od jižní louky oddělen tvarovaným živým plotem.

⁵⁴ MÚ Lysá, SÚ, Kolaudační rozhodnutí – stavební úpravy v areálu zámku Bon Repos č. j. SÚ/1650/07/Ja-7 ze 7. XII. 2007.

Obr. č. 9. Nový zámek od jihovýchodu s obytnou loukou a skupinou borovic.
– Foto autor (2012).

Úprava areálu nakonec vyústila v jakési symbolické rozlišení významnosti objektů. Na temeni vrchu a terasy jsou umístěny všechny historické stavby. O úroveň níže se nachází severní louka s křížovým rybníkem a jižní louka s bazénem. Nejspodnější úroveň zaujímá lesopark, kde má být zřízena obora. Tento stav dobře dokumentuje digitální model reliéfu České republiky (obr. č. 10).

Plochu „čestného dvora“ nyní představuje prostor před jižním průčelím Šporkova Bon Repos. Jeho podoba měla být dle představ Charlese Butlera vymezena nízkými tvarovanými živými ploty ze zimostrázu, které měly kompozičně navazovat na rastr zimostrázových plotů a cestiček před Novým zámkem. Z provozního hlediska bylo od záměru upuštěno a plocha zůstala zpevněna jen mlatovou úpravou (obr. č. 11).

Budova Nového zámku (jako místo rekreace) byla hlavním impulzem ke koupi areálu. Z toho důvodu se začala rekonstruovat již v roce 2005. Ostatní objekty v čele se Starým zámkem měly sloužit komerčním účelům. Starý zámek je průběžně adaptován na penzion a zázemí pro honce. V tomto lze opět spatřovat dozvuky původního účelu loveckého záměčku, které přetrvaly do současné doby. Pro rozlehlost objektu

Obr. č. 10. Výřez digitálního modelu povrchu České republiky 1. generace.
– Online <http://ags.cuzk.cz/dmr/> [cit. 10. VIII. 2017].

a náročnost předpokládaných restaurátorských prací byl Starý zámek rozdělen do několika etap rekonstrukce.⁵⁵ V květnu 2016 se zkolaudovalo šest hostinských pokojů (pro 14 osob), jídelna, salonek, spojovací chodba.⁵⁶ Z celého objektu Starého zámku zbývalo v srpnu 2017 dokončit ještě sklepy, střechy, stavební úpravy západního a severního křídla.⁵⁷ Pozitivní výsledky restaurátorských sond dávají tušit alespoň částečně zachované exteriérové malby na severní fasádě.

⁵⁵ Kromě stavebních úprav zde byly provedeny i restaurátorské práce – restaurování povrchů fasády a interiérových maleb Starého zámku I. etapa; restaurování povrchů fasády a interiérových maleb Starého zámku J – tzv. Šporkova chýše II. etapa; restaurování povrchů komínových těles Starého zámku II. etapa; restaurování interiérových maleb východního a jižního křídla Starého zámku.

⁵⁶ MÚ Lysá, SÚ, Kolaudační souhlas č. j. SÚ/42017/16/Či ze dne 23. V. 2016.

⁵⁷ MÚ Lysá, SÚ, Stavební úpravy Starého zámku (Objektu J) na ubytovací a školící centrum, Průvodní zpráva, ATELIÉR Všešrdova 19, s r. o., Praha 2007, s. 4. Celkový počet ubytovacích objektů je 16 a mají kapacitu 32 lůžek, zastavěná plocha 1337 m² (Starý zámek 972 m², kuchyně 66 m², sklep 106 m²).

Obr. č. 11. Nejstarší část Starého zámku tvoří „Šporkova chýše“, která je pokryta exteriérovými freskami. – Foto autor (2017).

Obr. č. 12. Čínský pavilon od jihu s novou úpravou parteru. – Foto autor (2012).

Charles Butler zamýšlel využít Čínský pavilon jako víceúčelový společenský sál pro pořádání konferencí, svateb, koncertů apod. Obnova byla z hlediska restaurátorských prací poměrně náročná. Zahnovala opravu pláště a výměnu střešní krytiny, a proto byla zařazena do III. etapy rekonstrukce.⁵⁸ Důvodem byla především snaha objekt co nejdříve komerčně využívat. Kompletní práce byly ukončeny v roce 2008 (obr. č. 12).⁵⁹

Areálová kaple Nejsvětější Trojice měla po rekonstrukci a restaurování interiérových fresek sloužit církevním i civilním účelům, přičemž dominantní využití bylo plánováno pro svatební obřady. Aby v kapli mohly být slouženy mše, věnoval administrátor Římskokatolické farnosti Lysá nad Labem Pavel A. Porochnavce v roce 2006 kapli ostatkový kámen, který byl vložen do oltární menzy.⁶⁰ První svatba se zde uskutečnila již v roce 2008.

Vojenská brána z roku 1969 umístěná u západní brány vnitřního oplocení byla v roce 2004 určena za byt správce. Po výstavbě západní zdi vnějšího oplocení na hranici lesoparku u Čihadel v roce 2006 ztratil objekt bránice na významu a byl zcela odstraněn.⁶¹

Technické zázemí vystavěné armádou v 70. letech východně mělo i nadále plnit funkci kotelny, garáže a dílny. Přichovského hospodářský dvůr z konce 18. století byl v plánu z roku 2004 určen pro více účelů. Západní křídlo blíže k Čínskému pavilonu mělo obsahovat zázemí pro sál – šatny, toalety, catering. Východní křídlo bylo určeno pro konírny a sklad píce.⁶²

Poměrně velkou proměnou prošly parkové úpravy ve vnitřním oploceném areálu Bon Repos. Kromě již zmíněného odstranění zpevněných ploch došlo v listopadu a prosinci 2006 k výrazným terénním úpravám plochy mezi Starým a Novým zámkem. Terén se snížil o 30 cm a více. Stávající vzrostlé stromy, především lípy, byly stabilizovány v kruhových zvýšených rabatech – po obvodu vyzděných.⁶³ V důsledku tohoto nevhodného zásahu, který nebyl předem konzultován s orgánem památkové péče ani orgánem ochrany přírody, došlo k přímému úhynu několika stromů u kaple a snížení vitality dřevin u Čínského pavilonu. Pozitivním výstupem bylo urovnání terénu v oko-

⁵⁸ MÚ Lysá, OŠK, P. KADLEC – J. N. ASSMANN, Plakát (jako pozn. 43).

⁵⁹ MÚ Lysá, SÚ, Kolaudační souhlas č. j. SÚ/601/08/Ja-4 ze dne 16. V. 2008.

⁶⁰ Sdělení administrátora Římskokatolické farnosti Lysá nad Labem Pavla A. Porochnavce ze dne 2. IX. 2016.

⁶¹ Západní vnější vstupní brána a ohradní zeď na pozemku p. č. 860/1 v k. ú. Stará Lysá byly zkolaudovány rozhodnutím MÚ Lysá, SÚ, Kolaudační rozhodnutí stavebního úřadu – stavební úpravy v areálu zámku Bon Repos č. j. SÚ/1650/07/Ja-7 ze dne 7. XII. 2007.

⁶² Oba objekty byly k užívání schváleny rozhodnutím MÚ Lysá, SÚ, Kolaudační rozhodnutí č. j. SÚ/2154/08/Ja-5 ze dne 20. XI. 2008.

⁶³ MÚ Lysá, OŽP, Výzva k nápravě č. j. ŽP/vl/37/07/Sv/OP ze dne 6. II. 2007.

lí kašny před severním průčelím Nového zámku, na které následovala dosadba zimostrážů do tvarovaných živých plotů. V rámci úpravy prostranství byla restaurována i plastika Máří Magdaleny a pískovcová kašna. Nově zřízený parter je využíván jak pro neformální setkání rodiny majitele, tak zejména pro svatebčany (obr. č. 2).

Po obvodu parku byly od roku 2004 prováděny průběžné probírky porostu s cílem ponechat nejhodnotnější dřeviny. V roce 2007 došlo k odstranění vnitřního oplocení areálu (drátěné oplocení s ostnatým drátem ukotvené na betonové sloupky) a „rozšíření“ parku až k okraji porostů. V roce 2009 majitel koupil lesní pozemky východně od areálu a scelil tak plochu lesoparku na výměru 65 ha.⁶⁴ Velikost areálu a plánované komerční využití zámku jako penzionu pro honce přivedlo v roce 2010 vlastníka k myšlence zřídit zde brokovou střelnici pro TRAP (sportovní střelba na pohyblivý terč – holuba). Střelnice měla být umístěna asi 500 m východně v centru příkoupěného lesního komplexu.⁶⁵ Záměr nebyl dosud realizován z důvodu nemožnosti vystavět oplocení kolem celého lesního porostu.⁶⁶ Bylo realizováno pouze oplocení jižní části parku, aby se zabránilo veřejnosti procházet celým areálem.⁶⁷

Rozloha sceleného území iniciovala přípravu projektu na zřízení obory. Projekt na umístění 30 kusů daňčí a 20 kusů muflonů zvěře byl předložen v roce 2013,⁶⁸ avšak pro nesoulad záměru s územním plánem (přímá kolize s prvky územního systému ekologické stability)⁶⁹ nemohl být realizován. Je ale třeba říci, že oba návrhy (střelnice a obora) velmi dobře korelují s původním způsobem užívání loveckého zámku a naznačují budoucí směr jeho využití v oblasti pořádání festivalů s mysliveckou a sportovní tematikou.

Charles Butler spolu s vedoucím restaurátorem Petrem Kadlecem⁷⁰ usilují o kompoziční i vlastnické sjednocení kdysi homogenního areálu. V kontextu soudo-

⁶⁴ Ke dni 2. III. 2009 obchodní firma ZÁMEK BON REPOS, spol. s r. o. odkoupila od potomků Ing. Špitálského lesní pozemky p. č. 865, 868, 869, 870/1 a 870/2 v k. ú. Stará Lysá.

⁶⁵ Záměr představoval umístění dvou vrhaček s obsluhou a maximálně pěti střeleckými staništi (varianta II.). Nedílnou součástí by bylo oplocení lesního pozemku – střelnice. MÚ Lysá, OŽP, Střelnice Zámek Bon Repos broková střelnice pro TRAP, SHOT-ING, s. r. o., Praha 2010.

⁶⁶ MÚ Lysá, OŽP, Závazné stanovisko k zásahu do významného krajinného prvku č. j. ŽP/37138/10/Sv/351/OP ze dne 30. IX. 2010.

⁶⁷ MÚ Lysá, OŽP, Závazné stanovisko k zásahu do významného krajinného prvku ŽP/37137/10/Sv/288/OP ze dne 5. VIII. 2010.

⁶⁸ MÚ Lysá, OŽP, Studie proveditelnosti Obora pro spárkatou zvěř Bon Repos, František HAVRÁNEK, Praha 2013.

⁶⁹ Blíže § 3 písm. a) zákona č. 114/1992 Sb. O ochraně přírody a krajiny v platném znění.

⁷⁰ Petr Kadlec, nar. 1955 je absolvent Akademie výtvarných umění v Praze, obor restaurování malířských uměleckých památek. Pracoval pro Kancelář prezidenta republiky, Ministerstvo zahraničních věcí – Toskánský palác, Českou ambasádu v Paříži, soukromé sbírky v Paříži, Antverpách, Bruselu. Od 8. XII. 1992 je akreditován pro restaurování uměleckých děl malířských, poly-

Obr. č. 13. Západní jírovcová alej lemuje cestu od zámku ke kapli sv. Šimona Stylity.
– Foto autor (2006).

bých ekonomických podmínek bylo velmi neobvyklé, že projevíli zájem o koupi kaple sv. Šimona Stylity, ležící mimo areál (obr. č. 13). Kaple je od roku 2009 v majetku obchodní firmy ZÁMEK BON REPOS, spol. s r. o. a od roku 2014 je restaurována.⁷¹

Stejně jako pan Butler neznal ani Petr Kadlec před zahájením prací lovecký zámek Bon Repos. V roce 2005 se Petr Kadlec stal vedoucím restaurátorského týmu a v této pozici je dosud.⁷² Svůj výzkum a práci opřel o spolupráci s Janem Nepomukem Assmannem,⁷³ kurátorem Muzea hlavního města Prahy. Nyní vede diskuse o freskové

chromované plastiky a sgrafita. Dostupné online (<http://monumnet.npu.cz/restauratori/list.php?KodOk=0&Rest=Kadlec&Povo=&Od=>), [cit. k 4. IX. 2016].

⁷¹ Nejprve byla opravena střecha, následovalo odvodnění objektu. Nyní se připravuje restaurování fasád. Ze zjištěných sond je zřejmé, že se dochovaly fragmenty interiérové fresky.

⁷² Skupina restaurátorů ve složení Akademický malíř Petr Kadlec, restaurátor D. Domanja, J. Blažke, J. Vodrážka, M. Fišer, MgA. F. Zeman, P. Janošek restaurovala do srpna 2017 jižní fasádu Šporkova Bon Repos (velkoplošná freska s motivem archanděla Michaela a biblickými scénami), severní fasádu jižního traktu a západní fasádu východního křídla (hanlivé nápisy se Šporkovou protiprávníčnickou tematikou), interiéry v jižním křídle (fresky z doby Ing. Špitálského), interiéry ve východním křídle (klasicistní iluzivní malby). Dále byly provedeny restaurátorské sondy na západní a severní straně Šporkova Bon Repos a sondy na jižní straně Šporkova pavilonu pro služebnictvo.

⁷³ Jan Nepomuk Assmann (1956–2010), kurátor muzea hlavního města Prahy, historik umění specializující se na dějiny grafiky a portrétních miniatur.

výzdobě s historikem umění Jiřím Šerých.⁷⁴ Problematiku Šporkových nápisů konzultuje s pracovníky Hospitálu Kuks. Z jeho podnětu byla uspořádána výstava „*Znovuzrození Bonrepos*“, která se konala ve dnech 15. IX.–3. X. 2009 v bývalém augustiniánském klášteře v Lysé nad Labem (nyní sídlo SOA Praha-SOKA Nymburk). V tu dobu byl areál zámku již několikrát veřejnosti zpřístupněn. Nejprve v rámci pořádání jednorázových kulturních akcí, později pro klasické prohlídkové trasy.

Areál Bon Repos ve světle vybraných pramenů

Na rozdíl od 18. a 19. století, kdy vznikalo relativně málo kartografických a ikonografických pramenů, abychom mohli do detailu sledovat postupnou proměnu areálu Bon Repos a přilehlé krajiny, pro 20. století již máme k dispozici pramenů dostatek. Kromě stále zdokonalovaného mapového díla spojeného s potřebami armády či katastru se objevují prameny dosud necitované, jako jsou projektové dokumentace, letecké snímky nebo specializovaná mapová díla (půdní mapy, vodohospodářské mapy, lesní hospodářské plány, územní plány, turistické mapy apod.). Doslova záplavu pramenů (zejména fotografických) přináší 21. století. Pro potřeby této studie byly vybrány prameny, které nejlépe dokumentují proměnu areálu a vývoj krajiny.

Navážeme-li na III. vojenské mapování prostřednictvím barevných speciálních map s měřítkem 1 : 75 000 reambulovaných k roku 1927, nalezneme Bon Repos na mapovém listě 3953.⁷⁵ Dominantní postavení zde zaujímá vrch Niva, který je přes svou malou nadmořskou výšku 243 m na okraji polabské nížiny výrazný. Krajina byla zobrazena jako mozaika polí s příměsí jednotlivých stromů či remízů. Ty zaujímaly polohu především na svazích. Zahrady a sady měly nepatrné zastoupení v jižní části vsi Čihadla. Ves byla zobrazena schematicky jako uskupení jednotlivých domů bez zřetelné urbanistické struktury.

Velmi výrazně se v mapě uplatnil lesní komplex Rašice se soustavou lesních průseků. Průseky byly pozůstatkem krajinářské úpravy Příchovských z konce 18. století⁷⁶ i pozdější úpravy přilehlého parku Leopolda Felixe Thun-Hohensteina.⁷⁷ Pro výraznou členitost terénu, na rozdíl od lesního komplexu Hladký bor či okolí bývalé

⁷⁴ Jiří Šerých, nar. 1934, je historik umění, jehož celoživotní badatelské úsilí bylo završeno obsáhlou monografií o rytci Michaelu Heinrichu Rentzovi. Na více než 500 stranách mapuje Rentzův život, podrobně se zabývá jeho působením ve službách hraběte Šporka a analyzuje grafické cykly Křesťanský rok, Kniha eremitů a Tanec smrti. V době rekonstrukce areálu Hospitalu Kuks se věnoval problematice autorského podílu Rentze na freskovém cyklu Tance smrti.

⁷⁵ Online http://archivnimapy.cuzk.cz/topo3v75/3953/3953_01_index.html [cit. 3. VIII. 2017].

⁷⁶ Srov. S. SVOBODA, Proměny (jako pozn. 1), s. 42.

⁷⁷ Tamtéž, s. 47.

Šporkovy poustevny sv. Františka u obce Dvorce, je pravděpodobné, že průseky nejsou památkou na šporkovské parforsní hony. Průseky totiž měly umožňovat trubačům z vybraného místa pozorovat pohyb zvěře i honců a dle jejich pohybu dávat patřičné zvukové signály. Výrazné výškové rozdíly (místy až 30 m) by v daném lesním komplexu toto neumožňovaly.

Dalším nápadným detailem je vedení silnic od Staré Lysé k obci Čihadla, kde od kaple sv. Šimona Stylity (s kótou 227 m n. m.) pokračovala již jen neudržovaná vozová cesta. Zjevně větší význam měla silnice vedoucí přes les Raštice do Benátek nad Jizerou, která byla navíc doplněna oboustrannou liniovou výsadbou. Zbylá síť lesních a polních cest se v zásadě nelišila od současné.

Zaměříme-li se na detail areálu Bon Repos, je zde s ohledem na měřítko patrná snaha schematicky zachytit nejdůležitější stavební objekty. Umístění obou kaplí a Nového zámku odpovídalo skutečnému stavu. U Starého zámku a hospodářského dvora došlo ke zjednodušení půdorysu. Přítomnost Čínského pavilonu lze spíše tušit a to zejména pro vazbu na dříve hojně užívanou „zadní“ lesní cestu vedoucí do Benátek nad Jizerou. V těsné blízkosti zámku byla symbolicky zobrazena parková úprava, která na všech stranách volně přecházela do lesního porostu.

Na detaily je bohatší mapa topografické sekce III. vojenského mapování se základním měřítkem 1 : 25 000 reambulovaná též k roku 1927 (obr. č. 14).⁷⁸ Zde již bylo přesně zobrazeno urbanistické členění vsi Čihadla i složitý půdorys jednotlivých staveb na Bon Repos. Systém lesních a polních cest se nezměnil. Stejně tak jako hlavní silnice je zobrazena silnice vedoucí do Benátek, zatímco cesta vedoucí do Čihadel byla vyznačena jako neudržovaná vozová cesta. Na rozdíl od předchozí mapy byl ale zobrazen areál zahrady na jižním okraji lesoparku. Na mapě je zobrazen i takový detail, jako uplatnění konifer v jinak spíše listnatém lese i zámeckém parku. Na rozdíl od předchozího mapového listu byla členitost terénu vyznačena vrstevnicemi a nejen pouhým šrafováním svahů.

Ze souboru mladších topografických map v systému S-1952 byl vybrán mapový list M-33-66-B-c-1 z roku 1963 v měřítku 1 : 10 000 (obr. č. 15),⁷⁹ který zachytil podobu areálu ještě před adaptací pro vojenské účely. Jsou zde všechny historické objekty, ke kterým přibyl areálový transformátor na východ od hospodářského dvora (v těsném sousedství vodárenské věže vybudované Ing. Špitálským). Jihozápadně od Nového zámku mapa zachytila lehkou dřevěnou stavbu, která po druhé světové válce sloužila jako taneční parket i příležitostné kino. Areál zámku ještě nebyl oplocen na rozdíl od jižně situované zahrady nebo areálu drůbežárny v obci. Zajímavější je hustší síť lesních cest, která do značné míry zpřesnila předchozí mapy, jež se soustředily na

⁷⁸ Online http://archivnimapy.cuzk.cz/topo3v25/3953/3953-002_index.html [cit. 3. VIII. 2017].

⁷⁹ Online http://archivnimapy.cuzk.cz/topos52/010k/M_33_66_B_c_1_index.html [cit. 3. VIII. 2017].

Obr. č. 14. Výřez mapového listu 3953-2 topografické sekce III. vojenského mapování, 1 : 25 000.
– Online: http://archivnimapy.cuzk.cz/topo3v25/3953/3953-002_index.html [cit. 3. VIII. 2017].

v terénu výraznější pravoúhlé lesní průseky. Z této situace a při porovnání s vrstevnicemi je možné odvodit, že cestní síť vychází z krajinářské úpravy realizované v polovině 19. století Leopoldem Felixem Thun-Hohensteinem.⁸⁰ Je dokonce patrný pozůstatek po malé vodní ploše a louce v lese severovýchodně od Čínského pavilonu, zobrazené jako zahrada. Novinkou je snaha popsat složení lesních porostů (dub a borovice). Na závěr nelze opomenout přesné zachycení urbanistického členění vsi Čihadla s novým transformátorem, dokládajícím dokončení elektrifikace obce. Je však zřejmé, že jeho přítomnost si vynutily objekty kravína a drůbežárna západně od „plnohodnotné“ silnice procházející obcí dále do Předměřic nad Jizerou.

Na podkladě státní mapy 1 : 5000 odvozené, z mapového listu Brandýs nad Labem 5-4 zobrazující stav k roku 1950,⁸¹ byla v roce 1983 vytištěna mapa bonitovaných půdně-ekologických jednotek.⁸² Přestože mezi oběma mapami je značné časové rozpětí, které pokrývá nejpodstatnější stavební úpravy areálu Bon Repos, mapy zachytily pouze změny v civilním sektoru (obdobná situace je u map katastru nemovitostí). Je to patrné z nárůstu počtu domů v jižní části obce Čihadla.

⁸⁰ Srov. S. SVOBODA, *Proměny* (jako pozn. 1), s. 47.

⁸¹ Online http://archivnimapy.cuzk.cz/smo5_1vyd/BRAN/BRAN54_index.html [cit. 3. VIII. 2017].

⁸² MÚ Lysá, OŽP, *Mapa bonitovaných – půdně ekologických jednotek*, mapový list Brandýs nad Labem 5-4, 1983.

Obr. č. 15. Výřez mapového listu M-33-66-B-c-1 topografické mapy v systému S-1952 z roku 1963 v měřítku 1 : 10 000. Online http://archivnimapy.cuzk.cz/topos52/010k/M_33_66_B_c_1_index.html [cit. 3. VIII. 2017].

Samotný areál reprezentovaly stále pouze historické objekty. Pozoruhodným detailem bylo zobrazení areálové kaple se symbolickým křížkem, který naopak schází u kaple sv. Šimona Stylity na konci západní aleje. Mapy byly konzervativní v zachování detailů parkové úpravy, které vycházely ze stabilního katastru z roku 1842.⁸³

Pro úplnost je třeba dodat, že mapa bonitovaných půdně-ekologických jednotek nehodnotila půdu v areálu lesoparku a zámku. Věnovala se zcela v souladu se svým primárním účelem pouze zemědělské půdě, a to jak polním celkům, tak i zahradám v sídle. Proto překvapí, že plocha dlouhodobě užívané zahrady na jižním okraji parku nebyla do tohoto hodnocení zahrnuta. Z hlediska kvality půdy se obecně jednalo o výsušné, písčité půdy s nízkou úrodností ve IV. a V. třídě ochrany.

Z dalších map, které se blíže věnují environmentální oblasti, je třeba zmínit mapy lesních hospodářských osnov. Tyto mapy do detailu rozebírají, klasifikují a navrhují plán péče o jednotlivé lesní porosty zařazené do lesního hospodářského celku 101813.⁸⁴ Ve smyslu využití širšího areálu zámku Bon Repos je nutné upozornit, že již

⁸³ Srov. S. SVOBODA, Proměny (jako pozn. 1), s. 44 a 45.

⁸⁴ MÚ Lysá, OŽP, Mapa lesních hospodářských osnov Lysá nad Labem, z. o. Mělník, lesní hospodářský celek 101813, platné na období 1. I. 2017–31. XII. 2026.

od dob Thun-Hohensteinů byl areál rozdělen na lesopark u zámku, vyčleněný z lesního hospodářství a les východně od zámku.⁸⁵

Ze současné mapy lze vyčíst dva odlišné přístupy k péči o les. Les východně od zámku (až k silnici Stará Lysá–Benátky nad Jizerou) dříve využívaný armádou je z téměř 60 % tvořen porosty staršími 140 let (8. věková třída) a 10 % porostů starších 120 let (7. věková třída). Z toho je zjevné, že hospodářské využití lesa nebylo hlavní starostí tehdejšího správce. Nový majitel se přednostně věnuje rekonstrukci zámeckého areálu, a proto se do současné doby v lesním porostu nachází jen asi 10 % porostů mladších 20 let. Popsaný lesní porost tvořený převážně borovicí (s příměsí dubu) je nyní na konci životnosti a začíná se tu projevovat jeho přirozený rozpad. Lesní mapa tuto skutečnost zobrazuje v podobě snížení zakmenění.

Východně od silnice Stará Lysá – Benátky nad Jizerou je situace odlišná. Lesní porost Rašice je mozaikou všech osmi věkových tříd porostů v přibližně stejném poměrovém zastoupení. Vlastnicky zde s polovinou porostů dominují Lesy ČR. Druhou polovinu spravují soukromé subjekty.

Pro poznání změn v samém centru Bon Repos je nejlepším pramenem mapa katastru nemovitostí. Jak již bylo naznačeno, mapa evidence nemovitostí na mapovém listu Nymburk, Mladá Boleslav VS-VII-13/VS-VII-13-13 podrobně zobrazila civilní objekty. List z roku 1981⁸⁶ důsledně utajil vojenské objekty. Kromě historických objektů doslova „vymazal“ z mapy centrum areálu na ploše jednoho hektaru, které bylo rozsahem shodné s vnitřním oploceným areálem. Mapový list z roku 1986⁸⁷ tak striktně nebyl a zopakoval situaci známou ze stabilního katastru.

Do kdysi nepřístupného vojenského areálu lze nahlédnout prostřednictvím kopie katastrální mapy vyhotovené ke dni 17. XII. 2003 (obr. č. 3).⁸⁸ První nápadnou skutečností je oplocení areálu, které odpovídá výše zmíněné „vymazané“ mapě z roku 1981. Do areálu vedly celkem čtyři vstupy, přičemž hlavní západní střežila ostraha vrátnice. Druhým nejvýznamnějším byl východní, který umožňoval nekontrolovaný pohyb vojenské posádky v lesním celku. Spíše příležitostný (údržbářský) charakter měly vstupy na cestě jižním stromořadím a na „zadní“ cestě do Benátek nad Jizerou.

Zatímco západní hranici vnitřního areálu vymezovala od roku 1963 3,5 m vysoká a 140 m dlouhá zeď, zbylé úseky ohrazovalo dvojité drátěné pletivo o výšce 1,8 m s nepostradatelným osteným drátem po celém obvodu 1000 m. Přilehlý lesopark směrem k obci Čihadla vymezovalo pouze drátěné pletivo. Přirozeně celá plocha lesopar-

⁸⁵ Srov. S. SVOBODA, Proměny (jako pozn. 1), s. 49.

⁸⁶ MÚ Lysá, OŽP, Mapa evidence nemovitostí, mapový list Nymburk, Mladá Boleslav VS-VII-13/VS-VII-13-13, stav ke dni 31. XII. 1981.

⁸⁷ MÚ Lysá, OŽP, Mapa evidence nemovitostí, mapový list Nymburk, Mladá Boleslav VS-VII-13/VS-VII-13-13, stav ke dni 2. X. 1986.

⁸⁸ MÚ Lysá, SÚ, Kopie katastrální mapy, mapový list Nymburk, Mladá Boleslav VS-VII-13-13, stav ke dni 17. XII. 2003.

ku i lesního celku až k silnici Stará Lysá-Benátky nad Jizerou nebyla jako vojenský prostor přístupná.

Ze starších objektů byl na st. p. č. 274 zachycen vodojem a severně od Nového zámku (st. p. č. 83) kašna barokních prolamovaných linií. Tyto objekty pozůstaly ještě po Ing. Špitálském.

Svou velikostí byly mnohem nápadnější temperované garáže na st. p. č. 272 (osm dvojboxů) a severně od nich stojící netemperované garáže (devět dvojboxů). Ze zpevněné plochy mezi garážemi a také ze sedlových střech garáží se sváděla dešťová voda do požární nádrže na severu. Ubytování vojáků lze ztotožnit s objektem na st. p. č. 928 severně od areálové kaple (st. p. č. 108), v té době sloužící jako sklad stavebních materiálů a pomůcek civilní obrany. Severně od Čínského pavilonu (st. p. č. 85), sloužícího jako společenský sál, se nacházel hned vedle garáží sklad pohonných hmot.

Východní část areálu byla historicky vyhrazena provozu, což připomíná již od dob Příchovského hospodářský dvůr (st. p. č. 86 a 87/2). Ten nyní sloužil i jako učebny specialistů útvaru. Pod vodojemem stálo na st. p. č. 275 technické zázemí, na st. p. č. 276 kotelna a na st. p. č. 279 dílny a malé „zemědělské hospodářství“.

Kuchyně, sklep, jídelna, ubytování části posádky a kanceláře se nacházely ve Starém zámku (st. p. č. 84). Nový zámek sloužil nejdříve za ubytovnu vojáků, později byla v západním křídle kancelář velitele útvaru, v centrálním sále učebna štábu a v ostatních místnostech kanceláře štábu.

V této podobě se zámek Bon Repos stal předmětem prodeje. Záhy poté byla v červenci 2004 projekční kancelář ATELIER, Všešrdova 19 s. r. o. vypracována první projektová dokumentace Stavební úpravy – oprava zámku Bon Repos – I. Etapa (obr. č. 5),⁸⁹ jež obsahovala v první etapě rekonstrukci vratnice a všech vstupních bran, studny, trafostanice, Nového zámku, Čínského pavilonu, východního křídla hospodářského dvora (nově pro stáje, technologii, kotelnu), nový objekt čistírny odpadních vod, zahradního jezírka a altánu v historizujícím slohu. Pozoruhodným návrhem bylo založení výše zmíněné zemní pyramidy s vrcholovým vyhlídkovým altánem. Ve druhé etapě se měla rekonstruovat areálová kaple, Starý zámek, vodárenská věž a původní technologické zázemí. Od počátku se počítalo s demolováním objektů garáží a neorganických přístaveb Starého zámku. Nebyla však řešena demolice kasáren na st. p. č. 269, které v mezidobí již zmizely.

Tyto prvotní plány byly později přehodnoceny, jak vyplývá z projektových dokumentací ateliéru V.V.V.Architekti Volák/Vocel/Vokurka vytvořených v letech 2006–2010. Pro účely popisu změn areálu byla vybrána koordinační situace k rekonstrukci Starého zámku (obr. č. 16).⁹⁰ Oproti předchozímu projektu došlo ke změně. Již byly

⁸⁹ MÚ Lysá, SÚ, Zámek Bon Repos lokalita Čihadla Stará Lysá, Přípravné a průzkumné práce – část 1., č. výkresu 01, ATELIER, Všešrdova 19 s. r. o., 2004.

⁹⁰ MÚ Lysá, SÚ, Stavební úpravy Starého zámku (objektu „J“) na ubytovací a školící centrum, koordinační situace, V.V.V.Architekti Volák/Vocel/Vokurka, 2007.

odstraněny všechny pozůstatky po vojenské periodě a to včetně vrátnice, původně zamýšlené jako byt správce. Severně, na ose Čínského pavilonu, vznikl křížový rybník. Jižní osu od hospodářského dvora zvýraznil obdélný bazén. Plochu mezi Starým a Novým zámek vyplnil nově navržený parter se zimostrázovými plůtky okolo původní kašny, na který navázala nová cestní síť k Čínskému pavilonu. Novou podobu získal i dvůr Starého zámku, kde je nyní zelinářská zahrada navržená v duchu formálních zahrad. Poslední změnou je zřízení travnatého tenisového kurtu v blízkosti východní brány.

Z bohaté sbírky obrazových pramenů jsou pro řešené téma změn krajiny nejvhodnější letecké měřické snímky, které spravuje Vojenský geografický a hydrometeorologický úřad v Dobrušce. Pod evidenčním číslem 1272 se skrývá nejstarší snímek pořízený 3. V. 1949 (obr. č. 17). Porovnáme-li jej s výše popsanou státní mapou 1 : 5000 odvozenou, z mapového listu Brandýs nad Labem 5-4 zobrazujícího stav k roku 1950⁹¹ spatříme zajímavé rozdíly. Vzhledem k době pořízení snímku je poměrně dobře pozorovatelný podíl tmavých korun mladých smrků, které vytvářely souvislou plochu v severozápadním cípu lesoparku.⁹² Mezi nimi a areálem zámku byla nápadná čtvercová plocha, která by s ohledem na mozaiku barevných obdélníků/záhonů mohla být zelinářskou zahradou. Oproti tomu byla plocha zahrady při jihovýchodním konci jižní aleje řešena jako dvě nesterélně velká pole rozdělená dvěma řadami ovocných stromů. V jihovýchodním rohu přibyla stavba zastřešené studny. Od zemědělské krajiny ale zahradu neodděloval souvislý porost stromů, jako je tomu v současnosti.

Dalším nápadným detailem je přítomnost poměrně velkého pole u jihozápadního konce jižní aleje. Tato plocha by snad mohla odpovídat skutečnosti nepřímě zaznamenané na plánu sadových úprav zámku Bon Repos („*Ausmahlungsplan des Lustschlosses Bon Repos*“).⁹³ Nejstarší letecký snímek také umožňuje porovnat míru dochovanosti těchto sadových úprav. Přestože od jejich založení uplynulo století, lze vystopovat původní stromové skupiny, palouky a částečnou shodu cestní sítě jižně od Starého zámku. Z kdysi rozsáhlého ovocného sadu na samém severním okraji lesoparku zbyla jen nepatrná travnatá plocha. Pro bohatost korun ale není možné ověřit cestní síť východně od zámku. Lze jen vytyčit místo malé vodní plochy při „zadní“ cestě do Benátek s jižně navazující údolní loukou. V celém lesoparku a přilehlém lese není patrná žádná paseka jako doklad těžby dřeva.

⁹¹ Srov. pozn. 81.

⁹² Smrkový porost je zvláště nápadný na zimním leteckém měřickém snímku č. 5493 ze 7. IV. 1974 (obr. č. 18). Nevhodné vegetační podmínky zapříčinily chřadnutí porostu, který byl na konci 20. století napaden kůrovcem. Z fytopatologických důvodů došlo v roce 2003 ke kompletnímu vykácení smrků. V současné době se v ploše vykácené smrčiny nachází neudržovaný porost s převahou brýzy a osiky.

⁹³ Srov. pozn. 80.

Obr. č. 16. Výřez koordinační situace. Stavební úpravy Starého zámku (objektu „J“) na ubytovací a školicí centrum. V.V.V.Architekti Volák/Vocel/Vokurka, 2007.

– MÚ Lysá nad Labem, Stavební úřad.

Letecký snímek zachytil i segment pestré mozaiky zemědělsky využívané krajiny, kde překvapí absence solitérních stromů a remízů. Vlastně jediné samostatné stromy lze nalézt ve stromořadích podél jižní cesty od Bon Repos a v západní aleji u kaple sv. Šimona Stylity. Obě aleje byly zanedbané, což dokládá jejich mezerovitost. Působivým detailem je pravidelný spon ovocných stromů na zahradách v obci, které dnes již značně ustoupily ve prospěch okrasných dřevin.

Letecký snímek č. 23897 z 29. IX. 1958 zachytil areál Bon Repos v plné vegetaci, jež značně omezuje možnosti vyhodnocení změn. Přesto je patrné několik zásadních změn. Předně je to nedostatečná péče o lesopark, vlivem čehož zarostly všechny původně travnaté i zemědělsky obhospodařované plochy. Volná zůstala jen jižní zahrada, stále ještě rozdělená na dva nestejně velké segmenty oddělné dvěma řadami ovocných stromů. V těsné blízkosti zámku je ale viditelná snaha po reprezentativní úpravě, protože mezi Starým a Novým zámkem vznikly nové formální úpravy „čestného dvora“, nejspíše pouze travnaté. Novodobé společenské využívání parku by dokládal nový ob-

Obr. č. 17. Výřez leteckého měřického snímku č. 1272 z roku 1949. – Letecký snímek poskytl VGHMÚř Dobruška, © MO ČR 2016.

jekt (sedlovou střechou zastřešený a velikostí s Novým zámekem srovnatelný) jižně od areálové kaple. Ten měl sloužit tanečním zábavám a příležitostnému promítání filmů.

Krajina již prodělala změny kolektivizace, jak doložily scelené segmenty kdysi drobných políček. Podíl solitérních stromů je stejně malý jako na předešlém snímku, snad jen s tím rozdílem, že ubylo stromů v jižním stromořadí. V lesním porostu se objevily první stopy po těžbě dřeva. Patrně v souvislosti s ní došlo k vykácení plochy u malé vodní plochy při „zadní“ cestě do Benátek.

Velmi cenný je snímek č. 5493 pořízený dne 7. IV. 1974 (obr. č. 18). Zachytil veškeré stavební činnosti armády, které je možné porovnat s kopií katastrální mapy vyhotovené ke dni 17. XII. 2003.⁹⁴ Dominantní postavení zaujal obezděný areál garáží a kasárna severně od areálové kaple. K výrazné zdi vnitřního oplocení přibyla vrátnice. Velký objekt dřevěného tanečního sálu se podstatně zmenšil, neboť neměl adekvátní využití. Severně a východně od hospodářského dvora byly vykáceny porosty, které ustoupily manipulační ploše a technologickému zázemí.

Od předchozího snímku lesopark ještě více zarostl náletovou vegetací. Jižní zahrada se scelila a stala se zahradnickým zázemím pro potřeby kuchyně. Ostatní sadovnické objekty zanikly (s výjimkou ornamentálních záhonů na „čestném dvoře“). Formálně byl upraven dvůr Starého zámku. V lesním komplexu proběhla výrazná těžba. Okolní zemědělská krajina postrádala předchozí rozmanitost, ovšem došlo k založení alejí ovocných stromů podél silnic. Posledním zajímavým detailem je travnatá plocha v poli severně od Bon Repos. Jednalo se o drenážní podmok z odvodnění vojenského areálu.⁹⁵ Velmi podobnou situaci zaznamenává letecký měřický snímek č. 13675 ze dne 29. VIII. 1985.

Navážeme-li na popis plánů rekonstrukce Bon Repos z let 2004⁹⁶ a 2007⁹⁷ a porovnáme běžně dostupné letecké snímky z portálu www.mapy.cz, pak se letecký snímek z roku 2003⁹⁸ liší jen tím, že zde již nejsou viditelné garáže a kasárna. Lesní komplex byl průběžně těžen, přičemž vznikla řada pasek. Plocha jižní zahrady spontánně zarůstala. Obec Čihadla zatím nepostihl rozvoj individuální venkovské výstavby. Členění zemědělských pozemků bylo oproti předchozímu leteckému snímku z roku 1985 pestřejší. Zcela zanikla travnatá plocha s drenáží a podmokem z vojenského areálu.

⁹⁴ Srov. pozn. 88.

⁹⁵ MÚ Lysá, SÚ, Odvodnění areálu Bon Repos a studna, Vojenský stavební úřad, Krajská vojenská ubytovací a stavební správa Praha, 1962.

⁹⁶ Srov. pozn. 89.

⁹⁷ Srov. pozn. 90.

⁹⁸ Online <https://mapy.cz/letecka-2003?x=14.7928416&y=50.2422397&z=18> [cit. 3. VIII. 2017].

Obr. č. 18. Výřez leteckého měřického snímku č. 5493 z roku 1974. – Letecký snímek poskytl VGHMÚř Dobruška, © MO ČR 2016.

Letecký snímek z roku 2006⁹⁹ byl pořízen před plným olistěním stromů a je proto možné nahlédnout do parkové úpravy detailněji. Kromě plochy po odstranění garáží byl nejvýraznějším zásahem vznik severního průseku a křížového rybníka severně od Čínského pavilonu. V jižním trávníku dominoval nový obdélný bazén.

Následné snímky z let 2012¹⁰⁰ a 2015¹⁰¹ zachytily postup rekonstrukce a úpravy lesoparku. Shrňme-li změny na leteckém snímku pořízeném 25. IX. 2016 (obr. č. 19),¹⁰² nalezneme novinky v podobě zřízení malého sadu na místě bývalé kotelny

⁹⁹ Online <https://mapy.cz/letecka-2006?x=14.7929060&y=50.2416188&z=17> [cit. 3. VIII. 2017].

¹⁰⁰ Online <https://mapy.cz/letecka-2012?x=14.7927665&y=50.2419893&z=17> [cit. 3. VIII. 2017].

¹⁰¹ Online <https://mapy.cz/letecka-2015?x=14.7927665&y=50.2419893&z=17> [cit. 3. VIII. 2017].

¹⁰² Online <https://mapy.cz/letecka?x=14.7935727&y=50.2418634&z=18> [cit. 3. VIII. 2017].

Obr. č. 19. Výřez leteckého snímku z 25. IX. 2016. – Online <https://mapy.cz/letecka?x=14.7935727&y=50.2418634&z=18> [cit. 3. VIII. 2017].

u východní brány a rozšíření lučního porostu podél západní příjezdové komunikace mezi vnější a vnitřní bránou. Snímek také dává představu o rozvoji nové individuální venkovské zástavby, která převládla na jihovýchodním okraji obce. Nová větší ovocná zahrada vznikla jižně od stromořadí u kaple sv. Šimona Stylity. Zemědělská krajina byla členěna do polních celků přibližně stejně jako v roce 2003. Jižně od lesoparku vznikl nový trvalý travní porost. Na těchto suchých písčitých půdách se rozšířil chov koní, či přesněji jejich pastva. Nový druh volnočasových aktivit obyvatel i rekreantů tak do jisté míry ovlivnil proměnu zdejší krajiny. Jako nežádoucí se jeví ústup švestkového stromořadí podél silnice vlivem přirozeného odumírání stromů.

Posledním pramenem vybraným pro tuto studii jsou mapové aplikace analýzy výškopisu (tzv. lidarové mapy), které jsou dostupné na webových stránkách Českého úřadu zeměměřického a katastrálního.¹⁰³ Konkrétně byl posuzován digitální model reliéfu České republiky 5. generace (DMR 5G), který umožňuje pozorování reliéfu bez

¹⁰³ Online <http://ags.cuzk.cz/dmr/> [cit. 10. VIII. 2017].

Obr. č. 20. Výřez digitálního modelu reliéfu České republiky 5. generace. – Online <http://ags.cuzk.cz/dmr/> [cit. 10. VIII. 2017].

zohlednění vegetačního krytu a staveb, a digitální model povrchu České republiky 1. generace (DMP 1G), který naopak zobrazuje jak vegetaci, tak i stavby.

DMR 5G (obr. č. 20) potvrdil v terénu existenci hlavních os lesních průseků. Podle míry viditelnosti se zdá, že musely být minimálně v místech výrazných terénních nerovností z provozních důvodů zahloubeny pod okolní terén. V blízkosti „zadní“ cesty do Benátek lze spíše jen tušit pozůstatek malého rybníčku, který zanikl vlivem dlouhodobého splachování půdy a opadu listů.

S ohledem na výrazné terénní úpravy nepřekvapí „rovný“ terén v centru areálu, který bohužel znemožňuje „detekovat“ případné zbytky Šporkovy zaječí zahrady nebo zemní pyramidy.¹⁰⁴ Nápadná je zemní terasa vycházející od Nového zámku a úprava terénu při vstupu do jižní aleje. Západně od aleje vystupuje výrazná terénní nerovnost, která by snad mohla mít původ v činnosti armády, protože velikostí neodpovídá dřevěnému tanečnímu altánu.

¹⁰⁴ Srov. S. SVOBODA, *Proměny* (jako pozn. 1), s. 37–39.

DMP 1G (obr. č. 10) je cenný pro zkoumání parku a lesních celků. Centrální parková část areálu má spíše luční charakter, kde jsou zastoupené rozvolněné stromové skupiny. Podél západní a jižní aleje se objevují první náznaky formování porostů. V lesním komplexu podél východní cesty bylo založeno několik nových pasek. Za pozornost stojí detail povrchů porostů. Zatímco lesopark západně od zámku působí dojmem zapojených velkých kulovitých korun starých listnatých stromů, lesní porost na východě je složen z drobnějších korun jehličnanů.

Závěr

Předložené prameny dokumentují vývoj krajiny kolem loveckého zámku Bon Repos za poslední století. Pro starší dobu jsou k dispozici především mapové listy odvozené z III. vojenského mapování. Jejich výhodou je zpracování v několikerém stupni rozlišení, což umožňuje posoudit význam jednotlivých krajinných prvků v očích zpracovatele. Po polovině 20. století se počet mapových děl rozšiřuje a přibývá i počet skupin konečných uživatelů. Náznornou ukázkou je monitorování kvality půdy či hospodářské členění lesů.

Vedle map je k dispozici stále více projektových dokumentací, které se primárně věnují stavebním objektům ve vnitřním areálu vojenského prostoru. Choulostivost strategických informací vedla k utajení některých pramenů. Proto je třeba kartografické materiály kriticky porovnat s textovými. Nenahraditelným zdrojem informací jsou fondy Vojenského historického archivu a pro mladší dobu též vzpomínky pamětníků či kroniky Obce Stará Lysá.

V souvislosti s průběhem první pozemkové reformy je velice zajímavý fond Krajského soudu trestního v Praze, který dává nahlédnout do zákulisí vlastního prodeje zámku, ale překvapivě též odhaluje první stopy památkové péče na Bon Repos. Druhý neméně důležitý soubor pramenů o privatizaci státního majetku spravuje Obec Stará Lysá. Jeho největší hodnota spočívá v ucelenosti informací a soudobých plánech k využití objektu.

Na otázku proměn krajiny nejlépe odpovídá soubor leteckých měřických snímků spravovaných Vojenským geografickým a hydrometeorologickým úřadem v Dobrušce. Zejména ze snímků pořízených v mimo vegetační době lze popsat postupnou degradaci lesoparku a jednotlivých krajinných prvků, ovšem také zakládání formálních úprav v centrální části areálu. Snímky zahrnují i bezprostřední okolí parku; proto lze velmi dobře pozorovat proměnu zemědělského užívání polí i postupný rozvoj obce Čihadla.

Spíše v oblasti stavebních detailů lze využít restaurátorské zprávy deponované u orgánů památkové péče. O to důležitější je soubor projektových dokumentací a povolovacích správních aktů, jež tvoří spisy MÚ Lysá nad Labem k zámku Bon Repos, které poměrně přesně dokumentují plány, postupy a cíle nového majitele.

Z předloženého vyplývá, že areál prodělal zejména v druhé polovině 20. století razantní změnu využití a to bez velkého ohledu na kulturně-historický potenciál místa. V průběhu rozsáhlých terénních a stavebních zásahů zmizelo množství cenných detailů a archeologických stop na dobu největší slávy Bon Repos, kterou nejlépe dokládá Šporkova zemní pyramida. Současná adaptace do značné míry čerpá z dobových grafických pramenů, mezi nimiž zásadní postavení připadá rytinám M. H. Rentze. S ohledem na současné plány majitele ale do popředí zájmu vstupují projekty krajinářských úprav Leopolda Felixe Thun-Hohensteina. Možná že právě jejich prostřednictvím a ve vazbě na vyhodnocení digitálního modelu povrchu České republiky 1. generace bude možné v rámci projektu obory obnovit dávno zaniklé struktury a Bon Repos odhalit v nových souvislostech.

Stanislav Svoboda

Changes of the premises of the Bon Repos hunting lodge in the 20th and 21st Centuries

The Bon Repos hunting lodge near Lysá nad Labem was established in 1715 by František Antonín, the Count of Sporck. The mansion got its rococo look after 1770 by Prague Archbishop Příchovský. Further owners maintained the premises without introducing any significant changes.

The situation changed after the Czechoslovak Republic was established and a land reform was introduced. In 1926 the lodge and adjoining forests were bought by the head of the State Land Authority in Prague, Mr. Václav Špitálský. The advantageous location of the castle between Prague and the nearby military training premises in Milovice resulted in enforced sale of the lodge to Deutsche Reich Reichsfiskus-Heer in 1941.

At the end of the Second World War Bon Repos was used as a hospital for the Red Army. After the war the lodge was shortly used as a children's sanatorium, a training centre of the Ministry of Labour Force (in summer as their holiday resort) and as a facility operated by the army accommodation service. In 1960 the Czechoslovak Army took over the building and held it for the next fifty years.

While in hands of the army, the utilization of the Bon Repos premises changed significantly. First and foremost it was closed to the public and the interior was adapted to the modern military use. In spite of the fact that Bon Repos has been included in the list of cultural heritage sights since 1958, the premises were subject to large scale construction and landscape modifications which, fortunately, respected the original buildings.

In 2003 the Czech Ministry of Defense sold the strategically useless property (we owe to say that it was in a poor state) to a new owner. Since 2005 Mr. Charles Butler, Director of trading company ZÁMEK BON REPOS spol. s r.o. has funded costly renovation of the premises. The current look of the premises – which have been open to the public again – is significantly influenced by the head of the team of restorers, academic painter Petr Kadlec.

Jaromír Karpíšek*

KOLEKTIVIZACE NA NOVOBYDŽOVSKU 1949–1959 A JEJÍ VLIV NA PROMĚNU ZEMĚDĚLSKÉ KULTURNÍ KRAJINY

COLLECTIVIZATION IN NOVÝ BYDŽOV REGION IN 1949–1959
AND ITS INFLUENCE ON CHANGES IN AGRICULTURAL
CULTURAL LANDSCAPE

Keywords

Nový Bydžov region
collectivization
agriculture
Collective Farms
historical land use
agricultural cultural
landscape

Abstract

The text thoroughly analyzes the process of collectivization of agriculture in Nový Bydžov region in the years 1949–1959. Based on the course of collectivization it captures key cross-sectional points (method of horizontal cross-sections) and in these points, it cartographically depicts the state of land use and of land ownership structure before the commencement and after the termination of the transformation of agricultural cultural landscape. The aim is to assess whether the change in ownership structure has reflected in the form of land use of the region.

* PhDr. Jaromír Karpíšek, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, náměstí Svobody 301, 500 03 Hradec Králové. E-mail: jaromir.karpisek@uhk.cz. – Studie vznikla za podpory finančních prostředků Specifického výzkumu Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové (FF UHK) za rok 2016.

Úvod do problematiky, metodika studia

Sledování procesu kolektivizace na Novobydžovsku je prostorově a časově vymezeno hranicemi okresu Nový Bydžov z let 1949–1960. Kolektivizaci v tomto regionu řešilo dříve několik autorů, ale žádná se dosud nezabývala jejím vlivem na proměnu land use a historické kulturní krajiny jako takové.¹ To jak se kolektivizace promítla v konkrétních rysech na změnách krajinného rázu v zemědělské kulturní krajině, reprezentuje území tří obcí v nížině řeky Cidliny. V těchto obcích byly v průběhu sledovaného období zastoupeny všechny druhy vlastnictví. Prostřednictvím sondy do situace v těchto lokalitách je sledován vliv druhů vlastnictví na finální proměnu krajiny, jak k ní nejspíše docházelo na celém Novobydžovsku.² Cílem je vytvořit kartografické zobrazení na místní úrovni, které by plně reflektovalo náhled na proměnu land use Novobydžovska 50. let. V širším kontextu je třeba nalézt odpověď na otázku, zda proměna majetkové struktury venkova měla přímý vliv na změny v land use a krajinném rázu. Na základě podrobného rozboru kolektivizace celého okresu, který vychází z přímých dobových

¹ Literatura k problematice kolektivizace je shrnuta srov. Jana BUREŠOVÁ, Kolektivizace zemědělství v české historiografii, *Východočeské listy historické* (dále VLH) 32, 2014, s. 97–108; čísla pro některé celostátní souhrny lze nalézt v dílech Karla Kaplana (srov. níže). Z nejnovějších publikací týkajících se kolektivizace na Novobydžovsku je třeba zmínit: Jiří URBAN, Projevy odporu proti nastupující kolektivizaci na Novobydžovsku, in: *Theatrum historiae* 8, 2011, s. 279–310; Pavel HORÁK, Počátky jednotných zemědělských družstev na Novobydžovsku (1949–1959), in: Tomáš HRADECKÝ – Pavel HORÁK a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII, Hradec Králové 2012*, s. 147–157; Jiří URBAN, Kolektivizace venkova v horním Polabí. Od fenoménů k aktérům a jejich motivacím, Praha 2016; Jiří CIHLÁŘ, *Vesnice severovýchodních Čech v období kolektivizace 1948–1960*, Praha 2016.

² Jedná se o obce Červeněves, Skřivany a Sloupno. Nejdůležitější zastoupení v držbě zemědělské půdy mělo ve sledovaném období v obci Červeněves jednotné zemědělské družstvo (dále JZD). V obci Skřivany obhospodařovaly většinu půdy československé státní statky (ČSSS) a v obci Sloupno po většinu sledovaného období převažoval soukromý sektor, který v důsledku kolektivizační činnosti – založením JZD přešel do socialistického sektoru. Především obec Sloupno tak poslouží jako modelový příklad, jelikož podobný osud sdílela většina obcí na Novobydžovsku. – Pro zobrazení konkrétních projevů procesu kolektivizace zemědělství do vizuální změny krajinného rázu bylo metodou sondy zvoleno území obcí Červeněves, Skřivany a Sloupno. Krajina zde jako na většině Novobydžovska má nížinný charakter. Rozdílný průběh kolektivizace v těchto obcích poskytuje obraz vývoje obcí na Novobydžovsku z hlediska průběhu kolektivizace v proměnách majetkové struktury a na ní navázané proměny krajiny. Obce mikrosondy ukazují tři různé průběhy vývoje: (1) Červeněves: JZD založeno v první vlně kolektivizace. Krajinný ráz a vizuální podoba krajiny se změnily hned v počátcích kolektivizačního procesu; (2) Skřivany: JZD založeno až ve 2. polovině 50. let, kdy na většině zemědělské půdy hospodařily čs. státní statky. Změny v krajině probíhaly postupně – pouze několik obcí se shodným vývojem majetkové struktury; (3) Sloupno: Po většinu 50. let zde do počátku druhé vlny kolektivizace (30. 6. 1957) hospodařil soukromý sektor a proměny v krajině zde proběhly tak jako ve většině obcí Novobydžovska v průběhu několika let (do 31. 12. 1959). Srov. mapy č. 2, 3, 6 a 7.

pramenů, ukázat, jaký vliv měl kolektivizační proces na zemědělskou kulturní krajinu. Zároveň je třeba vzít v potaz regionální podmínky ve vztahu k celostátnímu vývoji. Tyto podmínky statisticky, graficky a kartograficky zobrazit pomocí náhledů, aby bylo možno nahlédnout na zásadní proces proměny zemědělského regionu Československa 50. let.

Předkládaná studie usiluje o analýzu procesu proměny historického land use zemědělské kulturní krajiny v návaznosti na změny ve struktuře vlastnictví podmiňující přechod ze soukromé malovýroby na socialistickou velkovýrobu (ať už se jednalo o zastoupení družstevních nebo státních organizací). Z tohoto důvodu je nejvíce sledován vývoj držby zemědělské půdy v rámci JZD (graficky lze vyjádřit vývojovou křivkou). Podle provozních řádů³ I. a II. typu můžeme určit přechodnou fázi, v níž probíhaly nejdůležitější změny v uspořádání krajiny, jelikož právě JZD II. typů přecházela na společné obhospodařování půdy, což bylo spojeno s rozoráváním mezí a zásadními zásahy do podoby krajiny. Aby bylo možno tento proces přeměny zasadit do širšího kontextu, je třeba vzájemně komparovat vývoj držby půdy v JZD v okrese Nový Bydžov celostátním průběhem kolektivizačního procesu. S užitím časových průřezů lze srovnávat rovněž vývoj historického land use celého okresu za sledované období s vývojem vlastnické struktury; může totiž pomoci časově určit, kdy došlo k podstatným změnám v krajině. Vývoj majetkové struktury i proměn land use v časových průřezech (klíčových průřezových bodech) lze prostorově ukotvit pomocí kartografických výstupů na okresní i místní úrovni.⁴ Na mikroregionální (místní) úrovni několika vybraných obcí je tak možno v kontextu vývoje land use a proměn majetkové struktury v celém okrese ukázat konkrétní změny, kterými v důsledku kolektivizačního procesu prošla v tak krátkém časovém období zemědělská kulturní krajina.

³ Podrobnosti k provozním řádům JZD: Jaromír KARPÍŠEK, Vývoj půdní rozlohy zemědělských závodů na Jihlavsku v období kolektivizace 1949–1959, VLH 35, 2016, s. 51–79, zde s. 54; Jaromír KARPÍŠEK, Prameny ke vzniku a fungování JZD v okrese Jihlava v letech 1949–1959, in: Tomáš, HRADECKÝ – Pavel HORÁK – Pavel BOŠTÍK a kol., České, slovenské a československé dějiny 20. století IX, Hradec Králové 2014, s. 535–548. Obsah online: <https://www.obalkyknih.cz/file/toc/139667/pdf> [cit. 15. 12. 2016].

⁴ Jelikož se kolektivizace zemědělství a s ní spjaté proměny krajiny týkaly především zemědělsky obhospodařovaných ploch, byly pro větší přehlednost z kartodiagramů v mapových výstupech vypuštěny lesní plochy.

Kolektivizace na Novobydžovsku

Kolektivizační proces v Československu de facto⁵ začal přijetím zákona o jednotných zemědělských družstvech.⁶ Na Novobydžovsku myšlenka zakládání JZD neměla tak silnou odezvu jako v jiných okresech. V průběhu roku 1949 vzniklo 10 JZD I. typu⁷ do konce roku 1950 počet JZD dosáhl 2 v I. typu, 7 ve II. typu a 1 ve III. typu.⁸ Přijetí provozního řádu v tomto případě ještě neznamenalo provedení funkčních změn v krajině v podobě rozorání mezí. Hospodářsko-technickou úpravu pozemků (dále HTÚP) provedla od podzimu 1950 pouze 2 JZD,⁹ která tak de facto realizovala hospodaření v provozním řádu II. typu¹⁰ se scelenými hony. Jednalo se o JZD Červeněves (1. ledna 1951) a Zábědov (25. června 1950), která přešla na provozní řád III. typu a společným ustájením v živočišné výrobě se tak stala prvními reprezentanty socialistické družstevní velkovýroby. Digitální letecké snímky z roku 1951 dokládají, že HTÚP bylo v této obci provedeno a meze byly rozorány.¹¹ Na počátku roku 1952 na Novobydžovsku hovoříme o 6 JZD II. (hospodařila na 373 ha) a 6 JZD III. typu (hospodařila na

⁵ Hovoříme-li o procesu kolektivizace, většina autorů se shoduje na jeho periodizaci mezi lety 1949–1960. Někteří autoři však počátky vidí již v dekretech prezidenta Beneše z roku 1945, nebo je jako její předstupeň vnímáno odsouhlasení balíku Ďurišových zákonů z roku 1947. Srov. Zdeněk HRABA, *Kolektivizace a transformace československého zemědělství v letech 1945–2004. Právně normativní pohled*, Praha 2013; srov. recenze, in: VLH 32, 2014, s. 280–288.

⁶ Sbírka zákonů republiky Československé, zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech ze dne 23. února 1949: https://www.psp.cz/sqw/sbirka_sqw?cz=69&r=1949 [cit. 5. 3. 2017].

⁷ SOKa Hradec Králové (SOKA HK), f. ONV Nový Bydžov (ONV NB), kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 – Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958, Seznam JZD a datum založení z 2. ledna 1953.

⁸ Tamtéž, rozdělení stávající JZD dle typu (datece k 8. 12. 1950).

⁹ Tamtéž. – V závěrečné části studie je podrobně komparován průběh kolektivizace na Novobydžovsku s průběhem v celé ČSR (Komparace vývoje v regionu a ČSR).

¹⁰ Tamtéž, Návrh na vypracování CVP pro rok 1954 ke dni 18. listopadu 1953.

¹¹ V Červeněvi bylo JZD provozního řádu I. typu založeno 16. 11. 1949 (SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové (KNV HK), kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522 – Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950, Seznam JZD zapsaných v kraji Hradec Králové. Dle okresů 8. 3. 1950, Toto JZD přešlo na provozní řád III. typu k 1. lednu 1951 (SOKA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 (jako pozn. 7) – Vojenský geografický a hydrometeorologický ústav gen. Josefa Churavého Dobruška (dále VGHÚ Dobruška). Pro sledované obce Červeněves, Skřivany a Sloupno bylo při tvorbě ortofoto map využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1951 číslo: 01191, 01193, 01221 a 01223. Pro stav z roku 1958 číslo: 03504, 03506, 03508, 03518, 03520, 03522, 03533, 03535 a 03537. Pro stav z roku 1961 číslo: 00311, 00313, 00362, 00364, 00366, 00414, 00416 a 00418. Průřezové mapy k historickému land use a vývoji krajiny se nacházejí v sekci příloh. Srov. mapy č. 2, 3 a 6.

832 ha)¹² První vrchol první vlny kolektivizačního procesu měl charakter pozvolného nárůstu, což v případě JZD III. typu činilo pouhé 2,52 % z celkové plochy zemědělské půdy na okrese. Druhý vrchol první vlny kolektivizace byl dosažen mezi listopadem 1952 koncem března 1953. Toto období je charakteristické masovým zakládáním JZD. Ze 14 JZD II. typu se počet rozšířil na 28; ta na konci března hospodařila na 7 888 ha zemědělské půdy. Počet JZD III. typu se ze 7 zvýšil na 12.¹³ Jimi obhospodařovaná rozloha spíše stagnovala, takže na konci března 1953 dosahovala 2 824 ha.¹⁴

V dubnu 1953 přešla 3 JZD II. typu na III. typ, čímž jejich počet dosáhl 15. Tato družstva hospodařila na 3 259 ha půdy. Množství jejich půdy se do konce roku 1953 zvýšilo o 28,71 % na 3 635 ha. Krize kolektivizace se nejvíce projevila od dubna do prosince 1953 na úpadku neupevněných JZD II. typu. Čtyři z nich svým přechodem na III. typ sanovala úbytek půdy a členstva ve vyšších typech, takže jejich zásluhou JZD se společnou rostlinnou i živočišnou výrobou v počtu obhospodařované půdy neoslabovala, ale spíše stagnovala. Naopak ve skupině JZD II. typu se jich v průběhu roku 1953 rozpadlo 23 a do soukromé sféry se vrátilo kolem 7 tis. ha zemědělské půdy. Nová JZD nestihla provést HTÚP a rozorát meze.¹⁵ Pravděpodobně to bylo z důvodu, že v listopadu 1952, kdy vznikla, byly již podzimní práce ukončeny. Po žních (srpen) 1953, kdy měly být úpravy pozemků prováděny, se většina nových JZD ve zcela proměněném společenském klimatu rozpadla.

Do poloviny roku 1955 počet JZD III. typu stagnoval na 21 stejně jako jimi obhospodařovaná půda na 3 624 ha.¹⁶ Toto dvouleté období bylo oproti celostátnímu vývoji na Novobydžovsku spíše poklidné a JZD zůstávalo k hospodaření 11 % veškeré zemědělské půdy okresu.

¹² Zdroj dle zdrojů tabulky 1 Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov 31. 12. 1951–31. 12. 1959.

¹³ Vzhledem k počtu závodů, které se celostátně nacházely k 24. listopadu 1952 v JZD (56,3 %), je v okrese Nový Bydžov silně podprůměrný. Tento stav se podařilo dosáhnout až při prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace během září 1957. Srov. NA Praha, f. 02/1 AÚVKŠČ, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 34, a. j. 313 – 4. Informační zpráva o plnění usnesení strany a vlády a strany o upevňování a dalším rozvoji JZD v průběhu žní z 24. 11. 1952; SOKA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 (jako pozn. 7), JZD založená v roce 1957 – stav k 30. 9. 1957.

¹⁴ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133 – Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953.

¹⁵ Celostátně se ve druhé polovině roku 1952 jednalo o nejdrastičtější a nejmasivnější vlnu HTÚP. Ta se ovšem na Novobydžovsku projevila zcela minimálně. Srov. Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, Brno 2005, s. 47; TÝŽ, *Proměny české společnosti (1948–1960)*. Část druhá. Venkov, Praha 2012, s. 205–207.

¹⁶ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5 – Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování.

Mapa č. 1. Postup zakládání JZD v okrese Nový Bydžov 1949–1958.
– V programu ArcGIS 10.2 zpracoval autor.

Období od poloviny roku 1955 do poloviny roku 1957 lze označit za období dvouleté stabilizace JZD. Sporadicky vznikající nová JZD přecházela z II. na III. typ. Došlo tak k navýšení na 27 JZD. Za tři a půl roku existence kolektivního hospodaření (1. leden 1954 – červen 1957) získala JZD 903 ha zemědělské půdy (24 % nárůst), překonala stagnaci a pozvolna se stabilizovala. Stabilizace se projevila od června roku 1955 v přílivu nových členů. Již v zimě 1956/1957 byla připravována první vlna kolektivizace, která probíhala proti celostátnímu vývoji téměř s ročním zpožděním.¹⁷

Na Novobydžovsku došlo k její realizaci mezi 30. červnem a 30. listopadem 1957.¹⁸ Jednalo se o **první vrchol druhé vlny kolektivizace**, který byl díky nátlakovým akcím a rychlosti provedení nejmasovějším převodem zemědělské půdy ze soukromých rukou do socialistického sektoru. Úhrnné množství půdy stoupl o **15 270 ha**, čímž plocha JZD na okrese vzrostla o **336,49 %**, vezmeme-li v úvahu že 30. června 1957 JZD hospodařila na 4 538 ha zemědělské půdy. Zakládána byla rovnou JZD III. typu a jejich počet se zvýšil z **27** na celkových **72**! Jak výkonná byla úředně represivní mašinerie během těchto 5 měsíců, nám určí počet lidí, jejichž osudu se týkala. Celý proces zasáhl **3 993** rolníků, kteří navýšili členskou základnu JZD na 5 209 členů!

Tab. 1. Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov v období 31. 12. 1951–31. 12. 1959.¹⁹

¹⁷ Zdroj dle zdrojů Tabulky č. 1 Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov 31. 12. 1951–31. 12. 1959.

¹⁸ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5 (jako pozn. 16).

¹⁹ SOKA HK, f. ONV NB, kart. 328, inv. č. 971, sign. IV/III/13 – Okresní rozpisový sumář na rok 1952; Tamtéž, kart. 475, inv. č. 1226, sign. IV/VI/140 – Seznamy JZD, statistiky a evidence o JZD 1951–1958, Přehled o stavu členů JZD ku dni 24. září 1952. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1265, inv. č. 3502, sign. 135. 9, Výkaz o vývoji JZD II. –IV. typu v letech 1949–1953, okres Nový Bydžov 30. červen 1952; SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170 – Situační zprávy o JZD 1951–1954, Tamtéž, inv. č. 3535 Zpráva o průběhu zakládání JZD a provádění HTÚP 1952. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 – Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958, Zpráva o růstu JZD na okrese Nový Bydžov ku dni 20. ledna 1953; Tamtéž, Přehled jednotlivých JZD dle typů v okrese Nový Bydžov ke dni 28. ledna 1953; Tamtéž, Zpráva o rozvoji JZD za rok 1956. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1227, sign. IV/VI/141 – Členové a zaměstnanci JZD 1952–1960, Politicko-hospodářská situace v JZD 1. 7. 1954–1. 10. 1955. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170 – Situační zprávy o JZD 1951–1954; Tamtéž, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133 – Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí I. 1954, okres Nový Bydžov. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144 – Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960, Zpráva o růstu JZD od roku 1949–1954; Tamtéž, Stav socializace okresu Nový Bydžov v roce 1955–56; Tamtéž, Zpráva o stavu socializace v okrese Nový Bydžov od r. 1956 do r. 1958. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 453, inv. č. 1210, sign. IV/VI/124 – Rozpisový sumář SPZV sumarizace 1958. Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1958. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98 – Evidence půdy – přehledy

	Zemědělská půda v JZD (ha)		
Datum	II. typ	III. typ	Podíl z rozlohy zemědělské půdy okresu (%)
31. 12. 1951	373	832	2,52
30. 6. 1952	381	779	2,36
31. 12. 1952	7675	3 245	9,83
31. 12. 1953	1434	3 635	11,01
31. 12. 1954	0	3 749	11,36
31. 12. 1955	85	3 857	11,68
31. 12. 1956	0	4 286	12,98
30. 6. 1957	0	4 538	13,75
31. 12. 1957	0	19 808	60,02
1. 6. 1958	0	19 669	59,60
31. 12. 1958	0	25 660	77,75
31. 3. 1959	0	25 677	77,81
31. 12. 1959	0	26 413	80,04

Od listopadu 1957 do února 1958 můžeme v rámci tzv. zimní kampaně hovořit o krátkém přípravném období. Během tohoto krátkého času proběhly na cca 1/3 zemědělských ploch okresu HTÚP! Celkem se jednalo o 7 obcí ještě v průběhu roku 1957

o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Sektorový přehled o plochách kultur. Stav k 30. dubnu 1958. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5 – Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování; Tamtéž, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav 31. 12. 1958. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1461, inv. č. 4068, sign. 58 – Zprávy o situaci v nově založených JZD 1957. Měsíční výkaz o hospodaření JZD za I. čtvrtletí 1959 – okres Nový Bydžov. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58 – Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959. Měsíční výkaz o postupu združstevňování; Tamtéž, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav na konci roku 1959.

se 1 685 ha²⁰ a 39 obcí s 8 942 ha.²¹ Do honů bylo sceleno na 10 657 ha z 15 000 ha nově získané zemědělské půdy. Masová změna tohoto typu zároveň ohlašovala počátek proměny zemědělské kulturní krajiny.

Práce na HTÚP byly urychleně dokončeny s příchodem jarních prací. Od března 1958 do 31. května 1958²² docházelo k nárůstu půdy JZD o 1 694 ha (8,55 %), ale v květnu přibližně stejný počet zemědělců JZD opustilo (1 833 ha, 8,52 %). Jednalo se o poslední pokus vzdoru rolníků vůči JZD, který statistiky reflektují. K 1. červnu 1958 tak 72 JZD hospodařila na 19 669 ha zemědělské půdy.²³ V červnu se rozběhla nová kampaň, jejímž cílem byla likvidace soukromého sektoru v zemědělství.

V průběhu **druhé vlny kolektivizace** od 1. června do 31. prosince 1958 vzniklo 12 nových JZD a do nových a stávajících družstev bylo 2 013 rolníky (počet členů se navýšil na 7 341) vneseno 5 991 ha zemědělské půdy. Celkové množství půdy JZD se zvýšilo o 30,45 %. Souhrnně 85 JZD na konci roku hospodařilo s 25 660 ha půdy.²⁴

Po krátké tříměsíční přípravě, kdy opět probíhalo další kolo HTÚP, se od dubna do konce roku 1959 podařilo získat 736 ha půdy pro JZD (2,86 % nárůst). Třetí vrchol druhé vlny kolektivizace zcela marginalizoval soukromý sektor a udělal definitivní tečku za tzv. socializací vesnice. JZD na konci roku 1959 hospodařila na 26 413 ha zemědělské půdy, což činilo 80,03% veškeré zemědělské půdy okresu.²⁵ Na cca 5,4 % hospodařily ČSSS a na 9,83 % ostatní socialistický sektor. Soukromý sektor byl omezen na 4,48 % zemědělské půdy.²⁶

²⁰ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3 – Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

²¹ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1428, inv. č. 3913, sign. Zem/20 – Hodnocení zimní předsjezdové i posjezdové kampaně 1955–1958. Přehled o postupu HTÚP ke dni 17. 1. 1958.

²² SOKA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 (jako pozn. 7), Stav socializace okresu Nový Bydžov k 1. dubnu 1958. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5 – Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování.

²³ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5 (jako pozn. 16).

²⁴ Tamtéž, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav 31. 12. 1958.

²⁵ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58 – Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav na konci roku 1959; tamtéž, Měsíční výkaz o postupu združstevňování.

²⁶ SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98 – Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávaných půd 1945–1960. Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959. Srov. prameny tab. 2 Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov (ha).

Graf 1. Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Nový Bydžov 1952–1958.²⁷

Komparace vývoje v regionu a ČSR

Porovnáním vývoje křivky kolektivizačního procesu (srov. graf 1) se změny na Novobydžovsku proti celostátnímu průběhu udály s výraznou prodlevou. První vlna kolektivizace probíhala od jara 1949 do léta 1953. Její charakter byl postupný s přechody JZD od nejnižších typů na typy vyšší reprezentující již družstevní velkovýrobu (provazní řád III. a IV. typu). Za první vrchol první vlny kolektivizace můžeme považovat období po žních (srpen/září) 1950. Tehdy byla ustavována JZD II. typu a v mnoha obcích začala být proměňována krajina rozoráváním mezí. Tento vrchol se do podoby krajiny na Novobydžovsku promítl ve velmi omezené míře, jelikož meze byly rozorány

²⁷ Dle tab. 1 a evidence v pozn. 19 s rozšířením zdrojů za jednotlivé měsíce.

pouze u 2 JZD.²⁸ Druhým vrcholem bylo upevňování JZD vzniklých v roce 1951 na II. typu během podzimních prací (září – listopad) v roce 1952. V tomto období na Novobydžovsku bylo založeno 14 JZD II. typu. **Krise kolektivizačního procesu začala naopak v neupevněných družstvech již v březnu 1953 a vyvrcholila jejich rozpadem v srpnu téhož roku, ačkoliv v celostátním měřítku krize teprve započala.**

V Československu začala krize kolektivizace s masivním odlivem členské základny JZD totiž až v srpnu 1953 a trvala do srpna/září 1955. V tomto období můžeme hovořit o zcela odlišných politických podmínkách, kdy v samotném vedení KSČ byly rozdílné názory na způsob uskutečnění kolektivizace.²⁹ Na Novobydžovsku se stávající JZD III. typů naopak stabilizovala mírným nárůstem členské základny! V Kraji Hradec Králové³⁰ krize většinu JZD II. typu postihla v průběhu roku 1954 a u JZD III. typu až během roku 1955, přičemž setrvala do jara 1956! Zjistit důvod zpoždění krizového vývoje celého procesu o více než půl roku by si zasloužilo komplexnější průzkum v okresních archivních fondech. Srovnáme-li celostátní průběh krize kolektivizace i její postupné odeznívání v období částečné stabilizace s jejím průběhem na Novobydžovsku, vyvstává pro závěrečná východiska výzkumu hned několik otázek.³¹ Částečná stabilizace vymezovaná celostátně údobím od srpna/září do konce roku 1955 se totiž v případě tohoto východočeského okresu prodloužila až do května 1957!

²⁸ Srov. pozn. 9. SOKA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 (jako pozn. 7), rozdělení stávající JZD dle typu (datace k 8. 12. 1950). Tato první celostátně velmi významná vlna HTÚP se na Novobydžovsku projevila zcela minimálně. Samotné Novobydžovsko, byť se jedná o nížinný region s úrodnou půdou, tvořilo v rámci kraje periferní oblast, kde se proces kolektivizace od samých počátků opožďoval. Z celkového počtu 2002 HTÚP (1576 pro české kraje) se Hradecký kraj podílel 70 a pouze 34 jich bylo realizováno. Srov. NA Praha, f. 02/1 AÚVKSC, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 21, a. j. 233 – P ÚV KSČ – 28. 8. 1950, 5. Zpráva o dosavadním průběhu výkupu obilí; Tamtéž, 6. Zpráva o stavu JZD a o jejich další výstavbě v podzimních pracích. Hospodářsko-technické úpravy stav k 19. srpnu 1950 podle jednotlivých krajů.

²⁹ K. KAPLAN, Proměny české společnosti (1948–1960) (jako pozn. 15), s. 255–262.

³⁰ Krajské zdroje k vývoji kolektivizační křivky v letech 1952–1959 vycházení z následných archivních materiálů: SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170 – Situační zprávy o JZD 1951–1954; SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133 – Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953; SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5 – Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování; SOKA HK, f. ONV NB, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144 – Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960, Stav v rozvoji JZD k 31. 12. 1957; Tamtéž, Situace v postupu socializace ku dni 26. března 1958; SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58 – Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959. Měsíční výkaz o postupu združstevňování; SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1461, inv. č. 4068, sign. 58 – Zprávy o situaci v nově založených JZD 1957. Měsíční výkaz o hospodaření JZD za I. –IV. čtvrtletí 1959 – kraj Hradec Králové.

³¹ Podrobnosti v závěru studie.

Vývoj druhé vlny kolektivizačního procesu byl na Novobydžovsku proti celostátnímu progresu o téměř více než rok opožděn. První vrchol druhé vlny kolektivizace celostátně proběhl od počátku roku 1956. V okrese Nový Bydžov se tyto události odehrály od července do listopadu 1957. Druhý vrchol v Československu započal v polovině roku 1957. I v tomto případě je na okresní úrovni opožděn od června do prosince 1958. Třetí závěrečný vrchol byl realizován od podzimu 1958 do jara 1959, avšak ve sledovaném východočeském okrese se k realizaci přistoupilo od dubna do konce roku 1959. Také přípravné fáze k jednotlivým vrcholům závěrečné druhé vlny kolektivizace měly v tomto regionu mnohem kratší interval. O co kratší byly přípravné fáze, o to byl nárůst ukazatelů kolektivizační vlny mohutnější.

V těchto časech mezi vrcholy rozšiřování členské a půdní základny JZD **docházelo v rozsáhlém měřítku k proměně zemědělské kulturní krajiny**. Od listopadu 1957 do března 1958 se **uskutečnily rozsáhlé práce na HTÚP**, které pokračovaly v březnu 1959 a menší část byla dokončena až na podzim a na jaře 1960. Rozložení hospodářských celků v krajině tak bylo přestavěno sloučením polních tratí i luk do podstatně větších celků ve scelených lánech. Toto nové uspořádání umožnilo centralizovaně plánovanou a mechanizovanou velkovýrobu zemědělských produktů.

Při pohledu na regionální průběh kolektivizačního procesu se ukazuje, že jeho periodizace vycházející z celostátních čísel,³² může v případě jednotlivých regionů postrádat svou univerzální platnost. Jedině komplexní výzkum regionálních dat pomůže v budoucnu osvětlit, jak bylo provádění změn v regionech načasováno a geograficky vymezeno. Provedení základního výzkumu ve všech regionech – mají-li být získány přesnější odpovědi, jak proces kolektivizace probíhal – je tak velkým úkolem do budoucna.

³² Nejznámější a nejrozšířenější je periodizace podle Karla Kaplana. Ten periodizuje kolektivizační proces na tři etapy. První etapa 1949–1950, jež nesplnila očekávání KSČ. Ve druhé etapě nazvanou vývoj ke krizi a její překonávání 1950–1955, která započala kolektivizační vlnou roku 1952 a přerostla v krizi kolektivizace v letech 1953–1954. Ve třetí etapě 1955–1960 byl proces kolektivizace československého zemědělství završen. – Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, Brno 2005, s. 47; TÝŽ, *Proměny české společnosti (1948–1960)* (jako pozn. 15), s. 136–137; Jiří URBAN, *Venkov pod kolektivizační knutou. Okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010, s. 203; TÝŽ, *Násilná kolektivizace královéhradeckého venkova*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Pardubice 2008, s. 98. Srov. Jaromír KARPÍŠEK, *Proměna vlastnické struktury zemědělské půdy v důsledku kolektivizačního procesu v okrese Broumov v letech 1949–1959 – poměrová analýza mezi soukromým a socialistickým sektorem*, in: Jaromír KARPÍŠEK – Zbyněk STURZ – Marie BLÁHOVÁ a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století XI, Hradec Králové 2016*, s. 203–212, zde s. 203–204.

Kartografické znázornění proměny zemědělské kulturní krajiny

Na základě zkoumaných dat ukazuje vývoj kolektivizační křivky, že většina procesů proměny krajiny se odehrála v třech nárazových etapách počínaje druhou polovinou roku 1957. V rozmezí let 1953–1957 zůstala majetková struktura zemědělské půdy až na dílčí proměny nezměněna (srov. tabulka 2). Po začlenění půdního majetku do struktur socialistického sektoru se první a druhý vrchol kolektivizace vyznačoval nárazovými vlnami HTÚP, kdy byly v průběhu jednoho roku scelovány desetitisícové hektarové výměry. Spolu s přesunem tisíců lidí do JZD to nejspíše vyvolalo jistou zmatečnost v zaznamenávání těchto přelomových procesů.³³ Poslední menší průběh HTÚP z podzimu a jara 1960 je obtížně dokumentovatelný, jelikož celookresní data byla sčítána na základě nového správního členění,³⁴ což respektují i místní data.³⁵ Díky samostatné kategorizaci místních dat na úrovni obcí je možno sloučením datových řad získat podrobný přehled o rozvrstvení jednotlivých segmentů socialistického sektoru (srov. tabulka 3), jež je také možno prostorově vyjádřit na úrovni obcí (srov. mapy č. 4 a 5).

³³ Srov. pozn. 22. První HTÚP probíhala do března 1958. Rozsáhlá proměna majetkové struktury po prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace je zaznamenána výše citovanými prameny. Zmatky při pokusu rolníků družstva opustit (květen 1958) a následně rychle probíhající druhé vyvrcholení druhé vlny kolektivizace v další kampani od června do prosince 1958, kdy je od podzimu provázela další vlna HTÚP, se odrazilo i v pramenech. Rychlost a současnost mnoha z těchto dílčích částí kolektivizačního procesu vedly k totálnímu prodlení v aktuálnosti dat v mnohých hlášeních. Samotné KNV si na to u ONV Nový Bydžov stěžovalo. Rozpisové sumáře s místními daty, která by přesně reflektovala majetkovou strukturu v obcích, tak nebylo možné zhotovit. Veškerá data za rok 1958 proto chybí na všech úrovních evidence anebo se jedná o data zkreslená. – Dílčí zkreslení tak může nastat při absenci údajů v oblastech, kde byla JZD zakládána nejpozději a jejich data nebyla zahrnuta do centralizovaných okresních statistik.

³⁴ Ta proběhla na základě zákona č. 36/1960 Sb. O územním členění státu. Účinnosti nabyl k 11. dubnu 1960. <https://www.psp.cz/sqw/sbirkasqw.cz=36&r=1960> [cit. 25. 8. 2017].

³⁵ Zkreslení dostupných dat z konce roku 1959 vychází z absence místních sumářů pro okrajové obce. Prostorové zobrazení pro tyto oblasti okresu není možné realizovat (srov. mapy č. 3 a 5). Data z konce roku 1959 byla sčítána již podle nového administrativního členění. Z 85 sledovaných obcí jich 26 nebylo do okresní statistiky zahrnuto. Severní část okresu připadla do okresu Jičín (11 obcí: Sekeřice, Žlunice, Kozojedy, Sběř, Hrobičany, Velenice, Volanice, Vysoké Veselí, Veselská Lhota, Staré Smrkovice a Nevratice) a jihozápadní do okresu Kolín (14 obcí: Končice, Žiželice, Loukonosy, Hradištko II, Kunderatice, Rasochy, Uhlířská Lhota, Krakovany, Božec, Lipec, Radovesnice II, Rozehnalý, Domanovice a Polní Chřčice) a okresu Nymburk (obec Chotovice). – Srov. Mapový lexikon obcí ČSSR, Praha 1967, mapový list 5 Kraj východočeský, 2 – HK, 6 – Pardubice; Tamtéž, mapový list 1 Kraj středočeský, 4 – Kolín, 8 – Nymburk.

Tab. 2. Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1953–1958.³⁶

Okres Nový Bydžov	1. 1. 1953	1. 1. 1954	1. 1. 1955	1. 1. 1956	1. 1. 1957	1. 1. 1958
JZD	19,77 %	23,45 %	11,34 %	12,22 %	12,64 %	60,41 %
ČSSS	7,45 %	6,70 %	5,99 %	4,12 %	4,65 %	4,68 %
ostatní soc. sektor včetně záhumenek	8,90 %	2,41 %	4,76 %	5,15 %	5,01 %	9,61 %
socialistický sektor	36,12 %	32,56 %	22,09 %	21,49 %	22,30 %	74,70 %
soukromý sektor	63,84 %	74,13 %	77,90 %	76,60 %	77,88 %	25,35 %

³⁶ SOKA HK, f. ONV NB, kart. 431, inv. č. 1200, sign. IV/VI/114 – Okresní sumáře osevních ploch 1953. Okresní sumář 1953; Tamtéž, inv. č. 1199, sign. IV/VI/113 – Okresní sumáře osevních ploch 1953. Okresní sumář 1953 JZD II. typů. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1230, inv. č. 3448, sign. 108 – Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby – krajské sumáře 1953. Sumáře JZD; Tamtéž, Rozpisový sumář a smlouva o výrobě zemědělských výrobků 1953 – okresní rekapitulace; Tamtéž, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby ČSSS 1953–1954. Rozpisový sumář státního plánu na rok 1953. Státních a ostatních stat. Nový Bydžov; Tamtéž, Rozpisový sumář státního plánu na rok 1953. ČSSS Nový Bydžov. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170 – Situční zprávy o JZD 1951–1954, Přehled o JZD ku 31. 12. 1952. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 436, inv. č. 1202, sign. IV/VI/116 – Rozpisové sumáře státního plánu zemědělské výroby – okres Nový Bydžov 1954, Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1954. JZD III. typu; Tamtéž, Záhumenky JZD III. typu. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1231, inv. č. 3448, sign. 108 – Rozp. plánu rozvoje zemědělské výroby – krajské sumáře 1954. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100 – Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupných a přidělených obcím 1949–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur k 1. srpnu 1955; Tamtéž, okresní sumář k 31. 3. 1955. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98 – Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Sumarizace výměr půdy jednotlivých sektorů v okrese Nový Bydžov 1956; Tamtéž, 10. 7. 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro jednotlivě hospodařící zemědělce 15. prosince 1956; Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959. – SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem5 – Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958. Měsíční výkaz o postupu združstevňování leden 1955. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 444, inv. č. 1204, sign. IV/VI/118 – Rozpisové sumáře SPZV 1955–1956, Rozpisový sumář státního plánu rozvoje zemědělské výroby na rok 1955 – sumarizace JZD po výstupech. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 453, inv. č. 1210, sign. IV/VI/124 – Rozpisový sumář SPZV sumarizace 1958. Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1957; Tamtéž, Porovnání podle sektorů za rok 1957 a rokem 1958; Tamtéž, Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1958; Tamtéž, Porovnání podle sektorů za rok 1957 a rokem 1958. – Tamtéž, kart. 453, inv. č. 1209, sign. IV/VI/123 – Rozpisové sumáře půdy a povinných dodávek 1958. – Tamtéž, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98 – Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Sektorový přehled o plochách kultur. Stav k 30. dubnu 1958. – Tamtéž, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 (jako pozn. 7), postup socializace k 15. listopadu 1957.

Ve vztahu k průběhu vývojové křivky kolektivizačního procesu (srov. graf 1, tab. 1–4)³⁷ je možno stanovit pro důležité zlomové okamžiky ve vývoji krajiny prostorově zobrazené průřezy (klíčové průřezové body). Druhá vlna kolektivizace probíhala od července 1957 do konce roku 1959.³⁸ Z tohoto úhlu pohledu se jako ideální jeví umístit horizontální průřezy k prostorovému zobrazení na počátek těchto změn (30. červen 1957) a na jejich konec (31. prosinec 1959). Dostupná data umožňují na úrovni okresu vytvořit prostorové zobrazení těchto průřezů v mapových listech. Možné je tedy provést prostorovou komparaci druhé vlny kolektivizace jak pro změny v majetkové struktuře, tak ve využití půdy (land use).³⁹

Tab. 3. Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1956–1959 podle kategorií mapových listů (ha).⁴⁰

³⁷ Reflektuje vývoj nejdůležitějšího segmentu socialistického sektoru tj. JZD) v konfrontaci s daty, která nejsou podrobněji kategorizována ani nemají prostorovou informaci na úrovni obcí. Pomocí kombinace různých sumářů dat vývoje majetkové struktury můžeme v rámci dostupných dat s prostorovou informací určit na sledované časové linii horizontální průřezy. Tyto průřezy je následně možno zobrazit v podobě mapových výstupů.

³⁸ Srov. Vývoj kolektivizačního procesu na Novobydžovsku (tab. 1 a graf 1).

³⁹ Srov. mapy č. 2–5.

⁴⁰ SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98 – Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ministerstvo státních statků 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro státní rybářství, výzkumné zemědělské závody, školní statky, ministerstvo lesů a dřevařského průmyslu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ostatní veřejné závody krajsky plánované (STS, KOM, Les D.) 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro JZD III. a IV. typu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro zahumenky členů JZD III. a IV. typu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100 – Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupných a přidělených obcím 1949–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro individuálně hospodařící zemědělce k 1. srpnu 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro jednotlivě hospodařící zemědělce včetně JZD I. a II. typu 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky, na kterých nikdo nehospodaří k 1. srpnu 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98 – Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky nepatřící k zemědělským závodům 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100 – Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupných a přidělených obcím 1949–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky, na kterých nikdo nehospodaří k 1. srpnu 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957.

Okres Nový Bydžov (ha)	ČSSS	Ostatní KPZ (Ryb., výzk., škol., les.)	KPZ (MNV, STS)	JZD	Záhumenky JZD	Soukromý sektor	Ostatní půda (mimo zem. závody, lada)	Socialistický sektor celkem	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)
1.8.1956	1 361,52	1 043,01	199,38	4 035,19	390,09	25 280,12	474,08	7 029,19	32 783,39
15.12.1956	1 503,53	750,10	266,05	4 304,87	368,74	24 831,12	484,06	7 193,29	32 508,47
30.6.1957	1 504,93	750,10	204,58	4 536,75	377,85	24 612,09	482,69	7 374,21	32 468,99
31.12.1959	1 262,62	2 028,48	270,43	17 125,78	1 529,86	1 049,54	135,84	22 217,17	23 402,54
1.8.1956	4,15 %	3,18 %	0,61 %	12,31 %	1,19 %	77,11 %	1,45 %	21,44 %	100,00 %
15.12.1956	4,63 %	2,31 %	0,82 %	13,24 %	1,13 %	76,38 %	1,49 %	22,13 %	100,00 %
30.6.1957	4,63 %	2,31 %	0,63 %	13,97 %	1,16 %	75,80 %	1,49 %	22,71 %	100,00 %
31.12.1959	5,40 %	8,67 %	1,16 %	73,18 %	6,54 %	4,48 %	0,58 %	94,93 %	100,00 %

Závěry a východiska

První vlna kolektivizace přinesla posílení a upevnění nových reprezentantů rodícího se socialistického sektoru. Nejdůležitější postavení mělo v jeho rámci v celém sledovaném období družstevnictví v podobě JZD, dále ČSSS a tzv. KPZ, což bylo souhrnné označení pro ostatní závody socialistického sektoru.⁴¹ Charakter krajiny Novobydžovska je nížinný s úrodnou půdou. Kolektivizační proces vyvolal svou nátlakovou formou snížený zájem obhospodařovat více zemědělské půdy. Závody soukromého sektoru s vyšší výměrou byly zatíženy vyššími dodávkami a jejich majitelé podléhali perzekuci prováděné v rámci třídního boje jako tzv. kulaci. Nešvar neobdělávané půdy nebyl na Novobydžovsku tolik rozšířen. ONV se dařilo za pomoci MNV i STS udržo-

⁴¹ KPZ – krajsky plánované závody. Ve své podstatě byly krajsky plánované všechny závody socialistického sektoru. Výjma JZD a ČSSS můžeme v této kategorii sledovat přechodné formy užívání půdy, které reprezentují místní národní výbory (MNV) a strojní traktorové stanice (STS). MNV půdu ležící ladem předával v rámci tzv. nucených pachtů do soukromého sektoru, který to následně zatěžovalo neúměrně vysokými dodávkami zemědělských produktů. STS se naopak krom prací na smluvní obhospodařování polí a HTÚP také přímo staraly o půdu, kterou by neměl kdo obhospodařovat. Z převážné většiny se jednalo o půdu, z níž utíkali noví osídlenci pod tíhou dodávek produktů uvalených v rámci kolektivizace na soukromý sektor. Přímé hospodaření orgánů státní správy na zemědělské půdě bylo vnímáno jako nouzové řešení. Význam této složky rostl v době krize kolektivizace, kdy útky z půdy byly nejčastější. Ostatní KPZ bylo sdružené označení pro půdu, již obhospodařovaly jiné socialistické organizace jako závody Čs. rybářství, výzkumné a šlechtitelské závody, školní statky nebo čs. státní lesy.

vat rozsah půdy ležící ladem na nízké úrovni. Až druhá vlna kolektivizace přinesla radikální proměny majetkové struktury. V průběhu dvou let došlo k likvidaci dosavadních vazeb rolnického stavu k půdě utvářejících se po staletí. Rychlost, jakou se podařilo nový systém zavést, byla omračující. V polovině roku 1959 můžeme hovořit o dokončení převodu z malovýroby do velkovýroby řízené ústředními orgány státní správy. Státní správě se podařilo centralizovat půdu, a to jak co se týče vlastnictví (mapa 5), tak jejího prostorového uspořádání v krajině do velkých lánů (HTÚP) (mapy 6 a 7). Do socialistického sektoru se podařilo doslova nahnat lidi spjaté se zemědělstvím. Nový přístup ke krajině pomocí ideologie přinesl přetváření krajiny ve velkém rozsahu.⁴² Lidé se s ideologií buď ztotožnili, nebo – a těch byla valná většina – se přizpůsobili. Svědčí o tom velmi pozdní průběhy procesu kolektivizace ve vrcholech združeních akcí.⁴³ Nová velkovýrobní centra se ve svých počátcích potýkala s nedostatkem odborníků, kteří by s velkovýrobou měli zkušenosti. Proměnila se funkční podoba krajiny, ale hospodářské myšlení se nezměnilo. Land use zůstal až na dílčí odchylky stejný a poměr mezi jednotlivými kategoriemi zemědělsky využívaných ploch se ani dovršením kolektivizace v zásadě nezměnil (srov. tabulka 4; mapy 2 a 3). Změny proběhly pouze na lokální úrovni jejich dislokaci v prostorové struktuře vizuální podoby krajinného rázu. Drobný nárůst zaznamenaly jen státním rybářstvím prosazované chovné rybníky.⁴⁴ Za povšimnutí stojí vyšší podíl ostatních ploch krátce po dokončování první vlny HTÚP (březen 1958). Jen tato dílčí změna v rámci land use reflektuje průběh změn dislokace využívané půdy. Při provádění scelovacích akcí nemohla být zároveň všechna půda řádně zasetá nebo jinak obhospodařována. Zajímavé je shodné procentuelní rozložení kategorií land use (např. orná půda, trvalé travní po-

⁴² Srov. mapy č. 6 a 7. Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku v roce 1951 a 1961; Srov. pozn. 11. Digitální letecké snímky vybrané sondy obcí z jara 1958 ukazují, že scelené lány v tomto přelomovém období byly dosud pouze v Červeněvsí. Dílčí úpravy ramen řeky Cidlina a částečná kanalizace toku jsou z leteckých snímků též patrné převážně na místech, kde dřívější části koryt jsou zaplavena vodou. Částečně doložitelné jsou i počátky melioračních projektů srov. SOKA HK, f. ONV NB, kart. 478, inv. č. 1232, sign. IV/VI/146 – Meliorace a spolupráce JZD s meliorizačními družstvy 1956–1960. – Ke stavům a postupu tzv. socializace srov. SOKA HK, f. ONV NB, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144 – Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960, Tamtéž, Zpráva o růstu JZD od roku 1949–1954.

⁴³ První vrchol druhé vlny kolektivizace 30. 6. –31. 11. 1957; druhý vrchol druhé vlny kolektivizace 1. 6. –31. 12. 1958; třetí vrchol druhé vlny kolektivizace 1. 4. –31. 12. 1959.

⁴⁴ Chovné rybníky byly postátněny již na počátku 50. let. Plochy obhospodařované Čs. státním rybářstvím byly vázány na katastr obce Chlumeck nad Cidlinou. Po provedení centralizace vodních ploch mohou být pod tuto obec zahrnuta data z okolních obcí, kterou centrála v Chlumci obhospodařovala. Od konce 50. let začal nový trend a tím bylo slučování závodů zemědělské velkovýroby. Statistiky mohou být poznamenány vnímáním závodu jako centra místo dříve užívaného obecního katastru. Mnohá data s výměrami zemědělské půdy mohou být pro pozdější období po roce 1959 zahrnuta pod obec, kde měl velkovýrobní závod sídlo. Klíčová tak zůstávají data vedená pro jednotlivé ekonomické úseky v místech, kde tyto úseky respektují katastrální hranice obcí.

roty (dále TTP) – louky a pastviny) po provedení scelení půdy do lánů z konce roku 1959, kde větší část obcí nebyla do statistik již zahrnuta,⁴⁵ s hodnotami před zahájením scelování (červen 1957). Využití půdy tak mělo v zemědělství Novobydžovska ustálený charakter bez ohledu na scelení půdy do velkých lánů.

Tab. 4. Rozdělení využití půdy v okrese Novy Bydžov podle kategorií mapových listů (ha).⁴⁶

Okres Nový Bydžov (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	zemědě- lská půda	orná půda	zahradnictví, sady, zahrady, školký, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	rybníky a vodní plochy	zastavěná plocha	ostatní
1949	32498,45	31356,55	26437,54	920,60	3597,35	479,45	88,72	692,79	282,00
1.8.1956	37532,18	32787,84	26318,51	1485,61	3968,21	685,48	2102,27	804,81	2167,29
30.6.1957	36992,63	32045,02	26197,20	1347,15	3892,60	573,05	2037,98	813,36	2131,28
30.4.1958	39694,39	32584,61	26810,60	1353,99	3964,15	604,12	1937,78	858,41	4165,34
31.12.1959	28245,04	23676,44	18928,95	1065,09	3257,52	491,61	2121,81	595,14	1784,89
1949	100,00 %	96,49 %	81,35 %	2,83 %	11,07 %	1,48 %	0,27 %	2,13 %	0,87 %
1.8.1956	100,00 %	87,36 %	70,12 %	3,96 %	10,57 %	1,83 %	5,60 %	2,14 %	5,77 %
30.6.1957	100,00 %	86,63 %	70,82 %	3,64 %	10,52 %	1,55 %	5,51 %	2,20 %	5,76 %
30.4.1958	100,00 %	82,09 %	67,54 %	3,41 %	9,99 %	1,52 %	4,88 %	2,16 %	10,49 %
31.12.1959	100,00 %	83,83 %	67,02 %	3,77 %	11,53 %	1,74 %	7,51 %	2,11 %	6,32 %

Na základě prostorově zobrazených průřezů (pro land use mapy 2, 3; pro proměnu majetkové struktury 4 a 5) můžeme položit k hlavnímu cíli vztaženou otázku. Je proměna land use vázána na proměnu majetkové struktury? Odpověď není zcela jednoznačná. Z dostupných dat je možno na okresní úrovni objasnit dílčí proměny

⁴⁵ Srov. pozn. 35, mapy č. 3 a 5. Na 26 obcí podle nového administrativního členění nebylo zahrnuto do okresní statistiky.

⁴⁶ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 240, inv. č. 363 – Kraj HK, okres Nový Bydžov. – SOKA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98 – Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Výkaz hospodářské plochy okresu. Sektorový přehled o plochách kultur – sumář 1. srpna 1956; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur sumář k 30. červnu 1957; Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 30. dubnu 1958; Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959.

využívání krajiny v jednotlivých kategoriích (orná půda, louky nebo pastviny atd.). Vysledovat je možné též konkrétní proměny na úrovni jednotlivých obcí pomocí tematické mikrosondy, kde je možno prostorově zaznamenat změnu krajiny ve vizuální podobě scelených lánů, vytvoření orné půdy na místě dřívějších luk, výstavby regulační koryt řek a potoků, nové zástavby aj. (mapy 6 a 7). Kolektivizační proces tedy bezesporu přinesl proměnu prostorového rozmístění jednotlivých půdních celků v krajině. Změny se promítly do vizuálního vnímání krajiny, které je pro život místních obyvatel velmi důležité. Tato přetvořená krajina začala být obyvateli vnímána jako jiná krajina. Došlo ke sloučení drobné mozaiky políček, luk a pastvin do velkých honů s velkou hektarovou rozlohou. Dochází pouze ke změně ve vizuálním charakteru krajiny. Ve vztahu k prostorové proměně krajiny však čísla proměny historického land use nevykazují co do podílu ploch žádnou drastickou změnu.⁴⁷ Měnila se tedy majetková struktura a v návaznosti na ní po provedení HTÚP i prostorové rozmístění v krajině. S tím se měnily i prostorové pracovní vazby k jednotlivým místům v krajině. Ovšem na Novobydžovsku **land use zůstal** až na dílčí změny na obecní úrovni **nezměněn**. Podíl užívaných ploch je tak z malých hospodářství „přenesen“ i do kolektivizované a prostorově centralizované velkovýroby! Proměna využití země tak přímo na proměnu majetkové struktury přímo vázána není. Spíše nepřímou vytváří podmínky pro další procesy, které k její proměně vedly v následujících desetiletích na základě centralizovaného plánování velkovýroby ve velkých závodech zabírajících plochu i několika obcí. Zde se otevírá další možnost historicko-geografického výzkumu. Sondy ve větším statistickém rozsahu – zahrnující proměnu majetkové struktury a land use ve více okresech – by byly průkaznější, pokud k řešené problematice bude ke zpracování dostatečné množství dochovaných dat. Kolektivizační proces tak v letech 1949–1959 přinesl organizační a vizuálně zcela zřetelnou prostorovou změnu do krajiny.

Východiska. Jinou perspektivou ve sledovaném výzkumu může být snaha objasnit, kdy po roce 1960 začalo docházet i k funkční proměně ve využívání zemědělské kulturní krajiny. Z vývoje kolektivizačního procesu na Novobydžovsku vyplývá v porovnání s krajskými a celostátními daty důležitost pokračovat v dalším průzkumu regionálních fondů uložených v okresních archivech. Předmětem dalšího zkoumání by mohly být následující otázky:

1/ Proč, když krize na okrese Nový Bydžov proběhla o několik měsíců dříve, se proti celostátnímu trendu prodloužilo období stabilizace po krizi o jeden a půl roku?

⁴⁷ Srov. tab. 4. I přes pokles celkové výměry zemědělské půdy obhospodařované zemědělskými závody procentuální poměr mezi jednotlivými kategoriemi land use na Novobydžovsku téměř nezměněn. Nárůst zaznamenávají vodní plochy. Přechodný nárůst ostatní půda. Zde by se mohlo jednat o nevyužitou půdu při provádění HTÚP a melioračních projektů.

2/ Jaké faktory ovlivnily zásadně odlišný průběh kolektivizace ve východočeském okrese a také v celém kraji? Vezmeme-li v úvahu, že celostátní, krajská i okresní křivka vývoje kolektivizačního procesu měla zcela odlišný průběh, měla kolektivizace odlišný průběh proti celostátním poměrům ve většině okresů Hradeckého kraje? Nebo její vývoj poznamenala silná anomálie jen několika okresů?

3/ Byl podobný a vůči celostátnímu vývoji odlišný průběh kolektivizace zaznamenán rovněž v jiných krajích?

Všechny podobné otázky mohou být možným východiskem, kam nasměrovat výzkum kolektivizace československého zemědělství do budoucna.

Legenda k mapám č. 2–7

1 – Volanice	32 – Lodín	63 – Písek
2 – Vysoké Veselí	33 – Skochovice	64 – Nové Město n. Cidl.
3 – Veselská Lhota	34 – Skřeněř	65 – Klamoš
4 – Nevratice	35 – Lužec n. Cidlinou	66 – Lučice
5 – Kozojedy	36 – Chudonice	67 – Štít
6 – Sběř	37 – Zábědov	68 – Pamětník
7 – Žlunice	38 – Nový Bydžov	69 – Olešnice n. Cidlinou
8 – Hrobičany	39 – Prasek	70 – Levín n. Cidlinou
9 – Chotělice	40 – Kobylce	71 – Loukonosy
10 – Staré Smrkovice	41 – Lišice	72 – Hradištko II
11 – Ohnišťany	42 – Nepolisy	73 – Kunderatice
12 – Šaplava	43 – Zachrašťany	74 – Žiželice n. Cidlinou
13 – Sekeřice	44 – Zadražany	75 – Rozehnalý
14 – Kozojídky	45 – Vysočany	76 – Končice
15 – Vínary	46 – Humburky	77 – Radovesnice II
16 – Smidarská Lhota	47 – Měník	78 – Dománovice
17 – Smidary	48 – Zdechovice	79 – Chotovice
18 – Loučná Hora	49 – Lovčice	80 – Polní Chrčice
19 – Myštěves	50 – Převýšov	81 – Lipec
20 – Hlušice	51 – Chlumec n. Cidlinou	82 – Božec
21 – Hlušičky	52 – Luková n. Cidlinou	83 – Krakovany
22 – Janovice	53 – Mlékosrby	84 – Uhlířská Lhota
23 – Starý Bydžov	54 – Bydžovská Lhotka	85 – Rasochy
24 – Křicov	55 – Barchůvek	86 – Velešice
25 – červeněves	56 – Barchov	
26 – Skřivany	57 – Velké Babice	
27 – Sloupno n. Cidlinou	58 – Kosičky	
28 – Králíky	59 – Kosice	
29 – Podolíby	60 – Káranice	
30 – Chmelovice	61 – Chudeřice	
31 – Petrovice	62 – Stará Voda	

Mapa č. 2. Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957.
– V programu ArcGIS 10.2 zpracoval autor.

Mapa č. 3. Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959.
– V programu ArcGIS 10.2 zpracoval autor.

Mapa č. 4. Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957.
– V programu ArcGIS 10.2 zpracoval autor.

Mapa č. 5. Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959.
– V programu ArcGIS 10.2 zpracoval autor.

Mapa č. 6. Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku v roce 1951. – V programu ArcGIS 10.2 zpracoval autor.

Jaromír Karpíšek

**Collectivization in Nový Bydžov region in 1949–1959
and its influence on changes in agricultural cultural landscape**

The study illustrates the process of collectivization of farmland in the years 1949–1959 on the example of Nový Bydžov region. The process is analyzed and mapped based on the area of collectivized farmland. The area of farmland belonging to Collective Farms in a given region and time frame provides a curve of development of the collectivization process. The curve represents the phases of collectivization process in the region. Based on the amount of farmland owned by Collective Farms type II and that owned by Collective Farms type III, the curve allows for a comparison of differing developments of the conversion of farmland from transitional type between private small-scale agricultural production to socialist large-scale production (type II), to proper socialist large-scale production (type III). Key cross-sectional points (30th June 1957 and 31st December 1959) emerge from the character of the development of the graphically represented change in farmland ownership structure. The points reflect not only the change in ownership structure, but also the change in historical land use. They illustrate the alteration in land use in the time of radical changes in the usage of agricultural cultural landscape and in the approaches toward it.

The objective was to create a cartographic representation on the local scale which would fully reflect the view on the change in land use in Nový Bydžov region in the 1950s. In broader context, it was necessary to find the answer to the question whether the change in ownership structure of countryside directly influenced changes in land use and in the character of the landscape. Based on a detailed analysis of the collectivization in the whole region which builds on direct contemporary sources, it is shown what influence the collectivization process had exerted on agricultural cultural landscape. At the same time, it was necessary to take into account regional conditions as related to the development on the state level. To display these conditions statistically, graphically and cartographically using previews which allow for an insight in the fundamental process of the transformation of Czechoslovak agricultural region of the 1950s.

Selma Benyovszky*

**THE USE OF SOCIAL CONSTRUCTIVISM
IN ENVIRONMENTAL HISTORY
OF SELECTED WATER ISSUES**

Keywords

social constructivism
water cycle
water crisis
environmental history
knowledge
hybridity

Abstract

The objective of the paper is to present the epistemological approach of social constructivism used in water research in environmental history. In the first part, the history of natural science and philosophical roots that influenced constructivist water research are described. Based on the analyses of the social constructivist studies, the alternative methods of water researchers are presented and conceptualized in the second part of the paper.

* Mgr. Selma Benyovszky, Charles University, Faculty of Humanities, U Kříže 8, 158 00 Praha 5 – Jinonice. E-mail: benyovszky.selma@fhs.cuni.cz.

Introduction

Approximately, since the 1960s, the methods of social sciences have begun to penetrate the research of nature. Until then, nature was considered as no social area that was only discovered by science. This view corresponded to the conception of science as value-neutral, the results of which are strongly objective and unchangeable. That development has roots particularly at the turn of the 18th and 19th centuries when the notion that science is by no means conditioned by a social or cultural context has been extended by the influence of positivism.¹ Since the Enlightenment era, nature was explored as a neutral phenomenon – strictly rational, objective and universal. It was believed that scientific knowledge has no relation with the place, time or socio-cultural environment and the result of it are universal.²

Together with the change of approach to nature exploration, the character of science itself has been questioned in the second half of the 20th century in the process when the nature of science and its history began to be explored together with the effect of social factors on the formation of scientific knowledge. Although there are many paradigms that deal with environmental history such as for instance the geo-historical structuralism (Braudel) or environmental determinism, social constructivism was one of the most radical paradigm³ that questioned the neutrality of natural sciences and pointed out the nature-society nexus.⁴

The main claim of social constructivism is that things are not determined by the nature of things. Generally, social constructivism is largely based on the book of Peter L. Berger and Thomas Luckmann *The Social Construction of Reality* (1966). According to them, ideas, practices and beliefs gradually acquire status of reality in the process of social exchanges. Berger and Luckmann draw on the concept of sociology of knowledge which differs from the philosophy in methodology. Philosophers deal with concepts such as reality or knowledge in general and they are interested particularly by the ontological and epistemological essence of these concepts. Sociology of knowledge, in comparison, takes into account different kinds of “reality” and “know-

¹ Positivism is a philosophical approach according to which knowledge is based on natural phenomena. The main attribute of positivism is the emphasis on valid knowledge received from empirical evidence from which general valid theories arise, author's note.

² Jan GOLINSKI, *Making natural knowledge. Constructivism and the History of Science*, Cambridge 1998.

³ The paradigm is, shortly said, a set of concepts or thought patterns that includes common rules and standards for scientific practice (Thomas KUHN, *The Structure of Scientific Revolution*, Chicago and London 1996).

⁴ J. GOLINSKI, *Making natural knowledge* (see note 2), pp. 79–91.

ledge” in relation to the social context which therefore includes in the analysis.⁵ In summary, the aim of the sociology of knowledge is the analysis of social creation of reality.

It must be noted that different paradigms may be suitable for different issues and researcher topics, however, in this paper I focus on social constructivism and confront it with positivism. In the case of water-issue, social constructivist paradigm is most used by social or human geography which lies on the border of natural and social sciences,⁶ nevertheless many publications and papers are also politically⁷ or historically oriented.⁸ The fact that social constructivism involves many subjects related to water topics which can be studied in many fields causes a difficult orientation in a given number of published works.

Although social constructivism has been used in water research for a long time, its conceptualization has so far been lacking. The aim of this theoretical paper is to present an epistemological approach of social constructivism used in water research in environmental history. This paper follows the main thesis of social constructivism according to which science – including water-research – is a human activity that should be explored accordingly. By the introduction of the main concepts used in water research, the contribution of social constructivism is explained and compared with the positivist approach. The conceptualization can help those who are interested in water topic to familiarize with such kind of studies and acquaint them with the way how

⁵ Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN, *The Social Construction of reality*, New York 1996, pp. 11–31.

⁶ See, for example, Karen BAKKER, *Constructing ‘public’ water. The World Bank, urban water supply, and the biopolitics of development*, *Environment and Planning D: Society and Space* 31, 2013, pp. 280–300; Karen BAKKER – Gavin BRIDGE, *Material Worlds? Resource geographies and the matter of nature*, *Progress in Human Geography* 1, 2006, pp. 5–27; Kate BAYLISS, *The Financialization of Water*, *Review of Radical Political Economics* 46, 2014, pp. 292–307; Jessica BUDDS, *Whose scarcity? The hydrosocial cycle and the changing waterscape of La Ligua River Basin, Chile*, in: *Contentious geographies. Environmental Knowledge, meaning Scale*, edd. Michael K. Goodman – Maxwell T. Boykoff – Kyle T. Evered, Farnham 2008, pp. 59–68; Mike DAVIS, *Los Angeles After The Storm? The Dialectic of Ordinary Disaster*, *Antipode* 27, 1995, pp. 221–241; Jamie LINTON, *What is water. The History of a Modern Abstraction*, Vancouver 2011.

⁷ See, for example, Rutgerd BOELEN, *Cultural politics and the hydrosocial cycle. Water, power and identity in the Andean highlands*, *Geoforum* 57, 2014, pp. 234–247; Rebecca LAVE, *Bridging Political Ecology and STS. A Field Analysis*, *Annals of the Association of American Geographers* 102, 2012, pp. 366–382; Chris SNEDDON – Coleen FOX, *The Cold War, the US Bureau of Reclamation, and the technopolitics of river basin development, 1950–1970*, *Political Geography* 30, 2011, pp. 450–460; Eric SWYNGEDOUW, *The Political Economy and Political Ecology*, *Journal of Contemporary Water Research & Education* 142, 2009, pp. 56–60.

⁸ See, for example, Toby Craig JONES, *Desert Kingdom. How Oil and Water Forged Modern Saudi Arabia*, Washington D.C. 2010; Timothy MITCHELL, *Rule of Experts. Egypt, Technopolitics, Modernity*, Berkeley 2002.

water can be explored. Besides, this paper can serve as an introduction to socially constructed water researches and describe the roots from which social constructivist researches on water draw.

Because of the fact that social constructivism is a complex paradigm that includes many topics, for the purpose of this paper I methodologically draw on the findings of Hacking according to which the most commonly used words in constructivist literature is *knowledge*, *reality*, *fact* and *truth* and then confront them with water-topic research that question one or more of these concepts.⁹ For the reason that each of this item simultaneously operates with so-called historization, this phenomenon is included in the conceptualization as well.

- Firstly, I briefly present the main topics that the social constructivism deal with. Then, I define the main subjects of social constructivism used in water-issue research. Because of the fact that social constructivism often defy positivism, I alternatively present these objections and I submit them to the analysis.
- Secondly, in the history of natural science, I show the philosophical roots that come from and that influenced constructivist water research.¹⁰ In this part, I outline the interconnection in thinking of philosophers with nature from the antiquity to the Enlightenment Era and I describe the moment of change.
- Finally, I present the alternative methods of water researchers which are based on social constructivism and I describe how it differs from the positivist approach and what its benefits are.

Knowledge, facts and reality

Between 1960s and 1980s, the positivism came under criticism, especially the emphasis on the objectivity of science insisting on measurability and universality of knowledge. Instead, emphasis is put on place and time.¹¹ The claim of social constructivism according to which things are not determined by the nature of things is related to the main thesis of social constructivism that science is a human activity that does not only discover but produces scientific knowledge. In this respect, social constructivists

⁹ Ian HACKING, *The Social Construction of What?*, Cambridge, Massachusetts 1999.

¹⁰ In the part concerning sustainable development, I partly draw on my diploma thesis, see Selma HAMDI, *Ropa a voda v Saúdské Arábii optikou teorie udržitelného rozvoje: možné scénáře dalšího vývoje* [Oil and Water in Saudi Arabia through Sustainable development theory. Possible scenarios of future development], diploma thesis, Faculty of Social Sciences of Charles University, Prague 2013.

¹¹ Nicholas Greenwood ONUF, *Making sense, making worlds*, New York 2013.

differ from positivists who, on the contrary, claim that the facts exist regardless of the scientists who only reveal them.¹²

Social constructivism is usually labeled as a paradigm or meta-theory. It indicates that social constructivism is not a monolithic theory but has several sub-levels. The central point is to reveal how social reality and social phenomena are created. It is based on the assumption that reality is not unchanging but is created through social processes. Social constructivism deals with the process of creating meanings, their institutionalization and transfer from one generation to other through traditions and the process of socialization. It perceives reality as social construct that is not permanent. Contrarily, the reality constantly changes because it is a dynamic process, shaped and dependent on human behavior which is constantly transformed and transmitted through interpersonal interactions and the understanding of the world.¹³

It must be noted that constructivist paradigm is not the only acceptable epistemology for studying the environmental history of water issues and just as positivism deals with some objections, the social constructivism has limitation as well.

The first objection reproach to constructivism confusion between facts and beliefs about facts. The second one question the nexus between facts and society, or more precisely the conclusion that there was no world before human existence. According to the third critique, social constructivism enables to explain the success of science.¹⁴ The final objection concerns the weak point of the critique of the anthropocentrism of positivistic paradigm.

Considering the first accusation of mixing up epistemological and metaphysical issues, this objection is missing the point of the social constructivism by which there is no difference between fact and what is supposed to be a fact.¹⁵ As social constructivism argues, facts are constructed and they could change in accordance to many circumstances. What is believed to be a fact in 19 centuries could be disprove one hundred years later. As a good example could serve the biology of reproduction where it has been believed that during the conception, the man's sperm is the active one while the female ovum just passively waits to be fertilized. This belief, that Emily Martin called "*scientific fairy tale*", has been already disproved but is still present in books about human reproduction.¹⁶

¹² André KUKLA, *Social Constructivism and the Philosophy of Science*, London 2000, pp. 1–19.

¹³ A. KUKLA, *Social Constructivism* (see note 12); N. G. ONUF, *Making sense* (see note 11).

¹⁴ A. KUKLA, *Social Constructivism* (see note 12), p. 46.

¹⁵ *Ibid.*, p. 47.

¹⁶ Emily MARTIN, *The Egg and the Sperm. How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles*, *Chicago Journals* 16, 1991, pp. 486–493.

This objection is followed by the second one that questions how could social constructivism explain that for example Big Bang theory is valid when there was no human existence at that moment? If there is a nexus between facts and society, what about events that occurred before human activity?¹⁷ A strict connection between facts and human existence is typical for very strong constructivism and it is important to admit that it occurred a metaphysical problem difficult to solve by epistemological methods. However, speaking about social constructivism in general, the main point is not about facts themselves but about the process how things and events are produced into facts. Nevertheless, one can ask how it is possible that there are some findings that never change regardless the historic era which is the third objection?¹⁸ It does not mean that these findings are the real facts because they did not change?

Firstly, the change of facts is a possibility, not a law. Secondly, there are two responses depending on the type of constructivism. The strong one argues clearly: “*if all facts are socially constructed, then the facts that science is successful is also socially constructed.*”¹⁹ Scientific constructivists, which deal the most with social facts, argue wider. The existence of independent facts together with the constructed ones come under their approach and they did not consider it as problematic. Rather, they try to point out that the main issue of social constructivism lies elsewhere. Scientific constructivism is based on the assumption that the achievement of an absolutely objective fact is questionable but it does not relativize all findings in general.²⁰ Constructivism does not question the possibility of knowing the world in which we live but takes into account the other variables that influence this knowledge (e.g. language, history, culture, power and politics).²¹ It denies the seeming ontological relativism by noting that even facts are constructed, however, once they have been constructed then became real. Scientific constructivism rather emphasizes that constructivist research seeks the most complex and reflective exploration of a given phenomenon. It does not seek the most objective description but the greatest understanding of reality. Especially in social sciences, the understanding of the phenomenon – not the achievement of a completely objective truth – is both the target and the biggest contribution.²²

The last objection points out the critique of the anthropocentrism. According to this critique, although social constructivism reproach to the positivism the ethnocentrism in the creation of water concepts, the roots of the biggest constructivist claims are similarly ethnocentric, see the philosophy of science based on words (B. Latour), the

¹⁷ A. KUKLA, Social Constructivism (see note 12), p. 46.

¹⁸ Ibid., pp. 47–52.

¹⁹ Ibid., p. 48.

²⁰ Ibid., pp. 49–92.

²¹ N. G. ONUF, Making sense (see note 11), pp. 21–40.

²² A. KUKLA, Social Constructivism (see note 12), pp. 50–92.

concept of discourses (M. Foucault) or the phenomenon of the production of space (H. Lefebvre). In the face of this critique, it is necessary to admit that the Euro-American roots of contemporary science are indisputable. Social constructivism – as a paradigm which originated in the Western world – is certainly influenced by the space and time as well. However, its contribution lies in the reflection of this influence manifested by offering different options to study water issues like including concepts as hydrosocial cycle, hybridity etc.

How knowledge, facts and reality emerge? The mystery of the source. In social and human sciences, reality has for long time been seen as socially constructed phenomenon created by individuals and societies. However, Berger and Luckmann systematized research. First, they define reality and knowledge, which are the two basic concepts with which they work. According to them, reality is “*a quality appertaining to phenomena that we recognize as having a being independent of our own volition*” and knowledge is defined as “*the certainty that phenomena are real and that they possess specific characteristics.*” Reality and knowledge, however, can vary depending on what is considered to be known in a given society.

So, if people do not only discover facts but create them, does it mean that facts would not exist without people? Of course, not. Constructivism is based on Kant's philosophy that says that the things, processes, features and phenomena can not be known on its own but only through human thinking which is influenced by many variables, including space and time.²³ Thus, social constructivism only states that facts are related to man in the sense that they are not only discovered but also interpreted.

For the reasons of comprehension, clarity, quantification and measurability the science needs a universal system of ordering things by the process of classification and categorization of knowledge. This system called Order works as the internal law of things.²⁴ In other words, it is a secret network on the basis of which are things observed and exist through the observation, attention and language.²⁵

The way of ordering things takes place through the classification which is defined as a process of recognition of similarities and grouping objects and organism.²⁶ It implies relationships among and within classes and groups that might help us to understand individual phenomena that belong to the same category.²⁷ The first step in

²³ Immanuel KANT, *Kritika čistého rozumu* [Critique of Pure Reason], Praha 2001, pp. 15–50.

²⁴ Michel FOUCAULT, *Slova a věci* [Words and Things], Brno 1966, p. 64.

²⁵ Michel FOUCAULT, *Rád diskurzu* [The order of discourse], Martin 2006, p. 4.

²⁶ Robert R. SOKAL, *Classification. Purposes, Principles, Progress, Prospects*, Science 185, 1974, pp. 1115–1123, here p. 1115.

²⁷ Mark TADAKI – Gary BRIERLEY – Carola CULLUM, *River classification. Theory, practice, politics*, Wiley Interdisciplinary Reviews 1, 2014, pp. 349–367, here p. 351.

classification is to approach cases as a subject. Once we apprehend things as subjects, we can begin to distinguish them from others. This process is closely related to differentiation (i.e. identify what properties are common and what are not) and generalization. Then we localize these common characteristics of entities, label and fix them into categories.²⁸ But how does one decide about similarity and difference? What are criteria by which researchers group objects and organism into some system? Is there any universal ability to group entities by the same way? Or are there some differences in the perception of similarity? If so, it influences the communication among researchers.²⁹

Because social constructivism describe science as a human activity that construct knowledge, it studies science through commonly used methods to interpret human activity and human behavior. i.e. methods of sciences in general.

Let us now look at water-research or more precisely at water classification. Tadaki et al. in their comparative analysis of four most used approaches demonstrate how both theory and practice of river classification is influenced by many factors such as finances and institutional interests.³⁰ Authors argue that river classification assume that subjects possess something similar. But they are scientists that choose the similarities based on their own visions of the world. It follows that objects can be classified by many ways and many methods can be used which implicates a large number of disputable decisions. According to the author, scientists should be aware of this risk and, in their research, submit to a comment all of their approaches and methods they work with.

In summary, whatever it concerns river-classification or description of the hydrological cycle, all these models reflect our own values and so-called *episteme*. And more importantly, these seemingly neutral operations have concrete consequences and impact as a policy decision. In fact, the history of science shows that usually it is about conditions under which science was established. Therefore, researchers should be conscious of the fact that there are many ways and methods to classify and analyze objects. This consciousness of no value-neutral science could be reflected by the deliberate choice of method which should be subsequently discussed.³¹ For the researcher is important to consider all the phenomena that are included in the term *episteme* – i.e. the historical context, the set of tools and available skills, the scientific purpose, the

²⁸ N. G. ONUF, Making sense (see note 11), pp. 65–67; R. R. SOKAL, Classification (see note 27), pp. 1115.

²⁹ Ibid.

³⁰ M. TADAKI et al., River classification (see note 27).

³¹ Ibid.

scientific paradigm with which phenomena are observed and the institutional context of the research.³²

The evolution of the approach in water research and the emergence of the main concepts

As already said, social constructivism builds on the idea of Immanuel Kant that human knowledge does not come into direct contact of senses with things but that it is conditioned by our categories a priori.³³ The concepts cannot only derive from senses but they are the result of understanding which creates them by specific rules. Categories are created based on these rules which are the basic classificatory function of understanding. Moreover, categories are different from the appearances of objects. Through the time, the categories relate to specific phenomena and the way how this is done is called a schema. And finally, a priori category emerges through theoretical understanding whereas a posteriori category emerges by empirical knowledge.³⁴

The thesis of Kant that one cannot know a thing or phenomena on its own³⁵ must certainly not be understood *ad absurdum* in the sense of epistemic relativism that there is no absolute true and everything is relative.³⁶ Contrarily, it means that one cognizes the world through thinking: the meanings of things are not predetermined and fixed in the objects but they are both discovered, created by social actors and therefore can change.³⁷ “For Kant, the mind must be equipped with an ability to sort out and simplify a vast multiplicity of perceptions by reference to space, time and cause, and render them whole, such that each of us has a self-centered unity of consciousness.”³⁸

Michel Foucault in his book *Words and Things* follows this idea by stating that knowledge is influenced by the historical and cultural context. For this purpose, he proposes a term *episteme* that means that the basis of every culture or historical epoch has a specific order of meanings (*historical a priori*) which is transmitted by individual descriptions of the world (*discourses*). In other words, episteme is a specific (way to get) knowledge which is shared by people living in given territory and time. Episteme could be manifested in different forms such as a map, a table or a hydrological cycle

³² M. TADAKI et al., River classification (see note 27), p. 2; M. FOUCAULT, *Slova* (see note 24).

³³ In Kant's philosophy, a category is a pure concept of understanding, author's note.

³⁴ I. KANT, *Kritika* (see note 23).

³⁵ Ibid.

³⁶ A. KUKLA, *Social Constructivism* (see note 12), p. 5.

³⁷ I. KANT, *Kritika* (see note 23), pp. 33–35.

³⁸ N. G. ONUF, *Making sense* (see note 11), p. xviii.

diagram. Afterwards, it is the philosophical interpretation, cultural codes³⁹ and scientific theory which interprets, confirms and justifies this accepted *episteme*.⁴⁰

Compared to it, historization is a process when phenomena are undergoing development and their evolution is explored. It is not a coincidence that one of the significant signs that something is recognized as an important subject to study is when it is historicist. Most notably, it is seen on the theme of race and gender.

The history of acquiring knowledge is equally fundamental because it affects the very knowledge as well as the subject itself. For this reason, the concept of *episteme* is examined through the history of science and it is analysed how nature have been studied.⁴¹ This process is obvious in the science of water. Today we get accustomed to think about water as something that exists without change. In fact, just as scientific knowledge in general changed, the imagination about water started to be changing as well. Nevertheless, social constructivist's research goes beyond the simple view of neutral nature-science. It argues that things should not be understood separately but as a process when one thing affects the other and vice versa. The social and natural reality is not objectively given to individuals as a fact but it is constantly rebuilt in the process of social interaction and through communication.⁴²

Applying this thesis to water-topic, the main argument of constructivists water researchers is that water has its own history and influences society in the same way that society influences water. During antiquity, philosophers of nature got to know nature by its observation and experience. They doubted about saga and wanted to understand natural regularities. They saw interactions among processes – how nature changes, water transforms into ice and then into vapour or how after rain flowers and grass grow and snails come out. And perhaps by studying changes in nature they came to the conclusions that it must exist one fundamental element from which everything is derived.

Thales of Miletus – a natural philosopher of ancient Greece – declared that water is the fundamental element from which everything in the world derives.⁴³ When Heraclitus declared that “*everything flows*” and that we cannot “*enter the same river*

³⁹ “Cultural codes are defined as symbols and systems of meaning that are relevant to members of a particular culture (or subculture). These codes can be utilized to facilitate communication within the ‘inside group’ and also to obscure the meaning to ‘outside groups’” (Jenny HYATT – Helen SIMONS, Cultural Code. Who Holds the Key? The Concept and Conduct of Evaluation in Central and Eastern Europe, Evaluation 5, 1999, pp. 23–41, here p. 23).

⁴⁰ M. FOUCAULT, Slova (see note 24), pp. 101–131.

⁴¹ Ibid.

⁴² P. L. BERGER, The Social Construction (see note 5), pp. 43–48; I. KANT, Kritika (see note 23), pp. 44–53.

⁴³ Gerald FEINBERG, Physics and the Thales Problem, The Journal of Philosophy 63, 1966, pp. 5–17, here p. 8.

twice”,⁴⁴ he demonstrated besides other things the mindset of that time.⁴⁵ Water was closely connected with thinking of societies about the world.

Aristotle dealt with the creation of things and their metamorphosis but unlike philosophers of nature he did not assume one fundamental element. Instead, he postulated that any natural substance is produced by a specific combination of four primary qualities, i.e. coldness, heat, moistness and dryness. According to Aristotle, water was formed of moistness and coldness and what more, water element changes in relation in different circumstances. Besides, as said above, Aristotle recognizes four types of causes from which the final cause is something quite peculiar.⁴⁶ A good example is the explanation of the question why does it rain. At school we learn that it rains because warm air turns from oceans, rivers and lakes into water vapor that rises in the clouds (*material cause*). Then the water gets colder (*efficient cause*) and condenses into rain-drops which fall due to gravity from the clouds (*formal cause*). Aristotle, however, assumed another reason why it rains: it happens because plants and animals need to grow, and this is called *final cause*. As we can see, Aristotle ascribes to the rain a metaphysical cause; a mission in life.⁴⁷

As regards the period of ancient Rome, it turns out that Romans were very attentive to different waters and they were respective to the integrity of different waters. This respect is reflected, among other things, in favor of preserving the integrity of various water over effectivity. The need to respect the integrity of different waters and the different attitude to water is best seen in the old Roman law which says that water may be used only as it flows.⁴⁸

Access to water has slightly changed over the following periods, however, water was still considered as a mutable element and its legacy was already included in the greatest religion in the world. Mikvah in Judaism, holy water in Christianity and wudu in Islam religion – all these rituals relate to water. Because the focal point of this paper is the moment of change, I will not pursue the detail perception to water in each period. For the purpose of this paper is important to mention that the classic Aristotelian conception de facto remained until the late eighteen century.

In accordance with the origin of positivism in the Enlightenment Era that put emphasis on the rationality and objective facts, the pivotal moment of the transforma-

⁴⁴ Heraclitus considered unlike fire as primal substance (G. FEINBERG, Physics (see note 43), pp. 5–17, here p. 8)

⁴⁵ Karl R. POPPER, Kirk on Heraclitus, and on Fire as the Cause of Balance, New Series 72, 1963, pp. 386–392, here p. 388.

⁴⁶ ARISTOTLE, Physics, Oxford 1930.

⁴⁷ Jostein GAARDER, Sofiin svět [Sophie's World], Košice 1996, p. 100.

⁴⁸ J. LINTON, What is water (see note 6), p. 82.

tion in water-research happened in the late of 18th century when water was identified by science as a chemical compound and was separated from archetypal waters.⁴⁹

One of the major works that has come to research in this spirit and which shows the history of water is the study of Jamie Linton. His historical research demonstrates that it was Antoine Lavoisier (1743–1794) and his follower John Dalton (1766–1844) who have changed the way how science examines water. While Antoine Lavoisier made an experiment when he shows that water is composed of oxygen and hydrogen H₂O, Dalton contributes in modern chemistry, among others, by constructing visual representation of H₂O which enabled to see the essential nature of water. From this moment, water was reduced to a basic chemical compound and this point of view became the mainstream of the science. In other words, this epistemological process was the result of a specific mental activity of that time and it occurred as a consequence of a particular way of knowing and achievement of knowledge. The change of attitude to water and its research is thus determined not only on the basis of historical context, but also on a social and cultural discourse. From this moment, water has been studied strictly as a source and has disempowered the mythology and hybridity.⁵⁰

Exploring water topic usually leads to hydrological studies and researches. The history of hydrology is at the same time strongly related with the hydrologic cycle. Both the theory of hydrologic cycle and the concept of H₂O are part of the concept that consider water as an abstract phenomenon when hydrologic cycle represents water in its *static form* whereas the second one represents it in its *dynamic form*. As stated, H₂O as well as hydrologic cycle are modern and political inventions that consider water as something that exists independently on the society with concrete social, political and environmental consequences.⁵¹

Water measurement became the major approach to study water, however, its quantification leads at the same time to abstraction of water from its qualitative dimensions. The idea that water can be measured in abstract is one of the themes that are questioned by social constructivists. The advantage of abstraction is that it is easy to understand because it has no need to consider the ecological, social, cultural or historical context. From this point of view, water became a universal and natural substance which is easy to manage.

Why are these events so critical? The importance lies in the fact that from this moment the hydrologic cycle is represented as something that has always existed in nature and just not yet been sufficiently explored and described. However, the view of social constructivism is that the theory of hydrologic cycle is rather a product of scientific (i.e. hydrological) discourse. It means that just as the concept of sacred hydrologic

⁴⁹ Ibid., p. 76; J. GOLINSKI, Making natural knowledge (see note 2).

⁵⁰ J. LINTON, What is Water (see note 6), pp. 78–91.

⁵¹ E. SWYNGEDOUW, The Political Economy (see note 7), pp. 56–60; J. LINTON, What is Water (see note 6), pp. 105–108.

cycle was the product of the theological debates of 17th to 19th century, the classic version was the product of the positivism during the Enlightenment era.

Furthermore, not only the historical context⁵² but also the geographical location in northwestern Europe is considered as critical for the construction of the hydrologic cycle. Scholars from this region draw on their experiences with well-watered landscape that they saw constantly around them. The significant impact of the specific historical period and geographical location was the overlook of the geographical aridity. In other words, the Western notion of water⁵³ has disregarded arid landscapes. From this moment, the major Western apprehension regards arid and semi-arid lands as defective and uncivilized deviation that must be repaired.⁵⁴

The role of time and space. As the development of hydrologic cycle demonstrates, not only the history but also the location play an important role. The pioneer of the concept of production of social space is the French philosopher and sociologist Henri Lefebvre. He conceptualized space by studying it as constructed or more likely produced social phenomenon. Lefebvre analyses the history of change: he was interested in the spatial experience, how it changed over time depending upon social circumstances. Based on this research, he established a triad comprised with *representations of space*, *spatial practice* and *representational space* that describe how space is socially produced.⁵⁵

Representations of space refer to the understanding of space as something of a mental, conceived, abstract. It is a system of signs and codes that includes maps, plans and drawing created by experts like engineers, architects or cartographers. However, representations of space are not given and unchangeable. They are constructed and therefore represent a certain constellation of power, knowledge and spatiality. *Spatial practice* expresses how we perceive the world around us. It comprises one's empirical reality and it is associated with day-to-day activities and routines. It is about physical, perceived and material space free of any mental or intellectual constructions.

⁵² The Enlightenment era put emphasis on the ration, technology and secular science, author's note.

⁵³ The Western world is "geographically bounded world of societies related by culture and history" (N. G. ONUF, Making sense (see note 11), p. 21). The essence of the idea is that science of water originated in a certain historical period (in the Enlightenment Era) in a certain area (France and Britain) and was spread further. So when I write about "Western notion" or "Western science", I mean this basic concept of science that clearly define what is scientific and what is not. Even if there are some specific national differences of single items, the main approach of science remains the same, author's note.

⁵⁴ M. DAVIS, Los Angeles (see note 6), pp. 221–241; Jamie LINTON, Is the Hydrologic Cycle Sustainable? A Historical-Geographical Critique, *Annals of the Association of American Geographers* 3, 2008, pp. 630–649.

⁵⁵ Henri LEFEBVRE, *The Production of Space*, Oxford 1991, p. 33.

Contrarily, *representational spaces* represent a way of understanding the space as something live and experienced. It embodies a space created by the activities of those who use it (locals, artists, clandestine activists, philosophers etc.). They include representations of space and spatial practice, i.e. it comes, thus, on transcendence of physical and mental form of space.⁵⁶ In other words, representational spaces are those spaces of everyday life that they combine both physical and mental aspects.

The impact of the Lefebvre's concept of triad lies on the emphasize that space is not something neutral but on the contrary, it is a powerful tool of state or other stakeholders. Such conceptualization of social space or social (re) production of space is not only an academic exercise but it has ethical and ontological implications. Each member of the society indeed participates in spatial practices for the social (re) production of space but there are those who have a privileged social position in its description, conceptualization and representation. The question is to what or whom these representations suit. According to the author, the change of the society should be studied with regard to production of space. To do so, it is essential to explore the historical development of this construction and especially the everyday life. In other words, more important than the space itself is the (re)production of it.⁵⁷

Together with the question of space, time plays an important role in water-research as well and it is explored through the concept of everydayness. Considering this concept, the determination of knowledge is more important than its validity. In other words, it is not important whether a theory is valid or not but whether it is considered valid by the given society. The theoretical ideas of given society are, therefore, not studied because these do not explain what is real for the members of society.⁵⁸

In the case of water topic, the argumentation is based on the idea that the way how we explore and manage water depends on many factors such as the history of science, the geographical and ecological circumstances, political development, social hierarchy etc. Man, unlike animals, does not have the natural environment in which he or she lives, and thus needs to create such an environment by him or herself. Afterwards, the reality subjectively appears to individuals as a coherent and natural world.⁵⁹ In other words, things become considered natural just after becoming normal and the process of becoming normal requires rules, repetition and general acceptance.⁶⁰ The reality (i.e. the perception of water) is, afterwards, perceived as intersubjective which means that one shares her or his reality with other members of given society. In other words, my reality is the same that the reality of "my" people. One does so both physi-

⁵⁶ H. LEFEBVRE, *The Production* (see note 55).

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.; P. L. BERGER, *The Social Construction* (see note 5), pp. 13–27.

⁵⁹ Ibid., p. 43.

⁶⁰ N. G. ONUF, *Making sense* (see note 11).

cally and through patterns, models or norms in the next stage of creating reality. By this process, an objective reality is created which then has an impact to the individual. By studying the everyday life, researchers can truly understand the way how the reality and the perception of water is constructed and acknowledged by given society what is considered as normal.

In summary, it is essential to include space and time in water-research to truly understand the way how a single society perceives water. The structure of the world and the consciousness of societies are formed and ordered spatially and temporally which means that one cannot separate human consciousness from the space and time.⁶¹ Simply said, the place and time in which I was born and where I live influence my way of thinking and perceiving reality.

The process of constructing reality. One of the element in the process of creating reality is objectification. The process of objectification is characterized as an activity when norms, rules and models became objectively given and then transformed to a reality. The process of creating objective reality is important because at this stage reality becomes real *sui generis*. In the next phase called habitualization, certain models and formulas are created which help to perform a certain repetitive activity without effort. During this process, facts and knowledges become considered as natural.⁶²

The final stage of the construction of the reality is called internalization. In this phase, the individual retrospectively adopts another's interpretation of an objective event as subjectively meaningful to individuals. To guard the reality, the society has built up various institutions such as marriage, family, schools etc. The impact of these institutions is a preservation of a certain vision of the world of the individual since the earliest age.⁶³

In the case of water, the internalization can, for example, take the form of hygiene rules⁶⁴ or, surprisingly, of commodification of water. Commodification is a process when water is determined to exchange and its value is given by its convertibility.⁶⁵ The result is in the assumption that, for example, bottled water is of higher quality than tap water. The change in the perception of water has slowly begun when people started to build modern irrigation systems, dams and aqueducts and began to implement water management rules. Another significant period became in the 19th and 20th centuries when people began to master the complex chemical, engineering, biological and insti-

⁶¹ N. G. ONUF, Making sense (see note 11), pp. 43–49.

⁶² Ibid., pp. 70–85.

⁶³ Ibid., pp. 147–201.

⁶⁴ See Michel FOUCAULT, La Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1978–1979), Paris 2009.

⁶⁵ Alex LOFTUS – Hug MARCH, Financialising, Geoforum 60, 2015, pp. 172–175.

tutional tools that characterize our modern water systems.⁶⁶ The boom in commodification occurred especially in the 1970s when bottled water became a symbol of health, wisdom and a certain social status.⁶⁷ The vision of bottled water as something healthier became a reality.

To explain and justify the objective reality, the society requires legitimization. To do so, the society needs to dispose of some knowledge that tells individuals the meaning of standards, norms and rules. The process of legitimization has four types of instrument. The first one includes the language in form of moral advice that have been inherited from the childhood. The second instrument represents more complicated verbal expressions, such as legends or moral principles. The third level of legitimization involves more complex and sophisticated theories that can explain the different branches of human knowledge and social realities but they can not explain the all-embracing world. These theories are the outcome of experts.⁶⁸ In the case of bottled water, although many studies proved that tap water in developed countries are the same or better quality than bottled water,⁶⁹ most people still believe that water in bottles are safer.⁷⁰

In the case of water-topic in general, the objectification is most notably manifested by the concept of the hydrologic cycle and the quantification of water. The emergence of hydrological cycle is dated about 19th century, nevertheless, the concept of it was named and visualised for the first time by Robert E. Horton in 1931.⁷¹ The hydrological cycle is defined very simply as “*Rainfall = Evaporation + Runoff*.”⁷² The concept not only included all the water of the Earth but the concept also gained a simple but solid mathematical base. From this moment, the perception of hydrologic cycle has been considered as the basic concept of hydrology.⁷³ The Hortonian hydrologic

⁶⁶ Peter H. GLEICK, *Bottled and Sold. The Story Behind Our Obsession With Bottled Water*, Washington D.C. 2010, p. x.

⁶⁷ Peter H. GLEICK, *Water in Crisis. A Guide to the World's Fresh Water Resources*, Washington D.C. 1993, pp. 15–32.

⁶⁸ P. L. BERGER, *The Social Construction* (see note 5), pp. 110–183.

⁶⁹ See Carol POTERA, *Food Safety The Price of Bottled Water*, *Environmental Health Perspectives* 110, 2002, p. 76; Eva PIP, *Survey of Bottled Drinking Water Available in Manitoba*. Canada, *Environmental Health Perspectives* 108, 2000, pp. 863–866; Mark BAUMGARTNER, *Study: Bottled Water No Safer Than Tap Water*, ABC News May 3, 2017, online: <http://abcnews.go.com/Business/story-bottled-water-safer-tap-water/story?id=87558> [cit. 17. 2. 2018].

⁷⁰ P. H. GLEICK, *Bottled* (see note 66), pp. xi–17.

⁷¹ J. LINTON, *What is water* (see note 6), pp. 128–129.

⁷² Robert E. HORTON, *The field, scope, and the status of the science of hydrology*, *Eos Transactions American Geophysical Union* 12, 1931, pp. 182–202, here p. 190.

⁷³ J. LINTON, *Is the Hydrologic* (see note 54), pp. 635–636.

cycle represents the abstract nature of water and thereby constituting an epistemological division between the world of nature (i.e. water) from the world of society.⁷⁴ But more important was the way how the hydrologic cycle was interpreted and how was accepted by the community of experts: “[T]his hydrologic cycle has been carried forward in the practice of modern hydrology, and projected backward in the writing of (conventional) hydrological history. Through this process of carrying the hydrologic process forward and projecting it backward, as well as invoking nature at the moment of its birth, the history of Hortonian hydrologic cycle has been obscured, making it appear timeless and authorless, like modern water itself.”⁷⁵

Social constructivist’s works consider hydrologic cycle as an abstraction and argue that the maintenance of this abstraction might be harmful both for people living in arid and semi-arid area and the aquatic ecosystem. Hydrologic cycle, as it was presented by Horton, seems perfect – the explanation of infinite balance of nature looks simple and logical. The problem occurs in area where hydrologic cycle cannot be applied because it deviates from the clearly described mechanism of perfect stability in which regularity is maintained in the balance of the given phases of hydrologic cycle.⁷⁶ One just needs to live in a different environment where the concept of the hydrological cycle originated and where it developed (i.e. Europe and North America) to see that the perfectly functioning system is a little more complicated than at first glance. For example, unlike North America and Europe, the annual precipitation in other parts of the world like some areas of northern polar region, northern Africa or South America varies from almost none to more than three meters. Besides, as Mike Davis aptly points out, “*English terminology, specific to a humid climate, was incapable of describing the dialectic of water and drought that shaped Mediterranean environments.*”⁷⁷ In other words, the hydrologic cycle represents the reality of only a part of the world whereas a different hydrologic experience is misrepresented. The Hortonian hydrologic cycle, however, gained a global scale and other varieties had to be fixed in accordance with it.

Another aspect of hydrologic cycle is that it takes into account only so called blue water. Accustomed to only liquid surface water, the hydrologic concept does not include soil moisture that is destined for transpiration by plants and which is called green water. The concept of green water was developed by Malin Falkenmark and it is utilized e.g. to measure so called water footprint. The author goes beyond a simple conception of water as a resource – she decided to include the social knowledge into

⁷⁴ J. LINTON, What is water (see note 6), p. 133.

⁷⁵ Ibid., p. 127.

⁷⁶ See R. BOELEN, Cultural politics (see note 7); Ratna V. REDDY – Geoffrey J. SYME, Social sciences and hydrology: An introduction, *Journal of Hydrology* 518, 2014, pp. 1–4; Jamie LINTON – Jessica BUDDS, The hydrosocial cycle: Defining and mobilizing a relational-dialectical, *Geoforum* 57, 2014, pp. 170–180; J. LINTON, What is water (see note 6), p. 82.

⁷⁷ M. DAVIS, Los Angeles (see note 6), p. 224.

her water research and draw on local wisdom. Simply said, she connected the nature and human and thanks to it she could be able to develop the concept of green water.⁷⁸ Her contribution lies in the notification on the green water that was traditionally considered as a loss.

Social constructivism in practice: the application of the main concepts in water-research

While the aim of the previous pages was to present the main criticisms of social constructivism in water research, this section deals with alternative ways in water research and offers theoretical basics and concepts based on the given paradigm.

The power-topic and the hydrosocial cycle. Although it may not seem at first sight, the hydrological cycle is much related to the question of power which is also studied by social constructivism. It deals especially with the relationship between those who have power and the structure of society where the power-owner do not necessarily know that they possess a power and sometimes they do not even know why they behave the way that they do. Nevertheless, they always know their interest and they act by it. Social constructivism emphasizes especially the nexus between rules and power-owners. It draws attention to the fact that power-owners create rules that at the same time give them some sort of framework in which they can act.⁷⁹

Creating rules is not random but involves concrete consequences. Social hydrology points out to these consequences and responds to the objections of the hydrological cycle by offering a concept called hydrosocial cycle. This concept perceives the water cycle as a socio-natural process by which water and society influence each other. Unlike hydrologic cycle that studies water only as natural and abstract phenomenon separated from people, the hydrosocial cycle reflects water's social nature.⁸⁰ Compared to sciences that approach water as abstract subject, social hydrology works on the assumption that our knowledge about water are conditioned by our own circum-

⁷⁸ See Malin FALKENMARK, Growing water scarcity in agriculture. Future challenge to global water security, *Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences* 371, 2013, pp. 1–13; Malin FALKENMARK, The New Blue and Green Water Paradigm: Breaking New, *Journal of Water Resources Planning and Management* May/June, 2006, pp. 129–132; Malin FALKENMARK et al., Meeting Water Requirements of an Expanding World Population, *Philosophical Transactions: Biological Sciences* 352, 1997, pp. 929–936; Malin FALKENMARK, Integrated View of Land and Water. The New Cornerstone in Environmental Planning, *Geografiska Annaler: Series A, Physical Geography* 63, 1981, pp. 261–271.

⁷⁹ N. G. ONUF, Making sense (see note 11), pp. 1–50.

⁸⁰ J. LINTON – J. BUDDS, The hydrosocial cycle (see note 76), pp. 170–180; R. BOELEN, Cultural politics (see note 7), pp. 1–14; J. BUDDS, Whose scarcity? (see note 6), pp. 59–68.

stances and modes of getting knowledge.⁸¹ It is the relation between human and water that defines the essence what water is because water is a part of our life, body and even our thoughts.

The main idea of the social hydrology is that water problems never concern only water itself. Contrarily, it perceives water access as rather a social issue where “resourcefulness” is given by our water use, the way how we get knowledge about water and attitude to it.⁸² The main question of social hydrology is “what is water for this society”? How water changed people and how people change water?

A good example of this topic is e.g. the case of Kashechewan and Pukatawagan community in Canada where the residents have the same problems with water quality and scarcity as some developing countries in Africa.⁸³ Similar situation can be found in other places in developed countries. For example, in Tooleville, a census-designated place in California (USA), residents suffer from the access to safe potable water. Most people in Tooleville are originally from Latin America which make them live by farming but they are not registered in the Commercial Register. The village is without a sewer system and hard roads, and locals must pump water from contaminated wells.⁸⁴ The example from Europe concerns Roma ethnic group in Slovakia. Residents living in the suburbs of an industrial city in central Slovakia must climb to steep hill to get to their nearest source of water, which is a natural spring flowing from a rusty pipe near the road. In winter, when water freezes, Romanies must go another half hour to a neighboring village where, to the chagrin of many locals, must pipe water from a public tap. A similar situation is experienced by more than 150 areas and settlements of this ethnicity in Slovakia, where either the houses are not connected to the public water supply at all or are lacking sewerage, even though other non-Roma households are fully connected. Moreover, many public pumps or fire hydrants are managed by reluctant or hostile officials who often cut off resources when they find out that they are being used by the Roma. For these reasons, Romanies have no other way to get access to drinking water and they are forced to buy the bottled ones.⁸⁵

Based on these and many other examples, we can assume that water problems are primarily a social rather than geographic, technologic or economic issue. Until the

⁸¹ J. LINTON, What is Water (see note 6), p. 223.

⁸² Ibid., p. 224.

⁸³ Ibid., pp. 225–227.

⁸⁴ Malini RANGANATHAN – Carolina BALASZ, Water marginalization at the urban fringe. Environmentale justice and urban political ecology across North-South divide, *Urban Geography* 3, 2015, pp. 403–423.

⁸⁵ Marek SZILVASI, Desítky tisíc Romů v Evropě nemají přístup k pitné vodě [Tens of thousands of Roma in Europe have no access to drinking water], *Romea* 29, 2015, online: <http://www.romea.cz/cz/publicistika/analyzy/desitky-tisic-romu-v-evrope-nemaji-pristup-k-pitne-vode> [cit. 17. 2. 2018].

attitude to water of individual communities or regions is disregarded, there will always be groups that are prone to water crisis. What do all these groups have in common? They all get water from difficult-to-reach, defective or non-renewable sources, they have problematic relations with the neighboring city administration and the proximity to the city works as a window to places where they want to belong but cannot which awaken frustration and despair. These “unincorporated” areas are either not integrated into the city administration, or they have no one to vote for or who would vote for them in municipal elections, so they count on the 2nd grade region for representation.⁸⁶

According to social hydrology that work with the concept of hydrosocial cycle, it is crucial to deconstruct abstract terms as “population” or “annual precipitation amount” because the very nature of water circulation must be described in social as well hydrological terms. That requires studying every case individually and take into account many factors such as the history, political situation, the attitude to water and nature and other aspects of given society such as everydayness.⁸⁷

Rutgerd Boelens follow the concept of hydrosocial cycle and enriches it by the cosmological aspect. On the example of communities living in Andes he presents an alternative in the form of hydro-cosmological cycle that considers metaphysical conception of water (represented by the Andean God Apu) and takes into account the connection among water, identity and space. He argues that while the hydrologic cycle is still scientifically perceived as politically neutral term, it is in fact a political and ecological production and indeed a symbol of material power. By including given communities in discussion, they may identify themselves with the political decisions, and environmental and ecological project may be more effective. Moreover, a metaphysical element (in the form of hydro-cosmological cycle) should be present in that kind of discussion between scientists, farmers, politicians and locals.⁸⁸

Another form of practical social hydrology is involving local people into the process of decision-making. It appears that locals have not only inestimable experience with the landscape but it is important also in the sense of democratic participation because it empowers them. Although the requirement for greater participation of locals seems to be clearly understandable, for experts it is in fact a challenge. It demands to consider different waters and paying attention to the particular hydrosocial relations. On the other way, ignoring local conditions has resulted in the fact that even the best technology options fail.⁸⁹

⁸⁶ M. RANGANATHAN – C. BALASZ, Water marginalization (see note 84).

⁸⁷ J. BUDDS, Whose scarcity (see note 6); J. LINTON – J. BUDDS, The hydrosocial cycle (see note 76).

⁸⁸ R. BOELEN, Cultural politics (see note 7).

⁸⁹ J. BUDDS, Whose scarcity (see note 6); Nikhil ANAND, PRESSURE: The PoliTechnics of Water Supply in Mumbai, *Cultural Anthropology* 26, 2011, pp. 542–564.

Another example that assumes the need of implementation of the social hydrology is the groundwater depletion in Israel. It seems illogical that despite the research known to farmers, water managers and politicians, the depletion of aquifers continues. Why is that? The reason is that except for farmers who are strongly concerned about irrigation from aquifers, the majority of the population does not really care. This situation thus means that for politicians is the interest of farmers more important than the results of research because they want to maintain their political power. So, at first glance the illogical behavior will ultimately show to be politically very logical when one studies this water issue by applying social hydrology.⁹⁰

By considering hydrosocial cycle, social hydrology takes into account that each farmer, water managers, politicians and all the national electorates adopt a different attitude to water. Therefore, it is important to recognize it and to work with all the stakeholders and to consider that water is a fluid entity that changes its meaning, character and importance in the process of the interaction with people. The inclusion of all stakeholders, including farmers and local people into the decision-making process seems to be a good strategy because it is crucial that locals and farmers understand the processes and the associated plans to protect groundwater resources since it is in their own interest.⁹¹ Besides, social hydrology requires to consider the regionalization of knowledge. Science-based forms of water management and the belief of objective science could lead to overlook the inclination of positivistic scientists to fix “deviant” nature in accordance with their notions of “right” nature. Rethinking of nature could be another way how to prevent such as practice.⁹²

From materiality to hybridity. The construction of reality and the question of constitution of facts is closely related to so-called materiality of nature, or more precisely water. The concept of materiality questions the eternal unchangeability of the materiality of things and discusses the value of non-human world.⁹³ It studies relations between things, culture, identity and the policy of values where the core argument of this concept is that both material and social interact could be interwoven. In other words, the matter if one thing is material or social depends on the scientific discourse of that time.⁹⁴ Through the concept of materiality are discussed issues such as “produc-

⁹⁰ J. LINTON, What is Water (see note 6), pp. 242–243.

⁹¹ R. V. REDDY – G. J. SYME, Social sciences (see note 76), pp. 1–4; J. LINTON, What is Water (see note 6); R. BOELEN, Cultural politics (see note 7).

⁹² K. Maria D. LANE, Water, technology, and the courtroom. Negotiating reclamation policy in territorial New Mexico, *Journal of Historical Geography* 37, 2011, pp. 300–311.

⁹³ The non-human world is the part of nature without humans, author’s note.

⁹⁴ K. BAKKER – G. BRIDGE, Material Worlds? (see note 6), pp. 5–27.

tion of nature”, “the social construction of the nature” or “*access[ing] the relationships between commodities, cultural identity and the politics of value.*”⁹⁵

The concept of materiality is included in debates about the outcome between human and natural sciences. Generally, when social and natural sciences examine the same problem or topic separately, the result of an event could be incomplete.⁹⁶ In the case of water research, constructivist-oriented scientists are therefore working with the concept of hybridity. This is an approach perceiving phenomenon not only natural or social but both. It is, thus, the opposite of positivism that adopts an epistemological stance when nature is explored as an object. Exploring nature as an object means that it is studied independently of the society as though was nature passive and its benefit was only unfolded by science. On the contrary, the concept of hybridity holds the ontological view that non-human entities have active ability to create history and geography, so then one need to define physicality and causality of these entities without creating a mere object of them.⁹⁷

The concept of hybridity of water denies the nature-culture dualism interpretation; on the contrary, it emphasizes its involvement with people and current discourse. The significance of hybridity lies rather in the relational view of materiality that “*provides a way to unpack apparent permanencies and stabilities, and to show how the competencies and capacities of ‘things’ are not intrinsic but derive from association.*”⁹⁸ In the other words, the concept of hybridity is based on the fact that it is the human who gives the value to things.

The recognition of non-human entity is another integral part of the concept of hybridity. Contrarily to it, being modern means to accept the pattern of thinking that nature and society are and remain separate. It is not possible for a researcher to stay absolutely apart from the modern (i.e. Western) way of thinking but one can bear in mind that nature is immanent to the human, analyze the society from which she or he came from and take into account the context from which given scientific field emerged and is developed in.

A good example of how hybridity can manifest and what is the problem with the materialization of water is described in the chapter “*Can the Mosquito Speak?*” of Timothy Mitchell’s book which is about the role of techno-politics and modernity. “*In the summer of 1942 two forces invaded Egypt, and each provoked a decisive battle.*

⁹⁵ K. BAKKER – G. BRIDGE, *Material Worlds?* (see note 6), pp. 5–6.

⁹⁶ T. MITCHELL, *Rule of Experts* (see note 8).

⁹⁷ J. LINTON, *What is Water* (see note 6), 175–190; K. BAKKER – G. BRIDGE, *Material Worlds?* (see note 6), pp. 7–8.

⁹⁸ *Ibid.*, pp. 16–17.

Only one of the two was human, so only that one is remembered, although the casualties in the other battle were greater.”⁹⁹

During the Second World War was Egypt hit by two tragedies – on the one hand the invasion of Great Britain to the territory and the use of landmines as a major weapon in the war, and on the other hand the spread of malaria, against which was no effective medicine. However, while the first event is well charted by historians, the second one is not remembered. Nevertheless, as Mitchell proves, both war and malaria caused famine and the death of several hundred thousand people.

While German corps crossed the border from Libya and were halted on their march toward Cairo by the British Eighth Army at al-Alamein, the mosquito *Anopheles gambiae* spread from Sudan to Egypt. In this time, the British deliberately censored reports of malaria in the belief that they could keep it only in the south. The reason is that they needed combatants and they did not want to withdraw the troop from the South. The war, new water constructions¹⁰⁰ and the improvement of transport modes helped the spread of malaria. And the war together with the spread of the infection then caused the famine.¹⁰¹

What is the non-remembered part of the story? The Aswan Low Dam at that time suffered from high water, resulting in periodic flooding. The degree of the Dam had therefore been increased in 1933, allowing year-round irrigation agriculture. From that moment, only one-fifth of the Nile valley was irrigated by the river's flood, allowing to enrich the soil with nutrients and silt. The larger part of the valley, however, needed chemical fertilizers and Egyptians became the greatest users of artificial nitrates per a cultivated area in the world. During the war, the international cartel led by a German producer of synthesizing ammonium nitrate stopped the supply. Egypt was thus affected by malaria and food shortage, which caused malnutrition and together with the disease deepening the famine.¹⁰²

Based upon the story of these events, the author shows how the material and social world is intertwined and how the underestimation of this fact can draw our attention from the complex comprehensive of the situation.¹⁰³ Mitchell raises the question, who is the mover of change and the conclusion is that it is not a persona or a single event but the interaction among the material and social world. On the example of The Battles of El Alamein the author shows how environmental, economic, technological, demographic and international effects influenced each other. It must be noted that this case demonstrates, besides other things, collateral processes which may be

⁹⁹ T. MITCHELL, Rule of Experts (see note 8), p. 19.

¹⁰⁰ The most important of which was the construction of the Aswan dam, author's note.

¹⁰¹ T. MITCHELL, Rule of Experts (see note 8), pp. 19–21.

¹⁰² T. MITCHELL, Rule of Experts (see note 8).

¹⁰³ Ibid.

similarly well studied through positivist approach. However, the point of the story lies on the emphasis on the phenomenon of a non-human entity as an integral part of the concept of hybridity.

Mitchell also states that it is the nature of science to categorize things to make the world easier to explore.¹⁰⁴ But on the other hand, categorization leads to simplification. By trying to find a limited number of “variables”, the science loses its ability to see things in their full entirety. However, the world is too complicated for a such simplification.

While positivistic oriented science studies nature as an object, constructivism proves that nature can be a mover and a consequence of the changes in the same time. In the other words, if we want to explore nature and its processes in its whole complexity, we must not examine things in isolation. Likewise, if we want to understand a society, we cannot tear it from nature. Both materiality and social world influence each other and only if we respect this fact we can get closer to the complex reality.

The universality versus locality – the problematic of global water crisis.

Social constructivism also places emphasis on locality which it understands as the opposite of universality. In the water issue, this is reflected mainly in the question of understanding water as a source and the phenomenon of global water crisis that is related to it. When water begins to be quantified, the question arises of how much is available for human. In other words, the reduction of water to a resource leads to its quantification and its susceptibility to scarcity. Why is this problematic?

The perception of water only as a resource leads to an opinion that water is perceived as an abstract – i.e. as something that lies apart from society. According to social constructivism, this perception does not take into account the political and social context and the fact that water scarcity in some areas is not just a coincidence, bad environmental circumstances or bad luck.¹⁰⁵ Related with this, due to improving data of precipitation, parameters of groundwater and evapotranspiration together with rise of international water organisation, meetings and publications in the end of twentieth century, a new discourse of “global water governance” emerged. This kind of conception perceived water as a commodity of strategic importance and countries as geopolitical rivals. Water facts, therefore, became essential because thanks to them, stakeholders (for example states or companies) can control it. This statement thus means that making water available is a political act with all consequences that it takes.¹⁰⁶

Generally said, the idea of the water crisis emerged mainly among American writers. The first mention about water crisis took hold in the 60s of the 20th century when it was believed that it would be solved only by exploiting new supplies. A few

¹⁰⁴ Ibid., pp. 19–54; M. FOUCAULT, Rád (see note 25).

¹⁰⁵ E. SWYNGEDOUW, The Political Economy (see note 7).

¹⁰⁶ J. LINTON, What is Water (see note 6), pp. 162–190.

decades later, in 1990s the idea of global water crisis expanded on global level and became well-known even among general public. It is considered that one of the moments when global water crisis issue came in the public awareness was the publication of Peter Gleick's *Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources* in 1993. This time was recognized that the global water crisis could be solved only by more efficient consumption including water saving and technologic improvements.¹⁰⁷

In the 1990s, water issue was considered as a global problem for the first time and because of that a global response to it was required. United Nations and the World Bank became the leaders of international coalition of actors searching for a response to a global water stress.¹⁰⁸ For these purposes, they established many programs and published annual reports.

Considering UN, the biggest impact had the summary called *Our Common Future* known as "Brundtland report". Brundtland report¹⁰⁹ was based on the theory of sustainable development that was defined development as development that satisfies the needs of the present generation without imperiling future generations. It was established that the main measure of the development was the degree of technological progress and the ability of the society to ensure a balance between satisfying the needs and environmental protection.

All definitions naturally suffer from simplification. This definition of sustainable development theory of UN is generally criticized firstly because of its anthropocentric view and, secondly because it is too vague. The vagueness means that the report does not explain what are human needs which must be satisfied nor what level of technological progress is adequate. The balance between satisfying the needs and environmental protection is not explained either. Due to the context when UN needed to reach a consensus it was important to create such a definition with which will agree both developed and developing countries.¹¹⁰

The second critique concerns the core thesis of the report that the global society faces serious difficulties which lead to a global environmental crisis. Regarding water, social constructivists argue that problems as water shortage, sanitation or water pollution concern only specific groups of society and it is not a coincidence which groups or countries are among them. In other words, water problems are rather a *political issue* more than a geographical one.¹¹¹

¹⁰⁷ Peter H. GLEICK, *Water in Crisis. A Guide to the World's Fresh Water Resources*, Oxford 1993.

¹⁰⁸ J. LINTON, What is Water (see note 6), p. 212.

¹⁰⁹ Report of the World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, 1987, online: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> [cit. 17. 2. 2018], p. 37.

¹¹⁰ Pavel NOVÁČEK, *Udržitelný rozvoj* [The Sustainable Development], Olomouc 2010.

¹¹¹ K. BAKKER, Constructing 'public' water (see note 6), pp. 280–300.

Thirdly, in order to make a specific local problem global they have drawn the attention of the Western world for which water problem has been something they have not been concerned about. The other side of the coin of the global attention to water issue is to look at a universal solution regardless social, political or environmental context. However, it is the abstraction, objectification, materialization and quantification of water that constructed the water crisis.¹¹²

And finally, the mathematic approach to both nature and society in terms of “the more people, the less water” perceives water as an abstract chemical compound and population as an abstract statistical unit that correlates together in fixed and determinate way. This way of thinking is blind to particularities as political context, power structure in the society, socio-economic inequalities, knowledge of the locals and their attitude to water and necessarily leads to water crisis.¹¹³ Although Peter Gleick himself in 2000 recognized that his prognosis failed, the access to clean water and water pollution continue to be considered as a water problem instead of a social and political problem. But ignoring such kind of particularities, the realization of a universal solution failed because experts perceive water problems as a technological.

The World bank, compared to UN, is an economic institution which focuses on developing countries and which every year publishes reports about the most important topic. Its overview about water in Middle East and North Africa (MENA) shows how the water crisis remains framed. According to World Bank, scarcity is one of the determining factor in the MENA region and the target is to find the best way to manage water in region where water is supposed to be rare.

World bank achieved a shift in the way that it declares the necessity to take in account local differences, the method described in its reports is in accordance with the paradigm of positivism where nature is considered as an object which exists separately from the society. This, for example, occurs by the amount of water per capita/per day. World Bank, therefore, disregards for example inequalities between poor and rich or between people of upstream and downstream areas, the historical context such as relic from colonialism, the attitude to water to different individuals etc. Moreover, the data per capita/per day does not tell anything about the quality of the water or the conditions of access.¹¹⁴

Similarly, the diversity is perceived only by the economical perspective through the data of gross domestic product (GDP), socio-economic and macroeconomic indi-

¹¹² J. LINTON, What is Water (see note 6), pp. 191–211.

¹¹³ E. SWYNGEDOUW, The Political Economy (see note 7); K. BAKKER – G. BRIDGE, Material Worlds? (see note 6).

¹¹⁴ Ibid; M. RANGANATHAN – C. BALASZ, Water marginalization (see note 84); T. MITCHELL, Rule of Experts (see note 8); Karen BAKKER, Privatizing Water. Governance Failure and the World’s Urban Water Crisis, Ithaca and London 2010, pp. 52–71; K. BAKKER, Constructing (see note 6).

cators and so on. Other diversities such as cultural, historical, geographical, religious, environmental differences are mentioned but methodologically are not considered and therefore remain superficial.¹¹⁵

To be more specific: in some arid and semi-arid areas exist kinds of ephemeral riverbeds called “wadi” that contain water only during raining periods. The World Bank mentions this phenomenon but the amount of water in these rivers are neglected. The same applies to oases. The reason is not accidental: as already mentioned, the overlook of wadis, oases or other “deviation” comes out from the historical roots from which the science in general, and particularly hydrology, was created and developed. Finally, the World Bank is an economic institution and its own birth was affected by historical events.

The World Bank, in comparison to UN, is criticized by the social constructivist author for its negligence of particularities and excessive orientation on economic solution. Besides, if a state does not achieve the desired objectives, it is considered by the World Bank to be a failure of the country’s management.¹¹⁶ On the contrary, if the country succeeds in achieving the desired objectives, the Bank considers it as an example of good practice without allowing for the other facts. The privatization in Chile is, for example, is proposed as a good example although numerous studies showed that the reality is rather complicated.¹¹⁷

Other objections concern the support of the commodification and privatization of water. As already noted, commodification is a process when water is reduced to a commodity and human to a consumer. In other words, the value of water is determined to exchange and its value is given by its convertibility.¹¹⁸

Why should this be problematic? The point is that commodification or financialization of water does not take into a consideration the fact that water problems are mainly political and social matter where power plays the main role.¹¹⁹ Water flows, it does not respect political borders and its delivery is more complicated. But more importantly, the water management become a kind of “ownership-based operation” when ownership-issue is in the first place. Later, in the context of the financial bubble in 2008, discussions about circulation of fictitious capital become frequent. This is the case when financial activities of water management are based on claims for future

¹¹⁵ See K. BAKKER, Constructing (see note 6), p. 292.

¹¹⁶ Ibid., pp. 291–293.

¹¹⁷ See Michaela ČERMÁKOVÁ, Voda jen pro bohaté. Privatizace vodních zdrojů – globální experiment [Water for the rich. Privatization of water resources – a global experiment], 2010, Rozvojovka, online: <http://www.rozvojovka.cz/clanky/858-voda-jen-pro-bohate-privatizace-vodnich-zdroju-globalni-experiment.htm> [cit. 17. 2. 2018]; see M. RANGANATHAN – C. BALASZ, Water marginalization (see note 84).

¹¹⁸ A. LOFTUS – H. MARCH, Financialising (see note 65), pp. 172–175.

¹¹⁹ Ibid., pp. 172–174.

income. However, there is constant speculation, when things are valued only on the basis of future income.¹²⁰

The perception of water shifts from public good to an economic good which has increased the influence of the private sphere. Indeed, the goal of the private sphere is to maximize the profit and that is why water became an object of trade and speculation and the result of such activity was the birth of inequality among riches and those who do not have the same opportunities. The private sector, which has gained greater influence in the public sphere, has therefore taken precedence over the needs of society.¹²¹

To conclude, since the 1990s, the two largest international organizations, the UN and the World Bank, have adopted a universalizing and economical view of water issues in line with scientific research at the time. The attempt to find a universal solution, however, tends to a failure when it comes to a specific water issue and the strict economic approach does not correspond with the proclaim of both organizations that water is a human right. One of the biggest questions that arises was if something is perceived as an economic good (or commodity), how can it be at the same time a social good? Is water a human right to which all people should have equal access or a product that should be priced and traded.¹²²

The nature of water defined as “uncooperative commodity” results in the fact that water can be classified differently depending on the way of perception. The classification of water as a *public good* require equal benefit of water supply by the whole society. The *private good* perception emphasizes the role of ownership whereas the distinctive feature of this perception is exclusivity and competition. The category of *economic good* defined in the Dublin Principles in 1992 highlights the role of the market and considers tap water as a competitive commodity to a bottled water. The argument of *water as a merit* recommends to allow the market to reduce the consumption of households while the perception of water as a *welfare good* takes water as essential for stability, health and well-being of the society. Since 2010 the access to potable water has been considered by the UN as a human right.¹²³

As Erik Swyngedouw¹²⁴ mentions, the environmental problems are never politically neutral and have always a socio-ecological impact. Moreover, it is not always possible to separate the public and the private sector – on the one hand because water

¹²⁰ Hug MARCH – Thomas PURCELL, The muddy waters of financialisation and new accumulation strategies in the global water industry. The case of AGBAR, *Geoforum* 53, 2014, pp. 11–20.

¹²¹ K. BAYLISS, The Financialization (see note 6), pp. 292–307.

¹²² J. LINTON, What is Water (see note 6), p. 212.

¹²³ UN Resolution 64/292, adopted by the General Assembly, July 2010; K. BAYLISS, The Financialization (see note 6).

¹²⁴ E. SWYNGEDOUW, The Political Economy (see note 7).

does not respect the political borders of countries and on the other hand because of the hybridity of water that changes its character depending on the social, historical, political and ecological context.¹²⁵

Moreover, it seems that water as a socio-physical construction is “*actively and historically produced, both in terms of social content and physical-environmental qualities*.”¹²⁶ For example, the production of potable water includes both social and metabolic-ecological processes resulting in a “*series of both enabling and disabling social and environmental conditions*.”¹²⁷ In other words, socio-environmental processes as access to potable water, sanitation, irrigation and others are never politically neutral. On the contrary, the access to water shows how social power is distributed in a given society.

Therefore, the endeavour to seek an universal solution does not consider such as particularities and inequalities and cannot be applied in water-issues cases. In most cases (even in Western countries in ghettos and slums) people are dying of thirst not because of the lack of water but because of poverty and marginalization. Usually it is not the physical absence of water itself that causes conflicts but the political and economic power.¹²⁸

Conclusion

In recent few years, water researchers have increasingly applied some concepts of social constructivism in their researches. The involvement of this paradigm demonstrates the recognition that studies exploring water as separated from the society possess significant deficiencies. This approach endorsed by positivism of much writing is particularly troubling to those experts who recognize the water-society nexus.

The history demonstrates that until the Enlightenment Era, different waters were esteemed. Water was perceived as an inseparable part of society and it was believed that it is a mutable element that can change its character in accordance with the event or situation. With the advent of positivism and its influence on science, water started to be explored as an abstract. This was related to the development of natural sciences and especially chemistry. From this moment, water was reduced to a basic chemical compound and this point of view became the mainstream of the science.

In this paper, I presented the main arguments of constructivist researchers. I argued that water is both natural and social and cannot be studied in isolation without

¹²⁵ K. BAKKER, Constructing (see note 6), p. 287; J. LINTON, Is the Hydrologic (see note 54), p. 35–36; K. BAKKER – G. BRIDGE, Material Worlds? (see note 6).

¹²⁶ E. SWYNGEDOUW, The Political Economy (see note 7), p. 56.

¹²⁷ Ibid., p. 57.

¹²⁸ Ibid.

taking account the social, political, and historical context. Only the relation between human and water defines the essence of what water is. In fact, water is so much a part of our life, body and even our thoughts that its separation from the society by creating abstract terms such “H₂O” or “population” delay us from a truly understating of many water problems.

With regard to the fact that social constructivism is very large paradigm that includes many sub-levels, in future, it would be beneficial to broaden it by other concepts. Meanwhile, this paper can serve as a stepping stone. Yet, the aim of this theoretical paper was to present social constructivist paradigm used in water research in environmental history. According to this paradigm is water-research a human activity that not only discovers knowledge and facts but it participates in their production at the same time. By applying this thesis, the analysis of constructivist water researches demonstrates that the process of constructing reality is related with power. For this reason, many socially constructed researchers use the concept of the hydrosocial cycle and they take into account the hybridity of water and the impact of locality in their research. By doing so, they reveal that many water problems as drought or bad water quality is rather a political than an environmental issue. And that is what we should think about when we are looking for solutions to the water crisis.

Selma Benyovszky

The use of social constructivism in environmental history of selected water issues

The aim of the theoretical study is to present social constructivist paradigm used in water research in environmental history. In the history of natural science, the philosophical roots that influenced constructivist water research are described. By doing so, it is demonstrated that until the Enlightenment Era, different waters were esteemed. Water was perceived as an inseparable part of society and it was believed that it is a mutable element that can change its character in accordance with the event or situation. With the advent of positivism and its influence on science, water started to be explored as an abstract. This was related to the development of natural sciences and especially chemistry. From this moment, water was reduced to a basic chemical compound and this point of view became the mainstream of the science.

In the second part, the study focuses on water-research as a human activity that not only discovers knowledge and facts but it participates in their production at the same time. By applying this thesis, the analysis of constructivist water researches demonstrates that the process of constructing reality is related with power. For this reason, many socially constructed researchers use the concept of the hydrosocial cycle and take into account the hybridity of water and the impact of locality in their research. It reveals that many water problems are rather a political than an environmental issue.

RECENZE A ZPRÁVY

Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND-LENDER, Hradec Králové, Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. r. o. 2017, 919 s. ISBN 978-80-7422-504-8.

První pololetí roku 2017 obohatila knižní trh obsáhlá publikace *Hradec Králové*, vydaná jako součást ediční řady *Dějiny českých, moravských a slezských měst*. Kolektiv autorů si vytkl za cíl představit východočeskou metropoli v mnoha rovinách a to na základě dlouholetého mezioborového výzkumu. Již samotná volba autorů dává tušit, že dílo je mimořádně dobře zpracované, neboť všichni jsou uznávanými specialisty ve svých oborech. Potěšující skutečností je, že kromě „domácích“ zástupců Univerzity Hradec Králové byli osloveni i kolegové z Univerzity Pardubice a Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Máme tak před sebou dílo, na které může být statutární město Hradec Králové hrdé.

Kniha je rozčleněna do šestnácti nesterjné obsáhlých kapitol, ke kterým náleží obsáhlý poznámkový aparát. Velmi šťastně je v úvodu zařazen plán současného města (vymezený druhým silničním okruhem) usnadňující „nehradečanovi“ rychlou orientaci v centru města. Proto při čtení dalších kapitol poněkud postrádáme mapu bližšího i vzdálenějšího okolí, která by byla velmi užitečná zejména při studiu kapitoly II. *Pravěk a raný středověk*, jenž se věnuje nejen okolním archeologicky významným lokalitám (Plotiště, Svobodné Dvory apod.), ale též krajině.

Kapitoly postupně představují jednotlivé periody v dějinách města od pravěku po konec 20. století. Větší časový přesah je zřejmý u kapitol IX. Město v pevnosti a zejména v nejobsáhlejší XV. Urbanismus a architektura. Nedávnou minulost zmiňují kapitoly I. Historiografie Hradce Králové očima jeho kronikářů a XVI. Epilog. Při porovnání s ostatními lze souhlasit s názorem autorů: „*Především by historik měl mít od popisovaných dějů odstup a kritický nadhled. Dále mu objektivní práci komplikuje fakt, že řada dokumentů je ještě třicet let po svém vzniku de iure nepřístupných. Těžko vytvořit plastický a kritiku snesoucí obraz nejnovější dějin z omezených zdrojů.*“ Stra-

nou nezůstávají ani přírodní podmínky. Napříč kapitolami je zdůrazněna dominantní role vody. Řeky Labe a Orlice jsou tak vedle člověka zásadními faktory ovlivňujícími podobu města i krajiny.

Každá kapitola je uvedena obecnými politickými souvislostmi. Jedinečnost Hradce je následně detailně popisována na demografickém růstu, správní a hospodářské činnosti a zakončena kulturním a náboženským životem. Čtivý text je doplněn obrazovými přílohami, které by s odkazem na slavné architekty v kapitole XV. Urbanismus a architektura mohly být i bohatší. Pro názornost je přiloženo také několik dobových ukázek produkce městské kanceláře. Velmi přínosné jsou rekonstrukční plány jádra města s popisky. Škoda jen, že plány hospodářského zázemí Hradce pro 16.–18. století jsou černobílé. V barevném provedení by byly přeci jen přehlednější.

Nelze v krátkém prostoru vyčleněném pro recenzi zmínit vše důležité. Mimořádně závažné jsou z hlediska městských dějin minimálně čtyři periody. V kapitole III. Město Hradec v letech 1225–1420 je blíže zmíněno magdeburské a staroměstské městské právo, postavení věnných měst v království a vliv královen na město. Při čtení zaujme (nejen v této kapitole) preciznost zpracování dějin správy a přehled jejích představitelů. Bez nadsázky celozemský význam dosáhl Hradec v době husitské, jak lze vyčíst z úvodu IV. kapitoly. Působení kněze Ambrože a hejtmána Diviše Bořka z Miletinka je toho pádným důkazem. Zásadní pro vnímání tehdejšího postavení města je doložení silné vazby na husitský Tábor a v opozici k němu vztah města k nejbližším katolickým nepřítelům – opatovickému klášteru (vypálen 1421) a Slezsku. Tyto okolnosti vysvětlují výrazně většinový nekatolický postoj města v nadcházejících dvou staletích. Stranou nezůstala ani připomínka vzniku funkce purkrabí Hradeckého kraje.

Kapitola IX. Město v pevnosti (1748–1847) odůvodňuje a popisuje na podkladě válečných událostí proměnu kdysi třetího nejbohatšího města království (po Praze a Kutné Hoře) v barokní, resp. klasicistní pevnost. Autorka přichází s otázkou: „*Lze spojit existenci města biskupského s městem pevnostním?*“ Přitom odhaluje plány Josefa II. na nerealizovaný přesun biskupství (hradecké biskupství bylo papežem ustanoveno 10. XI. 1664) do Chrudimi. Tomuto záměru předcházela v roce 1782 administrativní změna hranic diecéze. K hradecké byly od pražské přičleněny kraje Čáslavský a Chrudimský. Jisté názorové pnutí mezi biskupským úřadem a samosprávou, nejen v rovině konfesní, popisuje i kapitola VII. Poválečná obroda.

Nejsrozumitelnějším pramenem pro poznání proměny města, předměstí (nazývána též podměstí) a krajiny jsou mapy a veduty. Žel v daném směru kniha nevyužívá všech nabízených možností. Například černobílá mapa prvního vojenského mapování z let 1763–1787 na s. 274 je téměř nečitelná. Z pohledu historické geografie, urbanismu a památkové péče je také škoda, že v takto skvěle koncipované knize nebyl věnován ucelený prostor známé Willenbergově vedutě Hradce Králové zobrazující město na počátku 17. století a tedy ještě před jeho válečnými útrapami. Veduta je sice zobrazena na několika místech (s. 147, 178, 185, 635) a to včetně popisu některých staveb, ale čtenář by uvítal vše na jednom místě a v patřičném rozlišení.

Průřezovou kapitolou dějinami města je XV. Urbanismus a architektura. Pro Hradec je velice lichotivé, že již v 10. století se mohl řadit po bok předních hradišť Prahy a Žatce. Vliv na to mělo množství menších center osídlení s kostely v těsném sousedství hradeckého hradiště. Zvláštností bylo umístění většiny klášterů mimo hradecké opevnění. Pozornost zaslouží tvrzení, že krajina okolo Hradce byla ovlivněna prostřednictvím rybníkářství, které provozoval opatovický klášter a později Pernštejnové. Zůstaneme-li ještě v blízkosti vody, nelze nezmínit regulaci Labe v letech 1907–1912 a Orlice v letech 1910–1914. Poslední zmínky k bohaté paletě hradeckého urbanismu patří vzniku tzv. Velkého Hradce ke dni 20. březnu 1942, na který navázala socialistická výstavba podpořená výstavbou II. silničního okruhu.

Z výše uvedeného je zřejmé, že město Hradec Králové si zasloužilo při výzkumu interdisciplinární přístup. Představená kniha naplnila očekávání do ní vložená a v bohaté mozaice nabídlu hodnotnou exkurzi nejen po pamětihodnostech a krajiněm rámci města, ale také do jeho sociální, kulturní a hospodářské sféry. Z předložené publikace lze odvodit, že na dějinách nejvýznamnějších měst, k nimž Hradec Králové bezesporu náleží, lze v jistém smyslu studovat osudy Českého království. Kolektiv autorů tak jednoznačně navázal na své zdatné předchůdce Karla Josefa Bienera z Bienenberku a Františka de Paula Švendu.

Stanislav Svoboda

František SVOBODA – Aleš HOMOLA – Petr CZAJKOWSKI – Martin MARKEL – Barbora PONEŠOVÁ a kol., Krajina jako dílo. Barokní krajinou od Mikulova po Znojmo, Brno, Národní památkový ústav et al. 2016, 347 s. ISBN 978-80-87967-08-9.

Oblast při moravsko-rakouské hranici na jižní Moravě, v prostoru mezi Břeclaví a Znojmem, představuje jeden z modelových příkladů historických kulturních krajin u nás; poprávu se jim v minulosti opakovaně dostalo odborné pozornosti. Předkládaná publikace je zaměřena jen na část zmíněného území, jak je ostatně vyčteno již v názvu. Její těžiště leží v oblasti mezi Mikulovem a Znojmem, lednicko-valtický areál zůstává stranou. Z hlediska historického je to jednoznačně pozitivum: kniha je zaměřena na kulturní krajinu na panství Mikulov (jehož držba se vyznačovala po staletí stabilitou – od středověku v rukou Liechtensteinů a od sklonku 16. století až do nové doby Dietrichsteinů) a spolu s ním drobnějšího panství Jaroslavič, a také zázemí Znojma, jed-

noho z nejvýznamnějších moravských měst. V terénu zachytíme reliktů kulturních krajín především mladších staletí, nejzřetelnější jsou sídelní jednotky a jejich urbanistické struktury a navazující cestní síť, ale i bývalá panská sídla, sakrální architektura, hospodářské a technické stavby a zařízení (hospodářské dvory, mlýny apod., ale i rybníční hráze atd.), reliktů posvátných krajín (poutní cesty), stejně jako rybníčních sítí apod.

Struktura knihy, od níž se odvíjí popis, rekonstrukce a interpretace historických krajín sledované oblasti, je dána dvojím úhlem pohledu: 1. prostorové formy (plochy, linie a bodu), odpovídající pohledu takřkajíc z koňského hřbetu, tedy důstojníka mapujícího krajinu, jehož elaboráty (tj. I. vojenské mapování) představují jedna z klíčových svědectví o podobě krajiny v dané době, a 2. (z historického hlediska adekvátnější) souborem komponentů krajinného rázu, sídelních jednotek i solitérních areálů. Současně ovšem i tyto prvky můžeme vnímat optikou plocha (= pole, zahrady, louky; lesy; rybníky; vinice), linie (= cesty; pleněrová oratoria – tj. sakrální mikroarchitektura; toky; hranice) a bod (= vesnice; města; aristokratické rezidence; poutní místa).

Toto rozdělení komponentů historické i současné kulturní krajiny vymezené oblasti určuje strukturu knihy, přičemž jako celek nutí k zamyšlení například nad tím, jak dávného data toto vnímání okolní krajiny je (neboť stále odpovídá témuž souboru prvků, s nímž se setkáváme v našich pramenech již od 17. století). Druhý moment, který prolíná celou knihou, resp. z ní vyplývá, souvisí s možnostmi rekonstrukce tvárnosti historických krajín, kde určitou hranici tvoří 17. století (nejstarší ikonografické a kartografické prameny), zatímco pro starší období máme k dispozici jen solitéry, ať již dokumentované písemnými prameny, eventuelně reálnými pozůstatky. Odtud se odvíje i možnosti výkladu v jednotlivých kapitolách, pojatých chronologicky, a detailnější vhléd do někdejší podoby krajiny a jejího uspořádání dovolují až pro období počínaje (16.) 17. stoletím; v písemných pramenech se ovšem jednotlivé prvky krajiny (lesy, rybníky, návrsi apod.) objevují již od 12./13. století, kdy se formuje sídelní síť (byť často jsou komponenty krajinného rámce zastoupeny jen pouhou zmínkou, bez jakékoli bližší charakteristiky, event. lokalizace); ovšem i písemné prameny v některých případech nabízejí globálnější výpověď o charakteru krajiny, resp. některých jejích komponentech (např. proslulý liechtensteinský urbář z roku 1414 nasvědčuje tomu, že lesy byly ve sledovaném prostoru zastoupeny jen nízkým podílem, současně známe i stáří a druhovou skladbu jednotlivých typů porostů). Nazpět až do středověku můžeme sledovat i doklady o struktuře a vývoji rybníční sítě: nejstarší rybníky ve sledované oblasti jsou v písemných pramenech doloženy prakticky souběžně se zmínkami o jejich cíleném zakládání – v obou případech jde o 15. století. Se strukturou sídelní sítě, rámcově stabilní, v jednotlivých momentech ale přece proměnlivou, průběžně souvisela celá řada dalších momentů, majících svůj dopad na podobu krajiny: oblastně specifickým případem bylo zakládání vinic samotnými osedlými především v 18. století, mající svůj odraz až v rovině půdorysného rozvrhu vesnic (uličky s vin-

nými sklepy). Ovšem nešlo tu jen o proměny využití ploch („statisticky“ zachytitelné až od map stabilního katastru), ale také komunikační sítě, reagující nejen na potřeby dostupnosti měst a městeček, vsí, stejně i solitérních jednotek (např. hospodářské dvory), ale i s obhospodařováním příslušných polností, případně přístupem na pastviny, do lesů apod.

Publikace jako celek je modelovou ukázkou pestré struktury využitelných pramenů na straně jedné a všestranného zhodnocení jejich výpovědi na straně druhé – z hlediska rekonstrukce podoby historických krajín, jejich jednotlivých prvků i jejich vývoje a proměn v čase, s naznačením příčinných souvislostí. K pramenům písemným, které jsou k dispozici již od 12. století, a jejichž výpověď výrazně narůstá s nejstaršími urbáři (kolem 1400) a dalšími pomůckami evidenční povahy, ale i dobovou korespondencí, deníky, relacemi apod.,¹ od (16.) 17. století přistupují prameny kartografické a ikonografické (mapy velkých městeček, rybníků, úseků vodních toků, plány budov a celých areálů, např. mlýnů apod.; na pomezí obrazu a mapy stojí obrazová mapa panství Mikulov ze 70. let 17. století, ikonografické prameny zastupují především panoramatické prospekty);² specifickou výpověď mají v daném případě ortofota – z moravské a rakouské strany hranice zachycující jedinou někdejší kulturní krajinu a její odlišně se vyvíjející podobu po roce 1948.

V knize předkládaná rekonstrukce podoby kulturní krajiny v průběhu několika posledních staletí (a punktuálně pak i pro dobu starší) je všestranně podložena nejen historickými prameny, ale i průzkumem v současné krajině, se zohledněním specifické výpovědi např. toponym (ilustrací jejich dlouhého trvání může být např. návrší Šibeničky u Šatova, kde skutečně najdeme pozůstatky někdejší šibenice). Poznání stavu dnešního a v menší či větší míře detailu i stavů minulých je základem pro pochopení vývoje a proměn jednotlivých prvků krajiny. Např. průběh vodních toků, v případě Dyje jakožto hraniční řeky aktuální již od 11. století; rybníky, jejich zakládání v 15. a 16. století, následně rušení v 18. a 19. století a posléze ve druhé polovině 20. století obnova; podobně kolísaly i plochy vinic, písemně doložených již ve 13. století, přičemž radikální ústup nastává především v důsledku ekonomických faktorů, ale i škůdců v 19. století; k obnově dochází i v tomto případě ve druhé polovině 20. a na počátku 21. století (dnešní stav rámcově odpovídá tomu, co vidíme na mapách I. vo-

¹ Z neevdovaných jednotlivin je třeba připomenout studii Rostislav SMÍŠEK, Leopold I., Markéta Tereza Španělská a Ferdinand z Dietrichsteina. Návštěva císařské rodiny v Mikulově roku 1672 jako prostředek symbolické komunikace, in: Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku, red. Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka, České Budějovice 2007, s. 65–111, detailně dokumentující průběh návštěvy panovnického páru na Mikulově (se zastávkami na Lednici a Valticích) v roce 1672, v textu přítomné knihy opakovaně zmiňovanou.

² V případě Mikulova (a částečně Mikulovska) poněkud překvapivě není ani jedinkrát citován (a v závěrečné bibliografii uveden) Historický atlas měst České republiky 25. Mikulov, red. Robert Šimůnek, Praha 2012, ačkoli řada kartografických a ikonografických pramenů z atlasu byla nejen využita, ale i znovu otištěna i v přítomné publikaci.

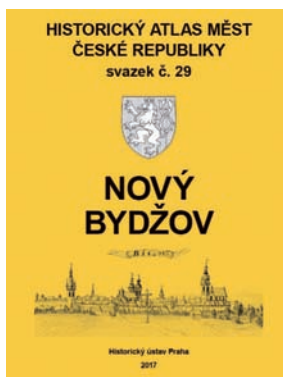
jenského mapování); a také aleje – vysazované a posléze kácené představují proměnlivý krajinný prvek, stejně jako cesty, odpovídající aktuální potřebě – vznikající, zanikající a dodnes dokumentované např. dochovanou mikroarchitekturou, ale také mosty či jejich soustavami (unikátem bylo Desetimostí u Drnholce, v inundačním pásmu Dyje vzniklé v letech 1695–1699). Nejstabilnějším pozůstatkem staletého vývoje je i ve sledované oblasti sídelní síť; pohled na její historický vývoj (počítaje v to i přihlídnutí ke všim zaniklým, resp. v některých případech posléze obnoveným) ukazuje, že dnešní stav je starý mnoho set let.

Autoři knihy „Krajina jako dílo“ všestranným způsobem pojednali historickou krajinu ve vymezeném území, tvořeném několika šlechtickými panstvími a krajinou v zázemí královského města a premonstrátského kláštera; s využitím celé škály historických pramenů, jejichž výpověď byla konfrontována s aktuálním stavem, dokázali uchopit historický vývoj krajinného rámce, postihnout stabilní a proměnlivé prvky a aspekty. Kniha je psána čtivým způsobem, přístupným i širšímu publiku; přehlednou strukturou, obsažnou faktografií i těsným propojením textu s bohatou obrazovou výbavou (současné i historické fotografie, reprodukce starých map, plánů a vyobrazení) může sloužit jako svého druhu vzor pro analogicky koncipované sondy do minulosti a součásti historických krajin našich regionů. Ve všech případech bychom se setkávali s rámcově srovnatelnými komponenty kulturních krajin, a obecnou platnost má i spektrum globálních aspektů, založené především na komparativním studiu vývojových jevů. Ale spadá sem např. i moment, co (zda vůbec něco takového existuje) můžeme nazvat „původní“ krajinou, potažmo mezníkem, k němuž se přiblížit znamená „návrat ke kořenům“. Otázky tohoto druhu si ovšem autoři knihy – právem – nekladou, ale jelikož nejsou v literatuře dodnes ojedinělé, stojí za to je připomenout.

Robert Šimůnek

Zdeněk BERAN – Ivan BIČÍK – Tomáš BURDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Jan KABRDA – Jan KOHOUT – Karel KUČA – František MUSIL – Jaroslav PROKOP – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Přemysl ŠTYCH – Martina TŮMOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, Historický atlas měst České republiky, svazek č. 29 – Nový Bydžov, red. Robert Šimůnek, Praha, Historický ústav v. v. i. 2017, 26 + XVIII textových a 37 mapových listů. ISBN 978-80-7286-302-0.

Kolektiv autorů představuje ve 29. svazku edice *Historický atlas měst České republiky* další významné královské město – Nový Bydžov. Po dvouleté pauze se do našich rukou dostává dílo, jež na kartografických i obrazových pramenech dokumentuje komplexní vývoj města i regionu. Jeho struktura je analogická jako ve všech předcházejících svazcích.

První část atlasu je věnována stručnému shrnutí dějin vývoje města. Z mezerovitých písemných pramenů je možné dovodit, že první městské založení (dnešní Starý Bydžov) inicioval Václav II. Méně příznivé přírodní podmínky, především nedostatek vody, vedly k přesunutí lokace do nové polohy na soutoku Cidliny a Králického potoka. Z hlediska plánovitého založení nového města (dnešní Nový Bydžov), které je v kontextu České republiky zcela mimořádné, se atlas blíže věnuje tzv. římské lokační praxi s ideálně pravidelným půdorysem. Nachází ústřední bod (*terminus medius*) a popisuje pravidelné rozvržení města, jež předznamenalo renesanční městské lokace. Tuto problematiku graficky rozvádí mapa č. 1a–c: *Nový Bydžov – poměrové geometrické vztahy půdorysu města*. V připojeném podrobném seznamu map, plánů a vyobrazení, se autoři věnují dalším specifikům, jako například doložení zakládací vyměřovací délky – slezského provazce (*chorda, corda*) o délce 43,275 m.

V dějinách městské správy zaujímá Nový Bydžov mimořádné místo díky zachované městské knize (z let 1311–1470). Autoři se tomuto unikátnímu písemnému prameni věnují ve vztahu k založení města, výstavbě opevnění, sociální struktuře obyvatelstva apod. Zajímavým údajem je např. výpočet nákladů na založení hradebního příkopu (1 m = 0,17 hřivny = asi 10 grošů), ale také ocenění městiště či městských lánů. Zmíněno je samozřejmě magdeburské městské právo a příslušnost Nového Bydžova k vyšší soudní stoliči v Hradci Králové. K dalším významným letopočtům patří rok 1569, kdy se měšťanům podařilo vykoupit z poddanství a Bydžov se stal královským věnným městem. Rozsah tehdejší držby statků dokládá mapa č. 31 – *Vývoj struktury novobydžovského městského statku v letech 1400–1850*.

Pro mladší období je pozoruhodná zmínka o pozdním nástupu barokní architektury do kdysi utrakvistického města i širšího okolí. Autoři odkazují na dlouhou „gotickou tradici“, což dokresluje přestavby dřevěných venkovských kostelů ale též přípojný soubor nejstarších vedut města. Krajinnému schématu druhé poloviny 18. století se věnuje rekonstrukční mapa č. 32. Z ní je mimo jiné patrné, že do současnosti došlo jen k drobným změnám jako například vedení tras vodních toků, zmenšení rozsahu luk v údolních nivách a samozřejmě plošnému nárůstu sídel. Problematika raabizačních vesnic je pojednána na mapě č. 35 – *Významné krajinné prvky na Novobydžovsku ve druhé polovině 18. století*.

Druhá polovina 18. století byla pro Bydžov významná též z pohledu formování státní správy. V roce 1751 se Bydžov stal (do roku 1784) sídlem Bydžovského kraje. Autoři se věnují proměnám správních hranic kraje i postavení města nejen v textu, ale také na mapách č. 39–41b. Z nich lze vyčíst dlouholetou rivalitu Bydžova s Chlumcem nad Cidlinou a Jičínem.

Jedním z podstatných prvků formujících organizaci kraje bylo zprovoznění železnice v roce 1870. Vznik tratě Chlumec nad Cidlinou – Nový Bydžov – Smidary – Ostroměř autoři vnímají jako zásadní změnu dosavadního komunikačního provozu. Původní hlavní tah západ – východ (Kladská stezka) byl nahrazen novým severojižním. Tuto změnu reflektoval vzrůstající se průmysl, jenž postupně zaplnil kdysi převážně zemědělskou oblast. Dominantním průmyslovým odvětvím se stalo cukrovarnictví, ale z hlediska České republiky zaslouží pozornost i ojedinělé sušárny čekanky a výroba cikorky (náhrada kávy). Tyto aspekty a fenomén řepařských drážek dokumentuje mapa č. 36 – *Vývoj průmyslu a železniční dopravy na Novobydžovsku od poloviny 19. do poloviny 20. století*.

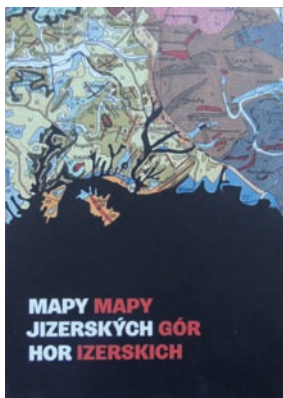
Druhou polovinu 20. století autoři vidí jako stagnaci města, a to jak demograficky tak i po stránce průmyslové; jen v malé míře byly realizovány plány asanace centra města, jak dokumentuje mapa č. 21 – *Územní plán rekonstrukce a sanace historického jádra města* z roku 1973. Jistým impulzem k oživení se měla stát regulace centra (mapa č. 22), která zohlednila prohlášení historického jádra za městskou památkovou zónu v roce 1990. Stranou nezůstala ani židovská komunita, jež tvořila až 10 % městské populace. K tématu se vztahují i úvahy nad vznikem ghetta v místě zaniklého kláštera, dále pak vlivu dvou požárů v letech 1718 a 1901 na podobu severovýchodní části města. Unikátním pramenem je v této směru mapa č. 43 – *Nový Bydžov, plán židovského ghetta*, z doby okolo roku 1727.

Shrme-li dosud uvedené, je patrné, že atlas nepředstavuje město Nový Bydžov pouhým souborem starých fotografií, map, plánů a suchým konstatováním dat. Naopak nabízí mnohavrstevný pohled na urbanismus, architekturu, krajinu, zemědělství, průmysl ale i dějiny správy. Příznačné pro edici atlasů historických měst je, že město není vytrženo jako solitér z území, ale je představeno ve vztahu ke svým historickým předměstím, okolním spádovým obcím a celému regionu Pociidliní.

Stanislav Svoboda

Mapy Jizerských hor / Mapy Gór Izerskich, Liberec, red. Ivan Rous, Liberec, Severočeské muzeum v Liberci 2017, 176 s. ISBN 978-80-87266-29-8.

Nebývá obvyklé, že by cílem nebo součástí česko-polských projektů bylo vydání obsáhlé publikace ke zlepšení dostupnosti kulturního dědictví. Proto je potřebné ocenit aktivitu Severočeského muzea v Liberci, jež jako „vedoucí partner“ společného česko-polského projektu získalo koncem roku 2016 dotaci z EFRR pro mikroprojekt *Prezentace starých map Liberecka a Jizerských hor jako součást přeshraničního kulturního bohatství*. Kniha navazuje na projekt Technické univerzity v Liberci s názvem *Staré mapy Liberecka a Jizerských hor jako součást přeshraničního kulturního bohat-*

ství, jehož těžištěm byla na podzim roku 2017 výstava vybraných map z publikace v prostorách uvedeného muzea.

Do roku 1945–1946 byla oblast Liberecka, Jabloncka a ta část Jizerských hor, patřící tehdy Německu, obývána výhradně nebo převážně německým obyvatelstvem, a proto v publikaci převažují mapy německých vydavatelství. V knize jsou zastoupeny mapy a plány z oblasti Ještědských a Jizerských hor v počtu cca 70 položek, a to v celku nebo ve výřezu; doplněny jsou obrazovými a jinými materiály a krátkými vysvětlujícími texty. Většina map zachycuje zároveň obě strany česko-polského příhraničí; plány, týkající se Jablonce nad Nisou a důlních děl, zobrazují buď jen české, nebo jen polské území.

Z dílčích přehlédnutí postačí upozornit na podstatnější. Za nejvýznamnější turistickou mapu Jizerských hor je až po současnost právem považována Matouschkova mapa *Spezial-Karte vom Jeschken- u. Isergebirge* z roku 1927 (s. 13, 20–21). Josefu Matouschkovi však nelze připsat německou mapu Ještědských a Jizerských hor z roku 1907, jak je uvedeno v popisce (s. 16–17). Mapu koncipoval a kreslil Julius Straube, což vyplývá z textu na mapě samotné, a Josef Matouschek jako znalec krajiny a aktivní turista mu poskytl nejspíš jen některé dílčí informace k novým prvkům a trasám v krajině, které byly důležité pro turisty a které rychle zastarávající oficiální kartografické zdroje neposkytovaly. Německý název Rohanské boudy ze souboru Rohanbaude (s. 14). Topografická sekce č. 3655/3 v měřítku 1 : 25 000 ze souboru *Karte des Sudetenlandes* není až z období druhé světové války, byla tištěna v únoru 1937 (s. 48–49).

Na mapě *Jeschken-Iser-Raum* (s. 60–61) je plánován rozvoj obcí nikoliv podle jejich národnostního složení, nýbrž podle potenciálu a priorit dalšího hospodářského růstu. To by obce severně od Frýdlantu v Čechách, obývané v naprosté většině jen Němci, nebyly zařazeny do posledního stupně naléhavosti řešení. Naopak Český Dub, obývaný před druhou světovou válkou z více než dvou třetin českým obyvatelstvem, a Starý Dub, ve stejné době osídlený v podstatě jen Čechy, jsou zařazeny do nejnaléhavější kategorie řešení. Do topografické mapy (*Messtischblatt*) *Flinsberg – Strickerhäuser* (s. 70) byl geologický obsah zakreslen v letech 1919–1920, mapa samotná ovšem vyšla až v roce 1925. Nejednotné jsou popisky u map, které nejsou datovány vročením přímo na mapách. U některých z nich je rok vydání odhadnut, u některých ale chybí.

Geologicko-surovinová mapa Liberecké obchodní a živnostenské komory (s. 92–93) nepochází až z konce 19. století. Je nepochybně cca o 30 let starší a byla tištěna nejspíš již v první polovině 60. let 19. století, neboť železniční trať, dovedená zatím jen do Malých Svatoňovic, byla zprovozněna v roce 1859. Kromě toho je tato

obec nesprávně lokalizována, trať navíc vede chybně přes Úpici. Zakreslena naproti tomu není železnice z Bakova nad Jizerou do Turnova, uvedená do provozu v roce 1865, a další trať v zájmovém území komory, dostavěné v následujících letech. Nadmořské výšky jsou v tabulce na mapě vyčísleny ještě ve vídeňských stopách, přičemž výška Sněžky chybí. Metrická soustava byla zavedena až později – dočasně nezávazně v roce 1871. Také způsob zakreslení terénu a provedení rámu mapy byly koncem 19. století již překonány.

Publikace nezmiňuje nejstarší mapy, které využívali někteří turisté a poutníci při svých cestách do Jizerských hor před rokem 1880, např. Reymannovy mapy, mapy z Liedlova nakladatelství ve Warmbrunnu aj. Je v souladu s dotačním titulem, ze kterého byla převážně financována, populárně naučnou knihou, a je určená pro širokou veřejnost. Tím, že si neklade za cíl být vědeckou publikací, neobsahuje autorský rejstřík osob, které se na vydávání map a plánů podílely, či místní rejstřík a ani soupis použité literatury. Ediční počín přesto může být přínosem i pro mnohé odborníky, kteří se zabývají dějinami Jizerských hor, severních Čech a polsko-českého příhraničí vůbec.

Günter Fiedler

Historický atlas obyvatelstva českých zemí, red. Martin Ouředníček – Jana Jíchová – Lucie Pospíšilová, Praha, Karolinum 2017, 131 s. ISBN 978-80-246-3577-4.

Historický atlas obyvatelstva českých zemí je výstupem dlouholetého projektu (2012–2015) *Zpřístupnění historických prostorových a statistických dat v prostředí GIS*. Patří do programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI). Na jeho přípravě se podílel tým Urbánní a regionální laboratoře působící na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, a to ve spolupráci s dalšími kolegy. Jeho prostřednictvím se k veřejnosti dostávají výsledky metodiky historických prostorových dat v prostředí GIS a s nimi kompatibilních historických populačních dat z let 1921–2011 (2013). Při zpracování byla využita geodatabáze historických hranic okresů (soudní, politické a správní okresy). Některé výsledky jsou kromě předkládaného atlasu dostupné též na portálech www.historickyGIS.cz a www.atlasobyvatelstva.cz/cs/historie.

Atlas je členěn do dvanácti oddílů, přičemž v úvodu každého je jmenován garant pro danou oblast výzkumu. Připojený zdroj dat odkazuje na reprografie, atlasy,

literaturu, datové, víceleté datové a internetové zdroje (paralelně i v anglickém jazyce). Velkou předností atlasu je nápadité grafické zpracování diagramů (např. 3.2. vývoj počtu obyvatel, 4.3. rodinný stav, 5.3. struktura úmrtnosti dle pohlaví, oddíl 6. Migrace, 8. Kulturní struktura). Pozornost si zaslouží i skládané legendy, jež ve vertikální a horizontální linii rozvádějí zkoumaná témata. Nejčastěji využívaná měřítko 1 : 2–5 000 000 umožňují obecnou orientaci při zkoumání daného jevu na území státu. Pro podrobnější zkoumání vybraného regionu (jehož správní hranice se v průběhu času proměňovaly) je ale čtenář odkázán na svou paměť, resp. stálou kontrolu s oddílem 2. Územně správní členění.

Úvodní kapitola se věnuje metodice z pohledu sociálních geografů na prostorové aspekty vývoje obyvatelstva na dnešním území ČR s využitím historických statistických dat. Kolektiv autorů odkazuje na inspiraci *Atlasem obyvatelstva Slovenska* a dva československé národní atlasy z let 1935 a 1966. Na příkladu *Atlasu krajiny ČR* (2009) ukazují rozdíly v pojetí. Zatímco hodnocený atlas se věnuje lidské populaci, krajinný atlas se vztahuje k území a přírodě. Úvodní kapitola „*hodnotí migraci jako nejdůležitější proces*“, ovlivňující sociálně prostorovou strukturu obyvatel (pohraniční, poválečnou, zahraniční, vnitřní, rodáky apod.). Autoři zmiňují unikátní témata kriminality a první přímé volby prezidenta. V oblasti struktury osídlení je kladen důraz na sídelní aglomerace dle Korčákových areálů maximálního zalidnění, soubor Hamplových regionalizací ČR a Musilovy vnitřní periferie.

Následuje oddíl Územně správní členění, který zachycuje roky 1921, 1930, 1946, 1950, 1960, 1980 a 2011 (2013). Oddíl Rozmístění obyvatelstva zaujme při porovnání hustoty zalidnění. Zvláště nápadná byla dvojnásobná hustota městského okresu Brno (7741 obyvatel / km²) proti hlavnímu městu Praze (3937 obyvatel / km²) v roce 1921 a jeho proměna v roce 2011 (1676 obyvatel / km² v Brně oproti 2557 obyvatelům / km² v Praze). Samozřejmě byl zmíněn intenzivní dezintegrační proces na přelomu let 1990 a 1991, kdy vzniklo 1668 samostatných obcí.

Oddíl Demografické struktury a procesy přechází do oddílu Úmrtnost a naděje dožití, který se blíže věnuje příčinám úmrtí a jejich zastoupení v rámci území ČR. Zřejmě nepřekvapí, že autoři zaznamenali nárůst počtu chronických onemocnění (především kardiovaskulárních) a zhoršení životního prostředí. Oddíl Migrace přibližuje saldo (průměrný roční rozdíl počtu přistěhovaných a vystěhovaných na 1000 obyvatel). Zatímco období 1921–1930 reprezentovala migrace obyvatel do Prahy, na sever Čech, do Brna a na Ostravsko, roky 1950–1959 již nebyly tak průkazné, což dokládá mozaika hrubé míry celkového migračního salda v rámci celorepublikového prostoru. Opětný pozitivní nárůst migrace v pražském regionu nastal po roce 1990, kdy roky 2001–2008 reprezentovaly maximum. S tím do jisté míry souvisí následující oddíl Ekonomická struktura. Zvláštní postavení je možné přiznat oddílu Kulturní struktura, které by mohlo být též vyjádřeno náboženskou a národnostní charakteristikou jednotlivých územně správních celků. S tématem velmi těsně souvisí oddíl Sociální status s pododdíly vzdělání a zaměstnanost.

Již v úvodu byla zmíněna unikátnost oddílu Kriminalita. Zde je jmenovatelem počet odsouzených pachatelů na 10000 obyvatel ve věku 15 let a více. Trestné činy jsou členěny do dvou základních skupin majetkové (krádeže atd.) a proti osobě (ubližení na zdraví, znásilnění apod.), přičemž diagramy rozlišují pohlaví pachatelů. Jakýmsi měřítkem „bezúhonnosti“ územně správního celku je míra kriminality – počet trestných činů na 1000 obyvatel. Obecně nejvyšší míru mají regiony Praha, severní Čechy a Ostravsko. Zvláště zajímavým oddílem jsou Volby. Nejenže je možné nahlédnout do grafického ztvárnění výsledků voleb, ale výsledky voleb je možné komparovat s národnostní „hranicí“ v meziválečném období. Autoři věnovali pozornost politickým stranám, které zde jsou rozděleny na strany stavovské, etnické i tematické. Oddíl uzavírá vyhodnocení výsledků I. a II. kola prezidentských voleb v roce 2013.

Závěrečný oddíl se věnuje Struktuře osídlení. Z pohledu areálů maximálního zalidnění jsou nejnapadnější změny na Jihlavsku (v letech 1921–1950 areál nebyl vůbec zaznamenán, v letech 1980–2011 zaujímal plochu 50 km²), Královéhradecku (v letech 1921–1950 měl areál výměru cca 49 km² a v letech 1980–2011 již 210 km²) a v okolí Prahy (plošný nárůst je situován jihovýchodně v úseku Černošice – Říčany – Úvaly). S tím souvisí i vývoj střediskových sídel a typologie venkovského prostoru, které jsou dalšími pododdíly.

Při hodnocení *Historického atlasu obyvatelstva českých zemí* se nabízí otázka, jaká další témata by bylo možné ze statistických dat vytěžit a představit v mapách? Z předložené stručné recenze je zřejmé, že již nyní atlas oplývá takovým množstvím dat, že jeho výstupy bude možné využít v širokém spektru společenských i technických oborů počínaje zdravotnickou a zaměstnaneckou politikou přes územní plánování až po prevenci kriminality.

Stanislav Svoboda

Lubomír JANKOVIČ, Slovensko, Európa a svet na starých mapách a v grafických vyobrazeniach historických tlačí 15. až 18. storočia z fondov a zbierok Slovenskej národnej knižnice, Martin, Slovenská národná knižnica 2017, 390 s. ISBN 978-80-8149-080-4.

Problematika vydávania vedeckých či odborných publikácií, ktoré prezentujú a dokumentujú bohatosť kultúrneho dedičstva, má na Slovensku pomerne dobrú tradíciu. V ostatných rokoch vyšlo niekoľko kvalitných prác, ktoré hlavne na základe tematicky zameraného smerovania priblížili svojim čitateľom dokumenty uchovávané v rozličných pamäťových a fondových inštitúciách na Slovensku resp. slovacikálne dokumenty nachádzajúce sa v zahraničí. Aj Slovenská národná knižnica v Martine, ako vrcholná pamäťová a vedecká ustanovizeň, sa v mnohých publikáciách prezentovala v tom

najlepšom svetle. Je veľmi potešiteľné, že sa v takýchto inštitúciách nájdu ľudia, ktorí sa takejto odbornej prezentácii venujú systematicky. Ostatná monografia doktora Ľubomíra Jankoviča je jeho ďalšou sumarizačnou odbornou prácou, ktorá mapuje bohatstvo fondov i zbierok našej národnej knižnice so zameraním na mapy, plány, veduty a ďalšie ikonografické pamiatky. Autor sa rozhodol prezentovať nielen staré mapy a plány, ale aj veduty a iné krajinné grafické vyobrazenia, ktoré sú nielen cenným prameňom pre nielen historickú kartografiu, historickú geografiu, ale aj pre ďalšie vedecké odbory z oblasti histórie ako aj technických či ostatných spoločenských vied.

Ľubomír Jankovič z časového hľadiska obmedzil logicky záber svojej práce na obdobie 15. až 18. storočia – tento krok možno kvitovať z viacerých hľadísk. Ide totiž o obdobie pred nástupom moderných geodetických základov a moderných kartografických metód. Ohraničenie 18. storočím môžeme dobre hodnotiť aj skutočnosťou, že od 19. storočia došlo k výraznému nárastu počtu vydávaných máp a plánov nielen v Slovenskom resp. uhorskom priestore. Autor pochopiteľne prezentoval iba dokumenty nachádzajúce sa v Slovenskej národnej knižnici a najmä tie, ktoré zachytávajú územie dnešného Slovenska, európskych krajín a Európy ako celku ako aj viaceré práce zobrazujúce mestá, regióny či štáty sveta. Prezentovaný súbor máp, plánov a vedút je dostatočne reprezentatívny.

Predložená práca je členená na niekoľko na seba nadväzujúcich kapitol a častí. Publikácia obsahuje okrem detailného úvodu, ktorý výborným a názorným spôsobom vovádza čitateľa do problematiky aj metodické a bibliografické poznámky k monografii. Vysvetlené sú tu napríklad pojmy mapa, veduta či prospekt, ako aj ich vznik a vývoj. Po týchto úvodných častiach nasledujú textové kapitoly práce obsahujúce opisy. Tieto sú usporiadané podľa jednotlivých prezentovaných storočí. Obsahujú podrobné opisy a charakteristiky jednotlivých prezentovaných dokumentov. Čitateľ tu nájde pomerne detailné informácie o technickej a obsahovej stránke mapových či vedutových prác, ale aj ich historickom pozadí či okolnostiach vzniku. Takýmto spôsobom sú prezentované diela 15. až 18. storočia v logickom slede. Každému storočiu je teda venovaná samostatná kapitola knihy.

Nasledujúca časť predloženej monografie tvorí obrazový súbor, ktorý je doplnený popisnými informáciami. Predstavuje výberový katalóg. Nájdeme tu nielen plnofarebné ukážky (resp. náhľady či výrezy) ale aj celé obrazové prezentácie vyššie spomenutých máp, plánov, vedút či krajinných obrazov. Aj táto časť je podobne ako predchádzajúca členená chronologicky v samostatných celkoch podľa storočí. Každý publikovaný obrázok zároveň obsahuje opisný popis – údaje o foliácii / paginácii (číslovanie listov / strán), obsahový popis (regist), autora, názov diela, a rozmery originá-

lu uvádzané v milimetroch. Takýmto spôsobom autor prezentuje viac ako 300 obrazových dokumentov – náhľadov s opismi, ktoré pochádzajú z fondov a zbierok Slovenskej národnej knižnice a predstavujú pozoruhodný prierez kartografického, obrazového a knižného kultúrneho dedičstva.

Ďalšia časť monografie obsahuje podrobný bibliografický katalóg v knihe prezentovaných knižných diel, máp, plánov, vedút a krajinných vyobrazení a ilustrácií, ktorý predstavuje nielen užitočnú pomôcku pre záujemcov o bližšie informácie o prezentovaných pamiatkach. Kniha ďalej obsahuje aj detailný abecedný register tvorcov máp, plánov, vedút, ich vydavateľov, tlačiarov a nakladateľov. Možno tu nájsť základnú biografiiu v podobe osobných medailónov o živote a najmä ich tvorbe. Vzhľadom k tomu, že o niektorých tvorcoch či vydavateľoch je zatiaľ dostupných iba pomerne málo biografických informácií, o niektorých z nich tu žiaľ nájďeme iba naozaj stručné informácie. Nie je to ale chyba autora tejto knihy, ale skôr podnet na ďalšie systematické bádanie v oblasti tvorby biografii tvorcov máp, plánov alebo vedút v európskom priestore.

Po sumarizačnom závere, v ktorom autor publikácie v hutnej a robustnej forme opísal to čo jeho monografia prináša, môžeme ešte v tomto diele nájsť prehľadovú výberovú bibliografiu, doplnenú aj o niektoré webové portály či stránky prezentujúce kartografické a ikonografické pamiatky z iných pamäťových a fondových inštitúcií doma i zahraničí, ktorá môže poslúžiť ako dobrý odrazový mostík pre širokú verejnosť zaujímajúcu sa o práce z dejín kartografie, historickej geografie, kartografie či ikonografie.

Recenzovaná monografia v celkovom fyzickom rozsahu 390 strán predstavuje prínosné odborné dielo, ktoré názorným spôsobom prezentuje nielen vedeckej verejnosti, ale najmä širším vrstvám viaceré viac i menej známe kartografické a ikonografické poklady uchovávané v Slovenskej národnej knižnici v Martine. Verím zároveň, že táto publikácia sa stane dobrým východiskom pre ďalšie tematické a najmä vedecké práce nielen z oblasti historickej kartografie, či iných pomocných vied historických, ale aj účinným nástrojom na zvýšenie kultúrneho povedomia súčasnej spoločnosti. Na záver si iba dovoľím vysloviť želanie, aby podobné práce vychádzali i naďalej a stále častejšie.

Ján Valo

Wien von oben. Die Stadt auf einen Blick, Hg. Sándor Békési – Elke Doppler, Wien, Metroverlag – Wien Museum 2017, 240 s. ISBN 978-3-99300-303-6.

Na dobu téměř půl roku (23. března – 17. září 2017) uspořádalo Wien Museum ve svých prostorách v rakouské metropoli výstavu přibližně 150 plánů, map, vedut, panoramat, leteckých snímků, modelů, diagramů, piktogramů a dalších dokumentů, včetně

audiovizuálních, které z nejrůznějších důvodů a potřeb zachycují město nebo některé jeho prvky. Část exponátů byla zároveň hodnotnými uměleckými díly, některé lze naopak považovat za naivní kresby, které se blíží kýči. Na tvorbě popisek a vysvětlujících textů k jednotlivým dokumentům se podílelo kromě kurátorů Sándora Békésiho, Elke Doppler a jejich spolupracovnice Isabel Termini dalších 11 znalců kartografických děl a historie města. Vystavovaná díla zapůjčilo 28 institucí a soukromých osob (kromě těch, které nechtěly být jmenovitě uvedeny). Aranžmá výstavy zabezpečila odborná firma, pro kterou byly inspirací obdobné výstavy v jiných evropských a dalších zemích. K výstavě vyšel jako trvalá

upomínka úplný katalog prezentovaných děl s jejich vyobrazením a v naprosté většině i s popisem. Publikace obsahuje zakres doporučené trasy prohlídky po třech výstavních prostorách. Prezentované exponáty byly rozděleny do čtyř tematických okruhů, které se do určité míry prolínaly.

První okruh obsahuje výběr různých způsobů mapování a dalších forem zachycení města jako kompromis mezi požadavkem na úplnost a fragmentaci, mezi věrností a ideálem. Prezentován je rovněž plán města ze druhé poloviny 15. století, který byl nakreslen dle předlohy snad z let 1421–1422. Spatříme na něm významné městské stavby, převážně církevní, hradby, brány a řeky Dunaj a Wien. V levém horním rohu jako vedlejší plán je zobrazena Bratislava s hradbami, branami a třemi kostely v sousedství rozlehlého hradu. Druhý mapový okruh klade důraz na reprezentativní vyobrazení města, dobře opevněné, včetně nejstaršího tištěného a ručně kolorovaného panoramatu Mich(a)ela Wolgemuta z roku 1493. Součástí druhé části jsou historické a „nostalgické“ mapy z 19. století, s hradbami městské pevnosti, které byly krátce před vznikem map odstraněny, a reklamní plakáty se schematickým zákresem knihoven či obdobou našich základních uměleckých škol a středisek volného času. Třetí celek potom přibližuje vybrané válečné události – obléhání města Turky, plány k obraně města za 2. světové války a také britský plán se strategickými plochami ve městě, které byly určeny jako cíl bombardování. Kromě toho obsahuje rovněž výběr z plánů územního rozvoje, administrativní mapy a mapy, resp. plány, na kterých dominují statistické údaje. Čtvrtá kapitola představuje výběr individuálních myšlenek, co vše lze ve městě zobrazit, kde se pak výsledek blíží více či méně klasickému plánu města, a digitálních mapových aplikací.

Návštěva výstavy, několikrát denně i s průvodcem, uspokojila zájemce o staré mapy a plány i zájemce o historii města. Rozměrný Huberův plán Vídně, v měřítku 1 : 1430, vydaný v roce 1778, si mohl divák s ohledem na jeho rozměry (výška 3500 mm, šířka 4150 mm) prohlédnout jen v prostřední třetině s historickým jádrem. Výstava může být inspirací pro některou z pražských institucí k obdobnému počínu

v našem hlavním městě – ostatně i autoři nebo vydavatelé plánů obou měst byli v některých případech titíž. Uvedenou publikaci lze do určité míry srovnat s knihou Evy Semotanové a kol., *Ottův historický atlas – Praha* z roku 2016. Zatímco vídeňská odráží na starých plánech, mapách aj. exponátech historii města, je historický vývoj Prahy v uvedené knize znázorněn na kartografických rekonstrukcích a vybraných reprodukcích starých map.

Günter Fiedler

OBSAH

STUDIE

Josef CHRÁST

- Neznámé objekty Fabriciovy mapy Moravy z roku 1569 a revize jejího obsahu 7
Unknown objects in Fabricius' map of Moravia from 1569 and revision of its contents

Stanislav SVOBODA

- Proměny areálu loveckého záměčku Bon Repos ve 20. a 21. století 25
Changes of the premises of the Bon Repos hunting lodge in the 20th and 21st Centuries

Jaromír KARPÍŠEK

- Kolektivizace na Novobydžovsku 1949–1959 a její vliv na proměnu zemědělské kulturní krajiny 63
Collectivization in Nový Bydžov region in 1949–1959 and its influence on changes in agricultural cultural landscape

Selma BENYOVSKY

- The use of social constructivism in environmental history of selected water issues 91

RECENZE A ZPRÁVY

- Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND-LENDER, Hradec Králové, Praha 2017 123
Stanislav Svoboda

František SVOBODA – Aleš HOMOLA – Petr CZAJKOWSKI – Martin MARKEL – Barbora PONEŠOVÁ a kol., Krajina jako dílo. Barokní krajinou od Mikulova po Znojmo, Brno 2016	125
<i>Robert Šimůnek</i>	
Zdeněk BERAN – Ivan BIČÍK – Tomáš BURDA – Eva CHODĚJOVSKÁ – Jan KABRDA – Jan KOHOUT – Karel KUČA – František MUSIL – Jaroslav PROKOP – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK – Přemysl ŠTYCH – Martina TŮMOVÁ – Klára WOITSCHOVÁ, Historický atlas měst České republiky, svazek č. 29 – Nový Bydžov, Praha 2017	128
<i>Stanislav Svoboda</i>	
Mapy Jizerských hor / Mapy Gór Izerskich, Liberec, red. Ivan Rous, Liberec 2017	130
<i>Günter Fiedler</i>	
Historický atlas obyvatelstva českých zemí, red. Martin Ouředníček – Jana Jichová – Lucie Pospíšilová, Praha 2017	132
<i>Stanislav Svoboda</i>	
Ľubomír JANKOVIČ, Slovensko, Európa a svet na starých mapách a v grafických vyobrazeniach historických tlačí 15. až 18. storočia z fondov zbierok Slovenskej národnej knižnice, Martin 2017	134
<i>Ján Valo</i>	
Wien von oben. Die Stadt auf einen Blick, Hg. Sándor Békési – Elke Dopp-ler, Wien 2017	136
<i>Günter Fiedler</i>	

POKYNY PRO AUTORY

Otištěním svého příspěvku (studie, recenze, zprávy, diskusního příspěvku) v časopisu Historická geografie dává autor souhlas rovněž k jeho elektronické publikaci.

Metadata a texty budou zpřístupněny

- a) na internetových stránkách projektu Digitální knihovny AV ČR (<http://www.lib.cas.cz/cs/digitalni-knihovna-av-cr>). Digitalizované plnotextové dokumenty, podléhající ochranné lhůtě autorského zákona, jsou dostupné pouze v Knihovně Akademie věd ČR
- b) na internetové stránce Historického ústavu AV ČR v ikoně Nakladatelství ve formátu pdf, a to od ročníku 2012 vždy po uplynutí 1,5 roku od vydání příslušného čísla
- c) recenze a anotace budou od ročníku 2012 zasílány v elektronické podobě na internetový portál recensio.net
<http://www.recensio.net/front-page>

Reprodukční práva k obrazovým přílohám se řídí ustanoveními v „Licenční nakladatelské smlouvě“.

- Žádáme autory, aby dodržovali následující pravidla citačního úzu:
 - Citace monografií podle vzoru: Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874; v případě dvou a více autorů podle vzoru: Rudolf FIŠER – Libor TEPLÝ – Emanuel RANNÝ, Třebíč. Město a čas, Třebíč 1996. Titul a podtitul(y) je vhodné oddělovat tečkou.
 - Citace časopiseckých článků podle vzoru: Pavel ŠTĚPÁN, K výskytu označení barev v místních a pomístních jménech v Čechách, Acta onomastica 43, 2002, s. 101–115.
 - Citace článků ve sbornících podle vzoru: Jiří DVOŘÁK, K metodologii sociální historiografie v díle doc. dr. Milana Krýdla (1941–1991), in: Studie k sociálním dějinám 8, red. Jana Macháčová – Jiří Matějček, Opava 2001, s. 92–100 (analogicky i v případě cizojazyčných sborníků – po názvu článku následuje „in:“, poté název sborníku, jeho editoři (hg./ed.), místo a rok vydání, a stránky citované studie).
 - V souladu s běžným – a pro čtenáře užitečným – zvykem zahraničním byl pro opakované citace zaveden tento systém: první citace titulu v plném znění (např. Adolf KUBEŠ, Dějepis města Třebíče, Třebíč 1874), druhá a další zkrácené podle vzoru: A. KUBEŠ, Dějepis (jako pozn. ...) – tj. odkaz na poznámku s plnou citací.
 - Periodika a sborníky s ustálenými zkratkami (např. ČČH, ČMM, ČSPS, HG, MHB, PHS, VVM ad.) je vhodné citovat těmito zkratkami; v případech, kdy

neexistuje ustálená a v odborné literatuře jednotně užívaná zkratka (např. HT i HusT pro *Husitský Tábor*, ad.), a přirozeně v případě časopisů méně známých (zvláště regionálních) je vhodné citovat titul časopisu/sborníku v plném znění (tj. včetně podtitulu). Analogicky i v případě cizojazyčné produkce.

- Žádáme současně autory, aby ke svému příspěvku připojili:
 - Resumé (v rozsahu 1 normostrana)
 - Abstrakt (v rozsahu 5 – 8 řádků)
 - Klíčová slova (4 – 8)
- Studie nabídnuté k otištění v Historické geografii je možno zasílat na adresu redakce (r_simunek@lycos.com).

Historická geografie 44/1. Výkonný redaktor Robert Šimůnek. – Praha: Historický ústav, 2018. – 144 s. (Historická geografie, ISSN 0323–0988). Technická redakce: Petr Čížek. Grafická úprava obrazových a mapových příloh: Daniel Čížek. Překlady resumé: Mgr. Eva Vybíralová a autoři.

Hlavní distributor Kosmas.cz, Lublaňská 34, 120 00 Praha 2 (www.kosmas.cz).
Jednotlivá čísla lze zakoupit rovněž v internetovém obchodě vydavatele: <http://obchod.hiu.cas.cz> nebo v prodejnách Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; www.academia.cz; www.academiabooks.com).
Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

HG vychází dvakrát ročně / HG is published twice a year.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS, AMERICA: HISTORY AND LIFE